

U.N.XODJAMQULOV

ILMIY TADQIQOT METODOLOGIYASI

DARSLIK

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

U.N.XODJAMQULOV

**ILMIY TADQIQOT
METODOLOGIYASI**

Darslik

«Osiyo tur»
Toshkent – 2024

UO'K 001.89
KBK 72
X 22

Mazkur darslikda ilmiy tadqiqot mavzusini asoslash, mavzuga oid bosma va elektron ma'lumotlar tizimidan foydalanish, tadqiqotning vazifalarini shakllantirish, tadqiqot materiallari bilan ishlash, tadqiqotni zarur ko'rgazmali ilovalar bilan ta'minlash, olingan ma'lumotlarni tahlil qilish va umumlashtirish, tadqiqot natijalarini aprotatsiya qilish hamda taqdim etish usullari yoritilgan. Qo'llanma O'zbekiston Respublikasi oliy o'quv yurtlari 70110102 – Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi magistrilariga mo'ljallangan. Shuningdek, qo'llanmadan ta'limning barcha sohasidagi talabalar, magistrilar, doktorantlar, shuningdek oliy o'quv yurtlarining professor-o'qituvchilari o'z malakasini oshirishda foydalanishlari mumkin.

Mas'ul muharrir:
pedagogika fanlari doktori,
professor **D.O.Ximmataliyev**

Taqrizchilar:
pedagogika fanlari doktori,
professor **J.E.Usarov**
pedagogika fanlari doktori,
dotsent **F.R.No'raqulov**

UO'K 001.89
KBK 72

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024 yil 7-maydagi 149-sonli buyrug'i bilan nashrga ruxsat berilgan.

ISBN 978-9910-782-19-3

KIRISH

Pedagogika - bu fundamental va amaliy fan. Fundamental va amaliy tadqiqotlar, avvalo ustuvor maqsadlarni o'zida ifoda etishi bilan farqlanadi. Fundamental tadqiqotlarning strategik maqsadi - nazariya va konsepsiyalarni yaratish, qonun va qonuniyatlarni aniqlash, real obyektlarning ahamiyati va xususiyatlarini tizimlashtirishdan iborat. Fundamental tadqiqotlar jarayonida obyektlarning nazariy modellari yaratiladi. Fundamental tadqiqotlar nafaqat ontologik, prognostik, balki metodologik va evristik funksiyalarni ham bajaradi, ya'ni muammoning tadqiq etish lozim bo'lgan yangi qirralarini ochib beradi hamda amaliy tadqiqotlarning evristik strategiyalari va texnologiyalarini ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Fan ilmiy bilimlar va ilmiy faoliyat tizimi sifatida natijasi esa, nazariy va amaliy turdagi yangi ilmiy bilimlarda o'z ifodasini topadi. Umuman olganda, ilmiy bilim uchun haqiqat va yangining mavjudligi eng asosiy qadriyatdir. Ilm madaniyatning komponenti sifatida ijtimoiy-madaniy nuqtai nazardan asoslangan, muayyan tarixiy va madaniy kontekst, aksiologik doirada rivojlanadi; ikkinchi tomondan esa - ilm madaniyatni rivojlantirish uchun asos vazifasini bajaradi.

Axborotlar globallashuvi sharoitida fanning turli ma'lumotlar bilan boyib borishi, axborotlarni tahlil va talqin qilishga erkinlikning yuqori darajada berilishi boshqa fanlar singari pedagogika faniga turli nuqtai nazardan, rakursdan qarash tuyg'usini qaror toptirmoqda. Hatto so'nggi yillarda mazkur fanga uning tabiatiga mos kelmaydigan tushuncha, yondashuvlarni zo'rma-zo'raki singdirishga urinishlar ham ko'zga tashlanadi. Pedagogika fanining fundamental xususiyatini saqlab qolishning asosiy yo'li - uning metodologiyasini aniqlashtirish va to'g'ri tushuntirib berishdan iboratdir.

Ilmiy tadqiqotlar metodologiyasiga doir xorijiy tillarda bir qancha darslik va o'quv qo'llanmalar, monografiyalar mavjud. Biroq respublikamiz oliy ta'lim muassasalarining magistratura bosqichida mazkur fan bir necha yillardan buyon o'qitilishiga qaramasdan, ilmiy tadqiqotlar metodologiyasini yaxlit o'zida aks ettiruvchi darslik mavjud emas. Ana shunday zaruriyatdan kelib chiqib, ijodiy guruh tomonidan mazkur darslik yaratildi. O'quv

qo'llanma matnini tushunishda qiyinchiliklarga duch kelishingiz, tabiiy. Buning uchun falsafiy va mantiqiy tafakkurga tayanishingiz lozimligini eslatib o'tmoqchimiz. Ilmiy tadqiqotlar metodologiyasini yaxshi bilish nafaqat ilmiy izlanishlar olib borish, balki pedagogika fani mohiyatini ham to'g'ri tushunishga Sizga yaqindan yordam berishi, shubhasiz!

I-MAVZU: PEDAGOGIK TADQIQOTNING MAZMUN VA MOHIYATI

1.1. Pedagogik tadqiqot kategoriya sifatida. Pedagogik tadqiqot metodologiyasining mohiyati. Metodologiyaning pedagogika uchun muhimi, bir tomondan, fan rivojining umumiy xususiyatlari bilan, boshqa tomondan, pedagogik ilmlar rivojining o'ziga xosligi bilan, uchunchi tomondan, bilish bosqichlarining murakkabligi bilan belgilanadi. U o'zining rivojlanishi davomida boyib boradi, tajriba orttiradi, ob'ektiv voqelik hodisasi sifatid tarbiyaning muhim qonuniyatlari va tamoyillarini ochib beradi. Pedagogik tadqiqotlarning zamonaviy yo'nalishlari dolzarb va amaliy jihatdan muhim masalalarning yangicha yechimlarini izlab topish jarayonining tezlashuvi, ayni vaqtda istiqbolli muammolarning nufuzi oshib borayotganligi bilan tavsiflanmoqda, bunda ikki yo'nalishdagi tadqiqotlar alohida ko'zga tashlanadi:

1. Umumiy xarakterdagi yirik tadqiqotlarni talab etadigan keng doiradagi muammoni o'rganish

2. Murakkab pedagogik jarayonlarni ichki, nozik qirralarini topishga imkon beradigan tor muammolar yechimiga qaratilgan chuqur detalli o'rganish.

Birinchil yo'nalish tarafdorlari pedagogik jarayonning barcha unsurlari o'zaro aloqada va ularni ajratish yaramaydi, degan dalilga tayanishadi, pedagogik tajribani yaxlit o'rganish zarurligiga urg'u berishadi. Biroq ular quyidagi holatni nazardan chetda qoldirishadi: pedagogik jarayon o'zining bor munosabatlari bilan olib qaralganda pedagogika fani ob'ekti hisoblanadi. Ikkinchi yo'nalish vakillari pedagogik jarayonning alohida unsurlari (metod, shakl va b.) o'rganishga urungan holda bir narsani unutishadiki, o'quv-tarbiyaviy ishlar tizimida yulib olingan hech bir vosita to'liq hisoblanmaydi. Bugungi kunning jiddiy metodologik muammosi – bu zamonaviy ta'limni pedagogik tadqiqotlarga oid ilmiy muammolarda ishonarli va samarali aks ettirishdir. Bajarilayotgan tadqiqotlarda uchraydigan umumiy kamchiliklar:

- Mavzularning dolzarb pedagogik muammolar echimiga qaratilmaganligi, ular yangi, kontseptual g'oyalarning yo'qligi

- Farazlarning isbot talab qilmaydigan holatda noaniq ifodalanishi

- Jiddiy xulosalarning yoʻqligi, ularning nazariy va amaliy jihatdan noaniqligi

- Shablonlik (bir qolipdalilik)

- Tavsiyalarni amaliyotda qoʻllash imkoniyatlari yoʻqligi va b. cheklaydigan asosiy omillar:

- Malakaning yetarli emasligi;

- Umrini yashab boʻlgan sobiq sovet pedagogikasi gʻochlaridan xalos boʻla olmaslik

- Tadqiqot metodlaridan toʻgʻri foydalan bilmaslik va b.

Zamonaviy pedagogik bilimlar sezilarli darajada shu kunga qadar tarkib topgan tushunchalarining anʻanaviy tizimi girdobidan chiqib ketadi. Bunday sharoitda pedagogika fanining oʻz predmeti, chegarasi va xarakteri, ilmiy bilimlarni egallash, ularni amaliyotda qoʻllash kabi masalalarni yangicha talqinda qoʻymoqda. Boshqacha qilib aytganda, metodologik muammolarni nomzodlik yoki doktorlik dissertatsiyasi darajasida tadqiq qilishga ehtiyoj tugʻilmoqda. Ular qatorida:

- Pedagogikada ilmiy fakt muammosi;

- Tadqiqot natijalarini amaliyotga tatbiq etish texnologiyasi;

- Oʻqitish tarkibi, tuzilmasi va funktsiyalarini ilmiy asoslash;

- Nazariya va amaliyot kabi fundamental tadqiqotlar ham oʻz yechimini kutyapti.

Tadqiqot taqdiri metodlariga bogʻliqligi sir emas. Pedagogik tadqiqotlar metodi agar pedagogik hodisalarning obʻektiv mohiyatini toʻgʻri ifodalasa, pedagogika predmetining oʻziga xosligiga javob bersa, shubhasiz, ilmiy deb eʼtirof etiladi. Shu jihatdan olib qaralganda, pedagogik tadqiqot metodlari uchun metodologik baho zarur boʻladi.

Pedagogik tadqiqotlarning samaradorligi tadqiqotlarning samaradorligi tadqiqotchining metodologik madaniyatiga toʻgʻri proporsionaldir. Shu boisdan bu tushuncha integral sifat koʻrsatkich hisoblanib, tadqiqotchidan oʻzida xususiy ilmiy faoliyatni tahlil qilish koʻnikmasini, maʼlum konsepsiya (nazariya)ni ilmiy asoslash va ijodiy qoʻllash qobiliyatini egallashni talab etadi. Bugun har bir pedagogik tadqiqot qoidaga koʻra, joriy etilgunga qadar ilmiy asoslanishi shart: dastlabki holat; tadqiqot mantiqi; kutilayotgan natijalar, ularga erishish metodlarini belgilash; isteʼmolchilar bilan

hamkorlik oʻrnatish; uni joriy etish shartlarni ishlab chiqish; iqtisodiy m. anfaatorlik va h.k.

Pedagogik tadqiqot ilmiy faoliyatning murakkab turi hisoblanib, u ishonchli qoʻllarda – metodologiyani chuqur oʻrgangan, ilmiy tadqiqot metodlari bilan qurollangan Shaxs tomonidan muvaffaqiyatli amalga oshirilishi mumkin. Olimning qiyofasi, ruhiyati va tiynati haqida maxsus adabiyotlarda batafsil yoritilgan, ayniqsa, uning quyidagi sifatlari alohida qayd etiladi; haqiqatga, nomaʼlumni bilishga jiddiy intilish; kuzatilayotgan hodisa va jarayonlarni tasniflash qobiliyati va kuzatuvchanlik; ilmiy tafakkurning analitik – sintetik jamlanmasi va b.

Tadqiqotchi tafakkurining xarakteri haqidagi savol birmuncha mulohazalidir. Bu murakkab jarayonni toʻliq tasvirlashga daʼvogarlik qilmagan holda jihatlariga eʼtiborni qaratamiz: Obʻektivlik qaralayotgan hodisa va jarayonlarning qandaydir begona, yot tadqiqot uchun muhim boʻlmagan tassurot va taʼsirlardan holi boʻlishni, narsa va hodisalarning oʻzaro aloqasini, undagi oʻzgarishlarni xolisona ifodalashni taʼminlaydi. Aniqlik tadqiqotning barcha muallajalari uchun tegishlidir: pedagogik hodisa va jarayonlarni kuzatish va qayd etish; fikrlar tahlili va umumlashmasi; turli manbalardan olingan ilmiy axborotlardan foydalanish va b. Tanqidiylik boshlangʻich maʼlumotlarni sogʻlom baholashni tajriba natijalarining haqqoniyligini taʼminlash bilan farazlar va nazariyalarni qurishdagi shubhasiz uzluksiz va qonuniy darajasi bilan, agar ular yangi faktlarga zid kelib, dalilarni toʻgʻri va chuqur tushuntira oladigan konsepsiya topilsa, ulardan voz kechish qobiliyati qobiliyati bilan tavsiflanadi. Muayyanlik va izchillik qabul qilingan atamalarning bir xilligida, tadqiqot mantiqiga amal qilishda, shart-sharoitlarni hisobga olishda, ilmiy apparat tushunchalarining bogʻliqligida namoyon boʻladi.

Tizimlilik oʻrganilayotgan hodisa va jarayonlarni biror belgilari asosida tasniflashga intilishda, tasavvurlar, tushunchalar va qonuniy aloqalarni oʻrnatish, kontsepsiyalarni, nazariyalarni shakllantirishda yuzaga chiqadi. Xullas, ilmiy tafakkur tadqiqotning boshlangʻich nuqtasi belgilashda obʻektivlikni, muayyanlikni, aniqlikni nozik, ehtiyotkorona chogʻishtirishni, haqiqatni bilish yoʻlining toʻgʻriligini, tajriba natijalarini, nazariy xulosalarni tanqidiy tekshirib koʻrishni va albatta, tizimlilikni taqozo etadi.

Boshqacha aytganda, tadqiqotchining metodologik madaniyatini shakllantirishda refleksiya – xususiy ilmiy faoliyatini tahlil qilish ko'nikmasi asosiy o'rin tutar ekan. Yuqorida ta'kidlanganlar turli soha vakillarining ilmiy tafakkuriga tegishlidir. Shu bilan birga pedagog – tadqiqotchi o'ziga xos ba'zi bir xususiyatlar bilan farqlanib turadi. Birinchidan, u yetarlicha pedagogik tajribaga ega bo'lishi, kamida besh-o'n yillik pedagogik jarayonning "ichida qaynashi" kerak. Shundagina, bu jarayonning siru-sinoatlaridan voqif bo'ladi, uning nozik, ko'z ilg'amas joylarini topadi, muammoni anglay oladi, mavjud ziddiyatlarni shakllantiradi va yangi yechimini qidira oladi. Ikkinchidan, roganic muammoni oning dolzarbligi respondentlar fikriga tayangan holda aniqlanadi. Bu juda muhim bosqich hisoblanadi. Ma'lumki shogirdni tayyorlashda kuchli shaxslar ko'magiga tayanish bizda qadimdan sinalgan usul. Ustoz o'zining zaif tomonlarini shogirdiga oshkor qilmagan holda o'zidan-da kuchliroq ustoz huzuriga yuborishni lozim topgan.

Misol uchun Mashrab hurfikrlilikda tashna edi. Birinchi ustoz Mulla Bozor Oxund (XVII asr) Mashrabni o'zidan kuchliroq bo'lgan Hidoyatulloq Ofoq Hojaga jo'natadi. Sababi Bozor Oxund shogirdining fikrlashini bo'lib qo'yishi, o'zi bilmagan holda unga yetkazishi mumkin edi. Natijada Mashrab Ofoq Hoja huzurida valiy bo'lib yetishadi. Pedagogik tadqiqotchi ob'ektlar (o'qituvchi, tarbiyachi, o'quvchi talabalar va boshqalar) bilan ish ko'radi va roganic tajriba-sinov o'tkazishda undan ehtiyotkorlik talab etiladi, ayniqsa, o'quvchi-yoshlar qalbida, dunyoqarashiga, erkin fikrlashiga sinov davomida putur etmasligi lozim.

Xullas, roganic voqelikni to'g'ri aks ettirishda tadqiqotchi sog'lom fikr sohibi bo'lish uchun metodologik madaniyatni egallashi shart ekan. Ta'kidlash joizki, ayrim tadqiqotchilar roganic tadqiqotlarning asoslarini belgilashda pedagogikaning metodologik muammolarini umumnazariy muammolar bilan almashtirib, "roganic metodologiya", "pedagogik metodologiya" kabi ifodalarda noto'g'ri talqin qilayotgan hollarga duch kelinmoqda. Sababi falsafa fanigina metodologik baza hisoblanabi, uning barcha bo'limlari, tushunchalar, qonuniyatlari, toifalari metodologik ahamiyat kasb etishi e'tirof qilingan. Shu bilan birgalikda filosofiyani metodologiya bilan to'liq almashtirish ham yaramaydi: metodologiya – bu boshdan – oxir

filosofiya emas, balki uning asosiy funksiyalarini, ayrim jihatlarini o'zida aks ettiradi, xolos.

Shunday qilib, hozirgi kunda pedagogika fanining metodologik asosi filosofiyadir. Filosofiyaning bosh masalasi esa ob'ektiv borliq va inson o'rtasidagi o'zaro aloqani oydinlashtirish hisoblanadi. Olam bilan odam mavjudligini tadqiq qilish insonning cheksiz faoliyatini va xarakterini o'rganishdir. Individning shaxs darajasida namoyon bo'lishida tarbiyaning yetakchi mavqeini qadimdan faylasuflar tan olishgan va inson tarbiyasi muammosi falsafaning asosiy masalalari qatoriga kiritilgan. Shu tariqa falsafiy ta'limotlar tarkibida fikr va g'oyalar vujudga kela boshlagan va yillar davomida rivojlanib borgan, natijada pedagogika mustaqil fan sifatida ajralib chiqqan. Demak, hech ikkilanmasdan aytish mumkinki, pedagogika faning metodologiyasini jamiyat taraqqiyoti qonunlarini ifoda etuvchi zamonaviy filosofiya, uning bilish nazariyasi tashkil etadi.

1.2. Ilmiy tadqiqot subyektlari va obyektlari. Tadqiqot obektini aniqlash jarayonida, biz nima tadqiq qilinayotganligi haqidagi savolga javob beramiz, tadqiqotning yangi bilimlar qo'lga kiritiladigan mazkur jihati tadqiqot predmetida aks etadi (V.V.Kraevkiy). Tadqiqot predmeti bu obektini o'rganishining aniq jihatini o'zida ifoda etadi. F.A.Kuzinning fikricha, tadqiqot predmeti - bu muhokama qilinayotgan tadqiqot obekti doirasiga qamrab olingan barcha narsa- hodisalardir.

Tadqiqot obyekti va obyekt maydoni

Obyekt maydoni va tadqiqot obektini aniqlashtirish	
Mavzu: Umumta'lim maktabi o'quvchilarida mustaqil fikrlashni shakllantirishning didaktik asoslari (5-7 sinf tarix darslari misolida)	
Tadqiqot obekt maydoni	Tadqiqot obekti
"Nima tadqiq qilinyapti? Tadqiqotning "diqqat markazida" voqe-likning qaysi jihati aks etgan?"	Obyektiv nima mavjud va bevosita tadqiqotchining e'tibori nimaga qaratilgan?
O'quvchilarida mustaqil fikrlashni 1 shakllantirish yo'llari	O'quvchilarida mustaqil fikrlashni shakllantirishning interfaol metodlari
Tarix darslarida o'quvchilarida mustaqil fikrlashni shakllantirish yo'llari	Tarix darslarida o'quvchilarida mustaqil fikrlashni shakllantirishning interfaol metodlari
5-7 sinf o'quvchilarida mustaqil fikrlashni shakllantirish yo'llari	5-7 sinf o'quvchilarida mustaqil fikrlashni shakllantirishning interfaol metodlari

Masalan, ta'limning o'zi turli jihatlar bilan bog'liqlikda tadqiq etilishi mumkin:

- ... qadriyat sifatida;
- ... madaniyat komponenti sifatida;
- ... maqsadli yo'naltirilgan ijtimoiylashuv mexanizmi sifatida;
- ... kirok etish bilan uyg'unlik mexanizmi sifat,
- ... dina'lik va statistik tizim;
- ... o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro hamkorligi;
- ... jarayon;
- ... natija;
- ... mustaqil ta'lim;
- ... boshqaruv va loyihalashtirish obekti;
- ... ta'lim xizmatlari sohasi va b.

Tadqiqot obekti va predmetining muhim belgilari. Tadqiqot predmetini nima uchun aniq belgilab olish lozim? Predmetning aniq belgilanishi tadqiqotchini noma'lum jihatla'li aniqlashtirish jarayonida behuda urinishlardan xalos etadi, chek-chegarasiz elementlar, hossalr va munosabatlarga ega empirik obektlar haqida yangi fikilaim bayon edshga imkon beradi. Tadqiqot predmetining aniqlashtirilishi ilmiy izlanishning chegarasi va vektorlarini o'matishni nazarda tutadi. Tadqiqot predmeti tadqiqotchidan yangi bilimlarni qo'lga kiritish uchun nimalarga e'tibor qaratish lozimHgini belgilab beradi.

Tadqiqot obekti va predmetini aniqlashda yo'l qo'yiladigan tipik xatoliklar. Pedagogik tadqiqotlar obekti va predmetini aniqlashda yo'i qo'yiladigan maxsus va tipik kamchiliklari:

pedagogik tadqiqotda obekt yaxlitlik, lekin ma'lum qa'irovni ko'zda tutilgan holda belgilanadi. Tadqiqot predmeti - bu obektni ocziga xos ihati. ma'lum bir qa'irov diorasi. "loyihasi" izlanishning ania doirasi va vo'nalishini taqozo etadi:

tadqiqot predmetining metodologik jihatdan to'g'ri belgilanganligi faqat muammoning nazariy tahlili va mos kelishi, tadqiqotning konseptual asoslarini ishlab chiqilganligi bilan bevosita bog'liqdir;

bitta obekt turli jihatlar bilan bog'liqlikda o'rganilishi mumkin;

"Tadqiqot obekti" va "tadqiqotning obekt sohasi" tushunchalarini farqlash lozim. Bir muammo maydoni doirasida tadqiqotning ko'plab obektlarini shakllantirish mumkin;

tadqiqot predmeti va obekti o'rtasidagi vakuumning mavjudligi. Ko'pincha obekt yoki predmet psixologiya, pedagogik psixologiya sohasi bilan bog'liqlikda aniqlashtiriladi ("... ko'nikmlarini rivojlantirish" yoki "Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning intellektual qobiliyatini rivojlantirish"). Rivojlanish individ psixikasi bilan bog'liq bo'lib, uni tashxis etish — psixologiya va pedagogik psixologiyaning tadqiqot predmetini tashkil etadi. Pedagogika shaxsni rivojlantirish mazmuni, shakl, metod va vositalarini tadqiq etadi. Masalan. falsafal doktori dissertasiya mavzusi "O'quvchilarida mustaqil fikrlashni shakllantirishning didaktik asoslarini takomillashtirish" tarzida tanlansa, pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy daijaga talabgor albatta, masalaning didaktik shart-sharoitlari — omillari, mazmuni, shakl, metod va vositalari, amaliy-texnologik tizimini tadqiq etishi talab etiladi;

tadqiqot predmetini "jarayon" sifatida belgilanishi (masalan, tadqiqot predmeti - o'quvchilarning mustaqil fikrlashmi shakllantirish jara- yoni). Mazkur holatda jarayon obektiv tavsifga ega. Muallif tadqiqot obektini emas, balki predmetini aniqlashtirgan. Qachonki tadqiqot predmeti tadqiqotchining subektiv nuqtai nazari obektga nisbatan aniq belgilab olingan bo'lsa, "jarayon" sifatida a'qlashtinhshi mumkin. E.V.Berejnovaning tadqiqot ishi obekti "pedagogika oliy ta'lim muassasasi talabajarini kasbiy tayyorlash jarayoni", tadqiqot predmeti esa "kasbiy tayyorgarlik jarayonida talabalarda metodologik madaniyatni shakllantirish tarzida belgilangan. Ana shu tarzda tadqiqot obekti ham, predmeti ham jarayon sifatida aniqlashtirilgan. Shuning bilan birga, tadqiqot predmetida muallifning tadqiqotga doir subektiv yondashuvini aks ettiruvchi aniq jihat o'z ifodasini topgan; -tadqiqot obekti yoki predmetini ning nazariy asoslari" tarada bdgitash.

Muallif nazariy asosla'li mustaqil ravishda tadqiqot jarayonida aniqlashtiradi.

Mazkur holat pedagogik ta'limotlar tarixida tadqiqot naiijasi bo'lib xizmat qilishi mumkin;

• Predmetning (obektning) tarkibiy qismi sifatida" belgilanishi. V.V.Krayevskiyning fikricha, tadqiqot obekti va predmetini aniqlashtirishda eng keng tarqalgan kamchilik bu predmetni obektning bir qismi sifatida qabul qilinishidir (masalan, tadqiqot obekti - "maktab

tarbiya tizimi”; predmet - “maktab tarbiya tizimining didaktik yoʻnalish).

Tadqiqot obekti va predmetini aniqlashtirishga doir misollar.

Didaktik tavsifdagi mavzuga doir.

Tadqiqot mavzusi: Umumtaʼlim maktabi oʻquvchilarida tarixiy tafakkumi modernizatsiyalashgan taʼminot vositasida rivojlantirish.

Tadqiqotning obekti umumtaʼlim maktablari oʻquvchilarida tarixiy tafakkumi rivojlantirish jarayoni.

Tadqiqotning predmeti umumtaʼlim maktablari oʻquvchilarida tarixiy tafakkumi rivojlantirishning modernizatsion omillari, didaktik paraʼlellari va amaliy-texnologik tizimi.

Tarbiya nazariyasiga doir.

Tadqiqot mavzusi: Pedagogika oliy taʼlim muassasasi taʼbiatining maʼnaviy madaniyatini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish.

Tadqiqotning obekti pedagogika oliy taʼlim muassasalari talabalarida maʼnaviy madaniyatni rivojlantirish jarayoni.

Tadqiqotning predmeti pedagogika oliy taʼlim muassasalari talabalarining maʼnaviy madaniyatini rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik shart-sharoitlari. amaliy-texnologik va neyrolingvistik dasturlashtirish tizimi.

1.3. Ilmiy tadqiqot mazmun va mohiyati. Ilmiy tadqiqot - yangi bilimlarni ishlab chiqish jarayoni, bilish faoliyati turlaridan biri. Unga obʼyektivlik, ishonchlilik, aniqlik xos. Ilmiy tadqiqot hamma shartlarga amal qilib takrorlanganda hamisha birdek natija berishi, bahs etilayotgan masalani isbotlashi lozim. Ilmiy tadqiqot bir-biri bilan bogʻlangan ikki kiyim — tajriba va nazariyadan iborat. Ilmiy tadqiqotning asosiy komponentlari: mavzuni belgilash, mavjud axborotni, tadqiqot sohasidagi shart-sharoit va metodlarni, ilmiy farazlarni oldindan tahlil etish, tajriba oʻtkazish, olingan natijalarni taxlil etish va umumlashtirish, kelib chiqqan farazlarni olingan dalillar asosida tekshirish, yangi fakt va qonunlarni ifodalab berish, ilmiy bashorat yuritish. Ilmiy tadqiqotlarni fundamental va amaliy, miqdoriy va sifatiy, noyob va kompleks tadqiqotlarga ajratish keng tarqalgan. Ilmiy tadqiqotlarning metod va tajribalari fanning oʻzidagina emas, balki koʻpgina iqtisodiy va ijtimoiy masalalarni hal qilishda ham keng qoʻllaniladi.

Ilmiy tadqiqot - bu obʼektiv borliqni, qonuniylikni va dunyo barqarorligi hodisalari aloqadorligini oʻrganadigan jarayondir. Bilish inson ongining va fikrining ilmiy tadqiqot yordamida boshqariladigan noaniqlikdan aniqlikka yoki oddiydan murakkabga yoki toʻliqmaslikdan toʻliqlikka yoʻnaltirilgan murakkab jarayon. Demak, bu jarayonni murakkab yaʼni koʻp qirrali va koʻp variantli dinamik tizim sifatida qarash mumkin boʻladi. Shu sababli uni boshqarish ham oʻziga xos innovatsion yondashuvni talab etadi va ular mazkur jarayonni boshqarishning optimal variantlarini yaratish imkonini beradi.

Har bir fan ilmiy tadqiqotlar va amaliy tajribalar asosida rivojlanadi. Oʻziga xos tadqiqot obyekti, predmetidan kelib chiqadigan ilmiy tadqiqot usuliga ega. Tabiiy fanlarda tajriba ustivorligi, gumanitar fanlarda tafakkur eksperimenti ustivorligi amal qiladi. Chunki gumanitar insonshunos fanlarda qirq oʻlchab bir xulosa chiqarish talab etiladi. Inson obyektida, ayniqsa yoshlarda boʻlar boʻlmas tajriba oʻtkazish maqsadga muvofiq emas. Tabiiy fanlarda tajriba yaxshi natija bermasa tadqiqot predmetini qayta qayta bir necha bosqichda ilmiy tajriba oʻtkazish mumkin, insonshunoslik fanlari boʻyicha ilmiy tadqiqotlar inson, buyuk mavjudodni har shaklga solib eksperiment oʻtkazish murakkab jarayon.

Maʼlumki, tadqiqot yangi fundamental va amaliy bilimlar yaratish, asoslash, obyektiv ilmiy faoliyat jarayoni tadqiqot predmeti voqea hodisalarni qonuniyatlarini aniqlashdir. Har qanday tadqiqotda, avvalo dalillar aniqlanadi va u asosda nazariy qoidalar shakllanadi. Tadqiqotchining metodologik yondoshuvi, uning dunyoqarashi, maqsad vazifalarni qoʻyishi, hayotiy misollar, dalillarni tahlil qilishi va xulosa chiqarishga bogʻliq.

Shuning uchun tadqiqotni tashkil etish, dalillarni aniqlash, baholash, taxminiy xulosa chiqarish, nazariy umumlashtirish metodikasi pedagogik tadqiqotda oʻziga xos xususiyatga ega. Yaʼni, har bir fandagi singari pedagogik tadqiqotning boshlanishi umummetodologik va fanning nazariyasidan kelib chiqadi. Har qanday yangi nazariya oldin yaratilgan fanning fundamental taʼlimoti asosida rivojlanadi.

Globalashuv jarayonida tadqiqotchi jahon fani yutuqlari xabardor boʻlishi, insonshunoslik borasida tadqiqotlarni tahliliy va tanqidiy oʻrganishi shart. Bizning asrimiz fanlarning tutash bandida yangi

fanlar, tadqiqotlar yaratilishi bilan harakterli. Pedagogik tadqiqot samarasi, mukammalligi insonni o'rganadigan fanlar yutug'idan foydalanilganiga bog'liq. Demak, tadqiqotni boshlanishida, pedagogik dalillarni ilmiy obyektiv baholash, ilmiy tahlil etish, maqsad va vazifasini belgilash, fanning nazariy asosini bilish, falsafiy qonun va kategoriyalar asosida ta'lim -tarbiya voqeligini baholash, jahon ilmi fan yutuqlaridan maqadli foydalanish, fanlarning tutash qonuniyatlari, imkoni yatlarini bilish ilmiy faoliyatga yo'llanmadir.

Pedagogik tadqiqotni emperik amaliy darajasi muayyan dalillar, tajribalar umumiyliigi, ommaviyiligi bilan o'lchanadi. Har qanday yakka, muayyan dalildan umumiy xulosa chiqarish, tipiklik va har qanday kategoriyalar talabidan kelib chiqadi. Shuningdek fanning qonuniyatlari tamoyillari, nazariyasi metodologiyasi hal qiluvchi mezondir. Tadqiqotning nazariy darajasi quyidagicha ifodalanadi.

- Voqelik har tomonlama, yaxlit o'rganilganligi;
- Har qanday nazariy bilim o'z mohiyatiga ko'ra izchil ifodalanadi;
- Oddiydan murakkabga;
- Dastlabki umumlashtirishdan mukammal, yuqori abstraksiyalash;

Amaliy tushunchalarni nazariy darajasida asoslash, ifodalash uchun tadqiqotchidan yetarli dalillar, uni baholash, tahlil qilish va mantiqiy tafakkur kerak. Ilmiy mantiq mantiqiy tafakkur o'ziga xos qonuniyatlarga ega. Pedagogik tadqiqotda formal tafakkur har bir tadqiqotdagi kabi ilmiy mantiqqa asoslanadi. Shuning uchun ilmiy tadqiqotchi quyidagi ijodkorlik qobiliyatiga ega bo'lishi kerak:

- muhim ilmiy tushunchalarni bilish, tasavvur qilish;
- qabul qilingan ilmiy tushunchalarni dalillarni aniq tavsiflash;
- o'xshash dalillarni tanlab olish;
- umumiy qoidalar asosida, o'xshash mohiyatiga asosan daliliy misollarni guruhlashtirish;
- dalillar voqelikdagi umumiylik, xususiylikni tasodifiy qonuniyatlarini tahlil qilish;
- dalillar va voqelikda o'xshashlik va farqini tasodifiyligini qonuniyatli tomonlarini qiyoslash;
- fanning har xil tadqiqotlaridagi qarashlarini inkor qilish, asoslash, ilmiy munozara;

- Ta'lim-tarbiya borasidagi dalillar, boshqa fanlar ma'lumotlar, tarixiy va hozirgi davr potensiyalari asosida rivojlanish imkoniyatlarini bilish;

- Nazariy xulosalash kabi qobiliyatlar.

Ilmiy tadqiqotda qonun, qonuniyat, tamoyil qoida, sharoit, omil kabi tushunchalarni aniq bilish. Bu tushunchalar falsafa, pedagogik, ensiklopedik lug'atlarda batafsil yoritilgan. Ijtimoiy fanlarda qonuniyat, tabiiy fanlarda formula asosida isbotlanadi. Demak, har qanday tadqiqot tajribada sinalgan tizim asosida tashkil etiladi.

Olimlik fazilatlarini va ma'suliyati haqida o'tmish allomalarning dil ifodalarini misol keltirsa bo'ladi:

Garchi fanlar — inson ongining eng nafis sifatlarini uyg'otuvchi va shaklantiruvchi omil bo'lsa ham fanni kimki faqat bilish uchungina o'rgansa va tadqiq etea, o'zi shu kurrai zaminda nima sababdan yashayotganining asl ma'nosini tushunib yetilmaydi. Faqat faol ishgina odamni odam qiladi.

1.4. Ilmiy tadqiqot jarayonlarni o'rganishning tadqiqot usullari. Ilmiy tadqiqot (izlanish) uchta tarkibiy qism: insonning maqsadli faoliyati, ilmiy mehnat predmeti va ilmiy mehnat vositalaridan iboratdir. Insonning maqsadli ilmiy faoliyati tadqiqot obyektiga haqida (bo'yicha) yangi bilimlarga yoki obyekt haqidagi (bo'yicha) mavjud bilimlarni to'ldirishga erishishda anglab yetishni bilishning aniq usullaridan va ilmiy uskunalaridan (o'lchov, hisoblash texnikalari) mehnat vositalaridan foydalanishga tayanadi. Ilmiy mehnat predmeti tadqiqotining faoliyati yo'naltirilgan tadqiqot obyektiga va u haqidagi (oldingi) bugungacha bo'lgan bilimlar. Tadqiqot obyektiga moddiy dunyoning har qanday materialini (elektrotexnik uskunalar, elektrlashtirilgan qurilmalar, mashina va mexanizmlar), jarayonlar (texnologik, energetik, agrotexnik, elektromagnit, moddiy materiallar elementlari va h.k.lar) kiradi. Ilmiy tadqiqotlar, ko'zlangan maqsadi, tabiat yoki ishlab chiqarish bilan bog'liqlik darajasi, ilmiy ishning xarakteri va chuqurligiga (qamroviga) qarab fundamental, amaliy va ishlanmalarga bo'linadi. Fundamental tadqiqotlar prinsipial yangi bilimlarni (yaratish) barpo etish va oldinda mavjud bilimlar sistemasini rivojlantirishga qaratiladi va undan maqsad tabiatning yangi qonunlarini yaratish (kashf etish) voqeliklar orasidagi bog'liqliklarni ochib berish va

yangi nazoratlar yaratishdir. (Masalan, elektromagnit maydon nazariyasi agroinjeneriyada resurslar tejamkorligi ilmiy – metodologiyasini yaratish, energiyani muhitda harakatlanishi qonunini va h.k.lar). Ishlanmalar yoki loyiha-konstruktorlik ishlari (LKI) amaliy tadqiqotlar natijalarini (masalan texnika sohasida) texnik yechimlarni (mashina, qurilma, material, mahsulot) ishlab chiqarish texnologiyalarini tajriba nusxalarini yaratish va sinab ko'rish, yangiliklarni takomillashtirishda foydalanishga qaratilgan ilmiy tadqiqotning yakuniy qismidir. (Masalan, elektr maydoni yordamida urug'lik donlarni saralash texnologiyasini amalga oshiruvchi texnik qurilmani yaratish).

Keltirilgan sxemada loyihalash va o'zlashtirish bosqichlari bir vaqtning o'zida fan va texnika sohasiga tegishli hisoblanadi. Shuningdek, fundamental tadqiqotlar va ishlab chiqarish oralig'ida o'zaro bog'langan bosqichlar: amaliy tadqiqotlar – ishlanma – loyiha joylashgan. Ilmiy tadqiqotlar strukturasi. Ilmiy izlanishlar (tadqiqotlar) – obyektiv borliqni, qonuniyatlar va real dunyo voqealari orasida bog'liqlikni anglab yetish – bilish jarayonidir. Bilish – ilmiy izlanishlar (tadqiqotlar) yordamida amalga oshiriladigan bilmaslikdan bilimga, chala yoki noaniq bilimlardan to'laroq va aniq bilimlarga inson ongi va tafakkuri yo'naltirilgan murakkab jarayondir. Ilmiy tadqiqotlar bosqichma-bosqich amalga oshiriladi va texnika yo'nalishida ko'pgina holatlarda keltirilgan strukturaga monand ketma-ketlikda tashkil etiladi. Ilmiy tadqiqotlar olib borishni har bir bosqichida ilmiy muammoni (masalani) umumiy yechimi bilan bog'liq ilmiy izlanishlar olib boriladi. Ilmiy tadqiqotning birinchi bosqichida nafaqat tadqiqot olib boriladigan muammo yoki masala shakllantiriladi, balki ishning muvaffaqiyatli yakuni ko'p tomonlama bog'liq bo'lgan ilmiy tadqiqot vazifalari ham aniq shakllantiriladi. Ilmiy muammoni (masalani) shakllantirishga tadqiqot olib borilayotgan muammo yoki masalaga o'xshash masalalarning yechimlarini texnik va nazariy usullari va vositalari, hamda turdosh sohalardagi tadqiqot natijalari haqida ma'lumotlar yig'ish va tahlil etish kabi muhim ilmlar kiradi. Ilmiy muammoni (masalani) yechishning birlamchi gipotezasini ilgari surish va asoslash aksariyat hollarda ilmiy tadqiqotning birinchi bosqichida belgilangan ilmiy masalalar va tadqiqot mavzusiga oid to'plangan

axborotlarning tahlili asosida shakllantiriladi.

Muammoni yoki ilmiy masalani yechishga erishish bo'yicha shakllantirilgan bir necha birlamchi gipotezalar orasida eng maqbuli tanlab olinadi. Birlamchi ilmiy gipotezani ishonchligini aniqlash maqsadida ayrim hollarda birlamchi ekspertiza, ya'ni tajribalar o'tkazish zaruriyati ham tug'iladi. Ilmiy tadqiqotlarning nazariy izlanishlar bosqichida fundamental fanlardan olingan qonuniyatlarining tadqiqot obyektiga bog'lab analiz va sintez qilish va shuningdek, matematik apparatlardan, nazariy elektrotexnika va boshqa nazariy bilimlardan foydalanib hozirgacha ma'lum bo'lmagan yangi qonuniyatlarni ochishga erishish ko'zda tutiladi. Nazariy tadqiqot qabul qilingan ilmiy gipotezani analitik rivojlantiradi va tadqiqot olib borilayotgan ilmiy muammoning nazariyasini yaratilishiga olib kelishi kerak. Boshqacha aytganda bilimlar tizimini tadqiqot olib borilayotgan muammo doirasida ilmiy umumlashtirishdir. Yaratilgan ushbu nazariya izlanishlar olib borilayotgan muammoga oid voqelik va faktlarni oldindan belgilab va tushintirib bera olish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Eksperimental tadqiqotlar – ilmiy maqsad ilmiy muammo (masala) yechimining to'g'riligini tekshirib ko'rish bo'lib, uning natijasini tasdiqlashi yoki inkor etishi mumkin. Tadqiqot olib borilayotgan obyekt (muammo yoki masala) bo'yicha fundamental izlanishlar olib borilmagan yoki nazariy asoslari yetarli bo'lmagan hollarda eksperimental tadqiqotlar natijalari muammoni nazariy yechimlarini shakllantirishga (topishga) asos yaratadi. Ilmiy tadqiqotning navbatdagi bosqichi eksperimental va nazariy tadqiqotlar natijalarini solishtirib (taqqoslab) ko'rib ularni bir biriga mos kelishi (to'g'ri kelishi) haqida, hamda ilgari surilgan ilmiy gipotezani tasdiqlashi haqida uzul-kesil xulosa qilinadi. Ayrim hollarda natijalar bir biridan ancha farq qilsa yoki umuman to'g'ri kelmasa ilmiy gipotezaga o'zgartirish kiritish yoki gipotezani inkor etishga to'g'ri keladi. Tadqiqot natijalariga yakun yasash, olingan natijalar tadqiqot maqsadi va vazifalariga to'la javob berishi hamda umumiy xulosa va tavsiyalarni shakllantirishi ilmiy izlanishning yakuniy bosqich vazifalariga kiradi. Texnika sohasida, jumladan, texnologik jarayonlarni avtomatlashtirish va boshqarish sohasida tadqiqotlar natijalarini o'zlashtirish (amalda tadbqiq etish) bosqichi

ham ko'zda tutiladi. Bunda tadqiqot natijalarini yoki texnologik va konstruktorlik ishlanmalarini iste'molchiga yetkazish ishlari amalga oshiriladi.

Ilmiy tadqiqot turlari muayyan bir ketma-ketlikda bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Fundamental va amaliy tadqiqotlar quyidagi bosqichlardan iborat bo'ladi:

1-bosqich. Tanlangan mavzuning dolzarbligini asoslash va ifoda etish: – bo'lajak tadqiqotlarga taalluqli muammolar bilan mamlakat va xorijiy adabiy manbalar bo'yicha tanishish, uning dolzarbligini asoslash; – muammolar bo'yicha tadqiqotlarning muhim yo'nalishlarini belgilash va tasniflash; – mavzuni ifodalash va tadqiqot annotatsiyasini tuzish; – texnikaviy topshiriqni ishlab chiqish va ilmiy tadqiqot ishlari (ITI) umumiy kalendar rejasini tuzish; – kutilayotgan iqtisodiy yoki boshqa foydali samarani oldindan belgilash.

2-bosqich. Tadqiqotning maqsadi va vazifasini ifodalash: – mamlakat va xorijiy nashrlar bibliografik ro'yxatini tanlash va tuzish (monografiya, darsliklar, maqolalar, patentlar, kashfiyotlar va b.), shuningdek, tanlangan mavzu bo'yicha ilmiy-texnikaviy hisobot tuzish; – mavzu bo'yicha manbalar va referatlar annotatsiyasini tuzish; – mavzu bo'yicha masalalarning ahvolini tahlil qilish; – tadqiqot maqsad va vazifalarining bayonini tuzish.

3-bosqich. Nazariy tadqiqotlar: – obyekt va tadqiqot predmetini tanlash, fizik mohiyatini o'rganish va tadqiqot topshirig'i asosida ishchi farazni shakllantirish; – ishchi farazga muvofiq modelni aniqlash va uni tadqiq etish; – tadqiq etilayotgan muammo nazariyasini ishlab chiqish, tadqiqot natijalarini tahlil qilish.

4-bosqich. Eksperimental tadqiqotlar (tasdiqlash, to'g'rilash yoki nazariy tadqiqotlarni inkor etish uchun): – eksperimental tadqiqotlar maqsad va vazifalarini aniqlash; – eksperimentni rejalashtirish va uni o'tkazish metodikasini ishlab chiqish; – eksperimental qurilmalarni va eksperimentning boshqa vositalarini yaratish; – o'lchov usullarini asoslash va tanlash; – eksperimental tadqiqotlar o'tkazish va ularning natijalarini ishlab chiqish.

5-bosqich. Ilmiy tadqiqotlarni tahlil qilish va rasmiylashtirish: – nazariy va eksperimental tadqiqotlar natijalarini taqqoslash, ularning farqlarini tahlil qilish; – tadqiqot obyekti nazariy modelini

aniqlashtirish va xulosalar; – ishchi farazni nazariyaga yoki uning raddiga aylantirish; – ilmiy va ishlab chiqarish xulosalarini shakllantirish, tadqiqot natijalarini baholash; – ilmiy-texnikaviy hisobot tuzish va uni retsenziya qildirish.

6-bosqich. Joriy etish va iqtisodiy samaradorlik: – tadqiqot natijalarini ishlab chiqarishga joriy etish; – iqtisodiy samarani belgilash.

Ishlanmalarni, loyiha konstruktorlik ishlarini (LKI) bajarish jarayoni quyidagi bosqichlardan iborat bo'ladi:

1-bosqich. Dolzarblikni asoslash va mavzuni shakllantirish, LKIning maqsad va vazifalarini shakllantirish (ITI 1-, 2-bosqichlaridagi ishlar bajariladi).

2-bosqich. Texnikaviy topshiriq va taklif: – eksperimental namunani loyihalashda texnikaviy topshiriqni ishlab chiqish; – texnikaviy-iqtisodiy asos; – patentga loyqlikni tekshirish.

3-bosqich. Texnikaviy loyihalash: – texnikaviy loyihalar talqinlarini ishlab chiqish va samaralirog'ini tanlash; – ayrim qism va bloklarni ishonchlilik ko'rsatkichlarini tekshirish uchun yaratish; – texnikaviy daraja va sifatni belgilash, texnikaviy-iqtisodiy ko'rsatkichlarni hisoblash; – texnikaviy loyihani kelishib olish.

4-bosqich. Ishchi loyihalash: – ishchi loyihani ishlab chiqish; – zarur konstruktorlik hujjatlarini tayyorlash.

5-bosqich. Tajribaviy namuna tayyorlash: – ishlab chiqarishni texnologik tayyorlash: texnologik jarayonlarni ishlab chiqish, qurilmalarni, kesuvchi va qo'shimcha asbob-uskunalarni loyihalash va tayyorlash; – tajribaviy namuna detallari, qismlari va bloklarini tayyorlash, ularni yig'ish; – tajribaviy namunani aprobatsiya qilish, me'yoriga yetkazish va sozlash; – stendda va ishlab chiqarishda sinash.

6-bosqich. Tajribaviy namunani me'yoriga yetkazish: – tajribaviy namunaning qismlari, bloklari va uni to'la ravishda sinovdan keyin ishlashini tahlil qilish; – ishonchlilik talablariga javob bermaydigan ayrim qismlar, bloklar va detallarni almashtirish.

7-bosqich. Davlat sinovi: – tajribaviy namunani davlat sinoviga topshirish; – davlat sinovini o'tkazish va sertifikatlash.

Shunday qilib, ilmiy tadqiqotlar qanday maqsadga qaratilganligi va ilmiy chuqurligi bo'yicha uch asosiy turga tasniflanadi:

fundamental (nazariy), amaliy va tajriba, konstruktorlik ishlanmalari. Fundamental va amaliy ITI larning bajarilish jarayoni olti asosiy bosqichni, tajriba konstruktorlik ishlanmalari esa yetti bosqichni o'z ichiga oladi. Ilmiy tadqiqotning barcha turlari joriy etish bilan yakunlanadi.

Nazorat savollari:

1. Tadqiqot obekti va obekt maydoni tushunchlariga izoh bering.
2. Tadqiqot ob'ekt maydoni va ob'ektini aniqlashtirish metodikasini tushuntirib bering.
3. Tadqiqot obektining o'ziga xos belgilarini aniqlashtiring.
4. Tadqiqot predmetining o'ziga xos belgilariga izoh bering.
5. Tadqiqot ob'ekti va predmetini aniqlashtirishda qanday xatoliklarga yo'l qo'yiladi?

3-MAVZU: PEDAGOGIK FANLAR VA PEDAGOGIK AMALIYOT O'ZARO ALOQADORLIGINING FUNKSIONAL-TUZILMALI MODELI

3.1. Pedagogik fanlarning muhim tarkibiy qismi va uning asosi.

Pedagogika ijtimoiy fan sifatida to'rt asosiy funksiyani bajaradi: analitik, prognostik, tashkiliy va metodologik. Pedagogika fani shaxsni shakllantirishdek ijtimoiy buyurtmani bajarish asosida jam'iyat taraqqiyotini ta'minlashga alohida hissa qo'shadi. Pedagogika fani maqsadi va vazifalarining belgilanishida ijtimoiy munosabatlar mazmuni, davlat va jamiyat rivojlanish strategiyasi, uning hayotida yetakchi o'rin tutuvchi g'oyalar mohiyati muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasida demokratik, insonparvar hamda huquqiy jam'iyatni barpo etish sharoitida mazkur fan yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tarbiyalash tizimini ishlab chiqish, ilg'ot xorijiy tajribalar asosida ta'lim va tarbiya nazariyasini rivojlantirish vazifasini hal etadi. Mazkur jarayonda quyidagi vazifalarni bajarishga e'tibor qaratiladi:

Pedagogika fanining asosiy vazifalari Pedagog-tadqiqotchi, ilmiy-nazariy funksiyani amalga oshirar ekan, pedagogik voqelikni borligicha aks ettiradi: u yoki bu pedagogik vositalar, ta'lim model-larining samarador yoki samarasi pastligini tushuntiradi (empirik daraja); ta'lim-tarbiya, boshqa pedagogik hodisalar mohiyatini aniqlash; pedagogik qonuniyatlarni o'rnatadi; ijtimoiy-madaniy dinamikani hisobga oigan holda ta'lim-tarbiya mohiyatining komponentlari, tarkibi, darajalarini ilmiy asoslaydi; g'ibrid asosda yangi didaktik va tarbiya tizimlarining ilmiy asoslanishini tadqiq etadi (falsafa, yosh va pedagogik psixologiya, pedagogika va boshqa sohalaridagi bilimlarni integrallash asosida). Lekin pedagogika fan sifatida nafaqat pedagogik voqelikni aks ettirish, balki uning qayta isloh etish vositalarini aks ettirishga undaydi. Konstruktiv-texnik funksiyani amalga oshirar ekan, pedagog-tadqiqotchi "borliq haqidagi bilimlar"ga ega bo'ladi: bilimlar - me'yorlar, bilimlar - ko'rsatmalar (tamoyillar, usullar, shakllar, metodik qoidalar va tavsiyalar), ular pedagogik jarayon maksimal darajada natijador bo'lishi uchun uni qanday amalga oshirilishini aks ettiradi. U yoki

bu darajada ko'plab pedagogik tadqiqotlar ilmiy-nazariy va me'yoriy funksiyani bajaradi. Didaktika, tarbiya nazariyasi, pedagogikaning umumiy va me'yoriy metodikalari sohasida fundamental va amaliy tadqiqotlarning natijalari turli ko'rishdadir (deskriptiv, preskriptiv), ierarxik tuzilgan ilmiy.. pedagogik bilimlar maxsus ilmiy hamda metodologik.

Ilmiy bilishda umumiy metodologiya va xususiy metodologik asos mavjud. Umumiy metodologiya falsafaning dialektik qonunlari, ilmiy bilish haqidagi ta'limotlar, jamiyat taraqqiyotning hozirgi davridagi konsepsiyalar, milliy g'oya, mafkura. Pedagogik fanlar metodologiyasining umumilmiy metodologik tamoyillariga quyidagilar kiradi: Muvofiqlik tamoyili - ilmiy bilishning mazkur sohasida bilimlarning yangi tamoyillar, g'oyalar konsepsiyalar asosida tizimga solish. ToMdiruvchanlik tamoyili - tadqiqotning ko'pgina obyektlari mikro dunyoning zarraga o'xshash eng oddiy obyektlaridan tortib inson va jamiyat singari murakkab obyektlarigacha. Qarama-qarshi nazariyalarni birlashtirish asosida to'la tavsiflanishi. Verifikatsiya tamoyili - mohiyat e'tibori bilan formal mantiqni yetarli asoslash. Falsafikatsiya tamoyili - mazkur tamoyilga binoan faqat inkor etish orqali tekshirib ko'rish imkoniyati bo'lgan bilim ilmiy bilim bo'Mishi mumkin. Reduksiya tamoyili - ma'lum yaxlitlik tizim murakkabligini uning nisbatan sodda tarkibiy qismlari unsurlari orqali bilishdir. Yaxlitlik tamoyili - tadqiq qilinayotgan obyektlarning alohida yaxlit xossalari boshqa ob'ektlar bilan o'zaro aloqada bo'lish. Kontirreduksiya tamoyili - elementar zarralardan tortib to ijtimoiy tabiiy tizimlarga barcha tabiiy obyektlarga, shu jumladan tabiiy tilga amal qilish.

Zamonaviy pedagogik fanlardagi maqsadiga (ta'limiy, tarbiyaviy), ta'limning bosh maqsadi - madaniyatga yondashuvga, o'quv-tarbiya jarayoni doirasida hal etiladigan vazifalariga, pedagog va talabalar orasidagi o'zaro ta'sir etish tavsifiga ko'ra paradigmalari farqlanadi. Har bir paradigma ma'lum bir gnoseologik, evristik potensial, metodologik "manba"ga ega. Vaqt o'tishi bilan anomalialar yig'ilib boradi, ya'ni "ziddiyatlar", "qarama-qarshiliklar", "kelishmovchiliklar", masalan, ma'lumotlar va nazariya, muammo darajasi va metodologik tashkil etuvchilar imkoniyatlari o'rtasida. "Har qanday urinish paradigmadagi shubhalar hamda normal tadqiqot qoidalarining

keyingi harakatlaridan boshlanadi". Paradigma almashinuvi ya'ni "ilmiy inqilob" ro'y beradi. T.Kunning ta'kidlashicha: "Inqiroz ro'y bergan davrda mavjud paradigmadan yangi paradigmaga o'tish chog'ida, undan fanning yangi an'anasi yuzaga kelishi mumkin. Bu jarayon ko'proq qayta tashkillashni eslatadi, u esa sohadagi nazariy umumlashmani, shuningdek, ko'pgina usullar va paradigma ilovalarini o'zgartiradi".

Zamonaviy falsafa fanida, deydi E.V.Xomich, "paradigma" tushunchasi ilmiy izlanishning nazariy-metodologik namunaviy tasvirida keng qo'llaniladi. Falsafa fanida paradigma - bu nazariy, metodologik, aksiologik ko'rsatmalar tizimi bo'lib, modeilar, namunalar, sxemalar, ilmiy masalalar sifatida qabul qilingan. Mantiqda paradigma - nazariy va metodologik holatlar yig'indisi bo'lib, ular fan rivojlanishi mazkur bosqichida ilmiy jam'iyat tomonidan qabul qilingan va namuna, model, ilmiy tadqiqotlar standarti, interpretatsiya, baholash va ilmiy ma'lumotlar tizimi sifatida foydalaniladi, ular taxminlar ko'rinishida masalani idrok qilish uchun ilmiy bilim jarayonida paydo bo'ladi.

Pedagogik amaliyot tushunchasi. Pedagogik amaliyotning bosh maqsadlaridan biri talabalarni amaliyot o'tkazilayotgan o'quv muassasalaridagi o'quv jarayoni hamda tarbiyaviy ishlar tizimini har tomonlama o'rganishga, o'quvchilar bilan sinf rahbari, guruh murabbiysi sifatida dars va darsdan tashqari faoliyat davrida tarbiyaviy ishlar olib borishga tayyorlashdan iboratdir.

Talabalarining pedagogik amaliyot jarayonida kasb-hunar kollejlari, akademik litsey, maktablarda o'quv-tarbiyaviy ishlarga kasbiy-pedagogik va psixologik tayyorgarlik, ijodiy fikrlash va mahorat, kasbiy qobiliyatlarini rivojlantirishni shakllantirishga asoslangan. Pedagogik amaliyotning vazifalari quyidagilardan iborat:

- talabalarda kasbiy ishonch va barqaror pedagogik qarashlarni shakllantirish;

- talabalarining pedagogik-psixologik fanlar hamda maxsus fanlar bo'yicha nazariy va amaliy bilimlarini mustahkamlash;

- bo'lajak o'qituvchilarni amaliy ko'nikma va malakalar bilan, zaruriy holatlarda umumiy psixologik-pedagogik qonuniyatlarni qo'llash malakalari bilan ta'minlash;

- talabalarni maktab, litsey va kasb-hunar kollejaridagi o'quv-

tarbiyaviy ishlarning zamonaviy ahvoli, ilg'or pedagogik tajribalari bilan tanishtirish;

- o'qituvchining muhim kasbiy va shaxsiy xislatlarini rivojlantirish;

- talabalarda pedagogik kasb va mehnatga hurmat va muhabbat uyg'otish;

- talabalarining pedagogik-psixologik faoliyatda bevosita qatnashishlariga erishish;

- talabalarni maktab, litsey, kasb-hunar kolleji o'quvchilarini pedagogik kasbiga yo'naltirish va tarbiyaviy tadbirlarni o'tkazishga o'rgatish;

- pedagogik faoliyatning sinfdan va maktabdan tashqari ishlarini joriy va istiqbolli rejalashtirishga o'rgatish.

Pedagogik amaliyot o'tkazish davri 3 bosqichdan iborat bo'lib, har bir bosqich bajarishi lozim bo'lgan o'z vazifasiga ega. Pedagogik amaliyotning birinchi haftasida talabalar maktab ma'muriyati, pedagogik jamoasi bilan tanishadilar va maktab sharoitiga moslashadilar. Sinf (guruh) va sinf (guruh) rahbari, o'qituvchilarning pedagogik faoliyati, mahoratini kuzatadilar, o'rganadilar. Maktab, sinf hayoti bilan tanishib chiqadilar va hokazo. Shu bilan bir vaqtda talabalar o'zlarining pedagogik amaliyotga tayyorliklarini sarhisob qiladilar (bilim va ko'nikmalar, pedagogik anglash, pedagogik refleksi, pedagogik – psixologik tayyorgarlik va boshqalar). Pedagogik amaliyot paytida asosiy kasbiy malaka va ko'nikmalarni shakllantirish jarayoni kechadi. Pedagogik amaliyot talabalarining pedagogik faoliyatga ko'nikishiga imkon tug'diradi. Shu bilan birga talabalarining nazariy tayyorgarligini boyitish va to'ldirish, olgan bilimlarini chuqurlashtirish va mustahkamlash, amaliy topshiriqlarni bajarishda o'rganilayotgan fanning nazariy jihatlaridan foydalanish uchun sharoitlar yaratadi. Pedagogik amaliyot paytida asosiy kasbiy malaka va ko'nikmalarni shakllantirish jarayoni kechadi.

Pedagogik amaliyot bo'lajak o'qituvchining o'z hayotini kelajak avlod ta'lim va tarbiyasi kabi jiddiy, mas'uliyatli ishga bag'ishlashiga, talabalarining mehnatga shayligini amalga oshirishga tayyorligini tekshiruvni birinchi jiddiy sinovdir.

Pedagogik amaliyot talabalarining nazariy tayyorgarligini boyitadi, olgan bilimlarini mustahkamlash va chuqurlashtirishga,

amaliy vazifalarni hal qilish uchun o'rganilayotgan fanning nazariy qoidalaridan foydalanishga imkon beradi. Pedagogik amaliyotning ta'limiy xarakteri samarasi ko'pincha oliy o'quv yurti va maktabning o'zaro aloqasi bilan, olimlar, metodistlar va o'quv yurti pedagoglari jamoasi hamkorligi hamda ular mehnatida fan va ilg'or pedagogik tajriba yutuqlarining qo'llanish darajasi bilan belgilanadi.

Pedagogik amaliyot o'sib kelayotgan yosh avlodni o'qitish va tarbiyalashda, yoshlarni ijtimoiy ishlab chiqarishdagi mustaqil mehnat faoliyatiga tayyorlashda bo'lajak o'qituvchi uchun birinchi jiddiy sinov bo'lib hisoblanadi. Bo'lajak o'qituvchining kasbiy pedagogik fazilatlarining shakllanishida amaliyot davridagi o'z-o'zini tarbiyalash va o'z ustida mustaqil ishlash ham faol ko'maklashadi. O'z-o'zini tarbiyalash milliy tarbiya tizimining muhim tarkibiy qismi bo'lib hisoblanadi va u, o'z navbatida, tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Pedagogik amaliyot talabalarining ruhiy adolat va xususiyatlarining rivojlanishiga yordam beradi; o'qituvchining o'z faoliyatiga nisbatan diqqatini oshirishga, bu esa o'zida kasbiy munosabatni jakkantirishga, ta'limiy yoki tarbiyaviy tadbirlarni ma'lum mantiqqa, tizimga solishga intilishini kuchaytirish bilan bir qatorda atrofdagi kishilarga nisbatan ularda xotira, tafakkur, tasavvur, irodani rivojlantirishga, o'z fanida uchrab turadigan turli terminlarni, formulalarni, tenglamalarni, tushunchalarni chuqurroq tahlil qilishga, o'z faniga ijodiy yondashishga olib keladi.

Pedagogik amaliyot davomida talabalar ba'zi turdagi tadqiqot ishlarini, jumladan: darsni psixologik-pedagogik jihatdan tahlil qilish, o'quv-tarbiyaviy tadbirlar o'tkazish, sinf jamoasini va o'quvchi shaxsini jamul-jam tarzda o'rganish, o'quvchilar bilan tajriba ishlarini olib borish, o'zidan katta hamkasabalarining, mohir pedagoglarning ishlarini bevosita kuzatish, ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganishni ham ko'zda tutadi.

Amaliyot jarayonida bo'lajak o'qituvchilarda quyidagi mahoratlar mustahkamlanadi va rivojlanadi:

- O'quv mashg'ulotlarining dars ishlanmalari va mavzu rejalarini ishlab chiqish, sinfdan tashqari ishlarni rejalashtirish;

- darslarni mustaqil tayyorlash va o'tkazish, o'quvchilar bilan qo'shimcha mashg'ulotlar tashkil etish;

- bolalar tarbiyasiga kompleks yondashgan holda turli xil sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni olib borish;

- o'qituvchilar, bolalar va ularning ota-onalari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni pedagogik maqsadga muvofiq ravishda o'rgatish;

- maktab hujjatlarini olib borish (sinf qaydnomasi), bolalar kundaliklari, daftarlarini tekshirish, ko'rgazmali qurollar, didaktik materiallar tayyorlash;

- ota-onalar bilan yakkama-yakka ish olib borish, ota-onalar faollari bilan ishlash, ota-onalar yig'ilishlarida so'zga chiqish (oilaviy tarbiyaning dolzarb muammolari haqida);

- aholi bilan, turar joylardagi, mahallalardagi bolalar va o'smirlar bilan madaniy-ommaviy ishlar olib borish;

- kurs loyihasi yoki bitiruv malakaviy ishni tayyorlashda foydalanish uchun materiallar yig'ish maqsadida pedagogik tajriba yoki ijodiy-tekshiruv ishlarini olib borish;

- amaliyot mobaynida o'qituvchilar va shaxsiy tajribalarni umumlashtirish, tahlil qilish va hokazo.

2.2. Pedagogik amaliyotning funksional tuzilmasi va modeli.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturi va Ta'lim to'g'risidagi qonunda butun dunyo ta'lim me'yori asosida tuzilgan davlat ta'lim talablari darajasida, umuminsoniy va milliy qadriyatlar asosida chet el ta'limi bilan raqobat qila oladigan, raqobat jarayonida Vatan sha'ni, manfaati va obro'sini munosib himoya qila oladigan milliy kadrlarni yetishtirish asosiy vazifa sifatida belgilangan. Bu muhim vazifani amalga oshirish yalpi ta'lim va tarbiya tizimini, uning murakkab qismlaridan biri pedagogik amaliyotni tashkillashtirishni tubdan isloh qilishni talab etmoqda. Chunki, yangi zamon talablariga javob beradigan kadrlar tayyorlash milliy modeliga mos Yangi pedagogik xodimlarni avvalgi pedagogik texnologiya asosida tayyorlash aslo mumkin emas. Shu bois, kadrlar tayyorlash milliy dasturida Yangi pedagogik texnologiyani ishlab chiqish, rivojlantirish va uni hayotga tadbiq etishga talaba-amaliyotchilarni o'rgatish alohida ta'kidlangan.

Kadrlar tayyorlashning milliy modeliga muvofiq pedagogik amaliyotning maqsad va vazifalari quyidagilardan iborat: 1. Har bir talabaning pedagogik faoliyatga ongli, qiziquvchanlik bilan qatnashishini shakllantirish, pedagogik kasbga muhabbat hissi bilan qarash, hurmatini rivojlantirish va mustahkamlash ijtimoiy, maxsus,

pedagogik va psixologik fanlarni chuqur o'rganishga yordam berish. 2. Bo'lajak o'qituvchining Yangi jamiyat talablariga, shuningdek, mutaxassisning shaxsiy xususiyatlariga javob beradigan kasbiy mahoratlarini egallashiga yordam berish. 3. Talaba tomonidan institut auditoriyasida egallangan nazariy bilimlarni chuqurlashtirish va mustahkamlash, ularni o'quvchilar bilan olib boriladigan o'quv-tarbiya ishlar jarayonida mohirona foydalanishga o'rgatish. 4. Talabalarni o'quvchilar bilan olib boriladigan o'quv-tarbiya ishlarini nazorat qilish va tanlash uquvi bilan qurollantirish. 5. Talabalarni o'quv-tarbiya korxonalaridagi ta'lim-tarbiya ishlarining hozirgi davrdagi holatlari, yangi pedagogik texnologiyalar bilan tanishtirish va o'rgatish. 6. Talabalarni psixologiya, pedagogika, bolalar va yosh o'smirlar fiziologiyasi fanlaridan egallagan bilimlari asosida, mustaqil o'zbekiston Respublikasi xalqlarining milliy-madaniy dasturlaridan foydalanib mashg'ulotlar tashkil qilishga o'rgatish. 7. Talabalarni o'quvchilarning bilim faoliyatini jadallashtiruvchi har xil usul va metodlarni ko'rgazmali texnik vositalarni, an'anaviy va noan'anaviy dars va tarbiya turlarini foydalanishga jalb qilish. 8. Bo'lajak o'qituvchilarni sinf rahbari faoliyatini bajarishga har tomonlama tayyorlash. 9. O'quvchilarning shaxsiy va yosh xususiyatlarini, shakllanish va bilim darajasini o'rganish maqsadida talabalarning uyar bilan o'zaro munosabatini tashkil qilish. 10. Talabalarni ilg'or zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'rganishga jalb qilish, ularda pedagogik izlanuvchanlikka bo'lgan qiziqishni rivojlantirish, kurs va diplom ishlarini bajarishga yordam berish. 11. Talabalarni pedagogik faoliyatga ijodiy va izlanuvchanlik bilan yondashishga, o'z faoliyatini tanqidiy baholashga, mustaqil bilim olishga bo'lgan talabchanlikni shakllantirish. 12. Talaba-amaliyotchilarni xalq pedagogikasining bebaho durdonalaridan mohirona foydalanishga o'rgatish. Ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilishda umuminsoniy va milliy qadriyatlar asosida, milliy maktabda milliy tarbiyani muvaffaqiyotli olib borishga o'rgatish. 13. Bo'lajak o'qituvchilarni o'qitish ishlarini uyushtirishda o'quvchilarga dunyo va davlat ta'limi me'yorlari talablari darajasida bilim berishga nazariy va amaliy jihatdan tayyorlash.

Pedagogik amaliyotning mazmuni quyidagilardan iborat: 1. Maktabning o'quv-tarbiya ishlari bilan tanishish, pedagogik

hodisalarni kuzatish. 2. O'quvchilar va sinf jamoasining psixologik xususiyatlarini o'rganish. 3. Bolalar va o'smirlar, yoshlar tashkilotlaridagi tarbiyaviy ishlar bilan tanishish. 4. Maktabning ish tajribalarini, o'qituvchi va sinf rahbarining o'quv tarbiyaviy ishlarini o'rganish va tahlil qilish. 5. O'quvchi va o'qituvchilar tarkibini o'rganish. 6. O'qituvchining, sinf rahbarining yordamchisifatida tarbiyaviy ishlar olib borish. 7. Fanlar bo'yicha sinfdan tashqari mashg'ulotlarga qatnashish va tashkil qilish. 8. Psixologik-pedagogik ilmiy-tadqiqot metodlarini amalda foydalanish. 9. Maktabdagi o'quv-tarbiya ishlarini o'rganish, taqqoslash, tanqidiy qarash va ularni amalda foydalana bilish. 10. O'quvchilarning kasbiy qiziqishlarini o'rganish, o'quvchiga psixologik-pedagogik tavsifnoma tuzish. 11. Sinf rahbarining yordamchisi sifatida tarbiyaviy ishlarni uyushtirish. 12. Fan o'qituvchilarining yordamchisi sifatida o'quv-tarbiya ishlarini bajarish. 13. Psixologik-pedagogik va uslubiy fanlar bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini yuritish. 14. Maktabning o'quv-tarbiya ishlari sistemasini, o'quvchini va o'quvchilar tarkibini har tomonlama o'rganish. 15. Fanlar bo'yicha sinf va sinfdan tashqari ishlarni olib borish, dars va tarbiyaviy ishlarni tahlil qilishda opponent vazifasini bajarish. 16. Sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish. 17. Sinf jamoasiga psixologik-pedagogik tavsifnoma berish. 18. Uslubiy va ilmiy ishlarni bajarish.

Talabalar pedagogik amaliyot davrida xohlagan masala bo'yicha pedagogika institutining pedagogik amaliyot va maktab rahbariyatiga, o'quv o'rni o'qituvchilariga murojaat qilishi, o'quv – tarbiyaviy ishlarni rivojlantirish, amaliyotning tashkiliy masalalari bo'yicha tavsiyalar berish, o'quv muassasalaridagi bolalar va o'smirlar, yoshlar va kasaba uyushmalarining konferentsiya va yig'ilishlariga qatnashish, kutubxona, fan kabinetlaridan va mavjud o'quv-uslubiy qurollardan foydalanish huquqiga ega. Oliy pedagogika ta'lim muassasasining talaba amaliyotchilari pedagogik amaliyot jarayonida: -pedinstitutning (peduniversitetning), fakul'tetning pedagogik amaliyot bo'yicha rahbari, guruh rahbari, metodistlar, pedagogika va psixologiya o'qituvchilari, maktab rahbariyati va o'qituvchilarning topshiriqlarini ma'suliyat bilan bajarishga, texnika xavfsizligi va mehnatni muhofaza qilish qoidasini qat'ian saqlashga, kamtarinlik, tashkilotchilik, tartib-intizom,

odoblilik va mehnatsevarlilik namunasi bo'lishiga; - pedagogik amaliyot dasturlarida ko'rsatilgan barcha vazifalarni bajarishga, bolalar bilan o'tkaziladigan quv-tarbiyaviy ishlarning tashkil qilinishi va uyushtirilishiga puxta tayyorlanishga, ularning reja va dasturlarini, konspektlarini tuzishga, uni o'qituvchi, sinf rahbari va uslubiyotchiga tasdiqlatishga; - dars jadvaliga muvofiq barcha o'quv tarbiyaviy ishlariga va ularning tahliliga faol qatnashishga, ma'lum sifatda amaliyot kundaligini yuritish va amaliyot yakunida guruh rahbariga hisobot berishi va amaliyot bo'yicha sinov topshirishi shart. Yuqorida e'tirof etilgan talablarni bajarmagan amaliyotchi pedagogik amaliyotdan chetlashtiriladi. Pedagogik amaliyotdan chetlashtirilgan yoki pedagogik amaliyot davridagi faoliyati uchun noloyiq baho olgan talaba ushbu semestrda o'quv rejasini bajarmagan hisoblanadi. Fakultet (Institut) kengashi qarori bilan unga o'qishdan uzluksiz ravishda takror pedagogik amaliyot belgilanadi.

Buyuk ma'rifatparvar Abdulla Avloniy "Tarbiya biz uchun yo hayot - yo mamot, yo najot - yo halokat, yo saodat - yo falokat masalasidir", - degan fikri asrimiz boshida millatimiz uchun qanchalar muhim va dolzarb bo'lgan bo'lsa, hozirgi kunda ham shunchalik, balki undan ham ko'ra muhim va dolzarbdir. Pedagogik amaliyotni tashkil etish, unig asosiy maqsadi, pedagogik amaliyot modeli haqidagi ilmiy-metodik adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish natijasida o'uyidagi xulosalarga keldik.

Oliy ta'lim muassasasida o'tkaziladigan malakaviy pedagogik amaliyotga oid Nizomda universitet faoliyatining asosiy tamoyili bo'lgan o'qishni amaliyot bilan qo'shib olib borilishiga urg'u berilgan. Bu esa ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiyaviy ishlarga yangicha yondashish asosida pedagogik jarayonni tashkil etishni taqozo etadi.

Malakaviy amaliyot ta'lim muassasasida o'qituvchilarning tashkiliy, konstruktivlash, rejalashtirish, kommunikativ, tadqiq qilish kabi pedagogik mahoratini shakllashtirishgagina emas, balki o'qituvchining kasbiy xususiyati va o'qituvchi shaxsi qo'ygan talabidan ketib chiqqan holda individual va insoniy fazilatlarini o'zida mujassamlashtirishga qaratilgandir.

Pedagogik amaliyot- asosiy ijtimoiy vazifa, ya'ni bo'lg'usi

o'qituvchilarni ta'lim muassasalarida o'quv-tarbiyaviy ishlarga kasbiy pedagogik va psixologik tayyorlash, ijodiy fikrlash, kasbiy mahorat va qobiliyatlarni rivojlantirish asosida har tomonlama yetuk insonni shakllantirish, yosh avlodni hayotga va faol mehnatga tayyorlash dolzarb ilmiy-metodik muammo ekanligi asoslandi.

Pedagogik amaliyot jarayonida amaliyotchilarda shakllantirilishi zarur bo'lgan malakalar, talabalar pedagogik faoliyatini nazorat qilish va baholash tizimi haqida ilmiy-metodik tavsiyalar tayyorlandi;

Pedagogik amaliyotning vazifalari, bo'lajak o'qituvchilarda amaliy ko'nikmalar, psixologik-pedagogik qonuniyatlarni qo'llash malakalarini va barqaror pedagogik qarashlarni shakllantirish tamoyillari asoslandi;

Pedagogik amaliyot davrida o'quv jarayonini tashkil etish, Dars va unga qo'yiladigan talablar (didaktik talablar, psixologik talablar, axloqiy-etik talablar, gigiyenik talablar, texnik talablar) va darsga tayyorgarlik ko'rishining asosiy bosqichlari haqida ilmiy-metodik tavsiyalar tayyorlandi;

2.3. Pedagogik amaliyotni ta'minlash omillari. O'zbekistonda ijtimoiy hayotning barcha sohalarida amalga oshirilayotgan islohotlarning maqsadi inson va uning manfaatlari, uning xavfsizligi va farovonligini ta'minlash hamda barkamol avlodni voyaga yetkazishga qaratilgandir. O'zbekiston davlat mustaqilligini qo'lga kiritgandan keyingi qisqa vaqt ichida bosib o'tgan taraqqiyot yo'li asrlarga arzigulik mazmun va mohiyat kasb etmoqda.

Ma'lumki, taraqqiyotni harakatga keltirishda va turmushda ro'y berayotgan jarayonlarga o'z ta'sirini o'tkazishda jamiyat ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma'naviy yangilanishining muhim sub'yekti bo'lgan yoshlarni barkamol shaxs qilib tarbiyalash muhim masalasi ahamiyatga ega. Eng muhimi pedagoglar o'quv mashg'ulotlarining nafaqat axborot berish, balki rivojlantirish xarakteriga ega bo'lishlariga e'tiborni qaratishlari zarur. Shuningdek, muhokama qilinayotgan masala, muammo, o'rganilayotgan mavzu yuzasidan talabalarining mustaqil fikr bildirishlari (noto'g'ri bo'lsa-da, fikr bildirishlari)ga imkon berish, nima bo'lganda ham ularni o'ylashga, fikrlashga undash shaxsga yo'natirilgan ta'limga xos muhim belgilardan biri sanaladi. Shuningdek pedagog nazariy bilimlar berish bilan birga amaliy ko'nikmalarni shakllantirishda ham

yetakchi hisoblanada. Chunki pedagog nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llashda o'z tajribalarini tadqiq etadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20 apreldagi 2909 - sonli qarori talablarida Oliy ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish mamlakatni ijtimoiy - iqtisodiy rivojlantirishning ustivor vazifalaridan kelib chiqqan holda kadrlar tayyorlash masalasini tubdan qayta ko'rish xalqaro standartlar darajasiga mos oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash uchun zarur sharoitlar yaratilishini ta'minlash belgilandi.

Ma'lumki, ta'limdan asosiy maqsad bolalarga bilim berishgina emas, balki bilim olish yo'llarini o'rgatish, ularni ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirish demakdir. Yangicha ijtimoiy, iqtisodiy sharoitda boshlang'ich ta'limda o'qitish tizimini takomillashtirish, darslarni jahon andozalariga mos ravishda tashkil qilish o'quvchi faolligini oshiradigan muhim omillardan hisoblanadi. Ta'lim berish usuli - belgilangan ta'lim berish maqsadiga erishish bo'yicha ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilar o'zaro faoliyatini tartibli tashkil etish yo'li bo'lib uni quyidagicha tasniflash mumkin: ma'ruza, hikoya, tushuntirish, namoyish, ko'rsatish, videousul, mashq, laboratoriya usuli, amaliy ish usuli, kitob bilan ishlash, suhbat, bahs, aqliy xujum, pinbord, o'quv loyihalar usuli, keys-stadi va h.k. Ta'lim shakllari esa quyidagicha guruhlanadi: ommaviy ish, jamoaviy ish, guruhli, yakka tartibli. Ta'lim vositalari - o'quv materialini ko'rgazmali taqdim etish va shu bilan birga o'qitish samaradorligini oshiruvchi yordamchi materiallar hisoblanadi. Tarbiyalay olish mahorati pedagogning yuksak madaniyat va ma'naviyat saviyasiga, shahsiy axloqqa, vatanparvarlik va burchiga asoslanadi.

Pedagogning o'quv-tarbiya jarayonida inson omilini ta'minlovchi shaxsiyat fazilatlariga quyidagilar kiradi: talabchanlik va adolatlilik, halollik va xayrixohlik, kirishimlilik va hazil-mutoyiba hissi. Ta'lim oluvchilarning bilimlarini xolisona baholash va nazorat qilish mahorati psixologik-pedagogik jihatdan pedagogning ta'lim berish va tarbiyalay olish mahorati bilan uzviy bog'liq. Bizga ma'lumki hozirda jamiyatimizning barcha moddiy va ma'naviy sohalarida o'zgarishlar ro'y berib, insonlar aniq maqsadlar sari intilmoqda va o'zlari uchun muhim iqtisodiy, ma'naviy shart-sharoitlarni yaratib, barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun xizmat qilmoqdalar. Bunda esa axborot va axborot texnologiyalarining o'rni muhim bo'lib,

ijtimoiy-tarkibiy o'zgarishlar va jamiyatni texnologik jihatdan yangilash, soliq siyosatini erkinlashtirish, xizmat ko'rsatish sohasi va transkommunikatsiyalar tizimini rivojlantirish, ishlab chiqarish tarmoqlarini texnik jihatdan muntazam modernizatsiyalashni talab etadi. Bugungi kunda esa ishlab chiqarish rivojini axborotsiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

Zamonaviy axborot tizimi kompyuter va axborot tizimlari, mahalliy va global tarmoqlar, internet tarmog'i, multimediali texnologiyalar va boshqalarni o'z ichiga oladi. Ular jamiyatning rivojlanishiga va boshqalarni o'z ichiga oladi. Ular jamiyatning rivojlanishiga ijobiy ta'sir qiladi. Insonning ijtimoiy mohiyatini jamiyat talabiga mos ravishda shakllantiruvchi soha xalq ta'limi tizimi deb atalib, uni amalga oshiruvchi shaxs o'qituvchi yoki muallim deyiladi. Muallimlik kasbining sharaffiligi, nafaqat, uning o'qituvchi, turli bilimlarni o'rgatuvchi va mohir tarbiyachi bo'lganligi uchungina emas, balki uning o'zi tanlagan kasb-xunar yunalishidagi barcha mutaxassisliklar bo'yicha maxsus fanlarni va ularning poydevori bo'lgan fundamental fanlarni hamda o'qitish va tarbiya berishni, psixologiya va pedagogika asoslarini a'lo darajada egallagan bo'lishi shart. Chunki pedagog ixtisosligini tanlagan har bir inson kimlarni o'qitayotgan va tarbiyalayotganligi uchun o'ziga javobgarlikni olib, fanlarni yuqori darajada o'quvchi-yoshlar, talabalar ongiga singdira oluvchi sharafligini kasb egasi hamdir. Zamonaviy axborot va kompyuter texnologiyalari, raqamli va keng formatli telekommunikatsiyalar, internet nafaqat maktab, litsey, kollej va oliy o'quv yurtlariga, balki har bir oilaga kirib bormoqda. Shu bilan birga davr bugungi kunda eng zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan foydalanish, yoshlar ongiga mos, ularning qiziqish va intilishlarga hamohang, ularni o'ziga tortadigan jihatlarga alohida etibor qaratishni ham taqozo qilmoqda. Shu bois, respublikamizda axborot texnologiyalarini rivojlantirishga, uning yangi turlarini joriy qilishga katta ahamiyat berilmoqda.

Pedagogika o'quv jarayonida yuqori natijaga erishish yo'llarini doimo izlab kelgan va o'z vosita, usul va shakllarini hamma vaqt takomillashtirib kelgan. Ko'zlangan maqsadga erishish imkoniyatini beruvchi, qandaydir usul yoki usullar majmuasini topish ilinjida bo'ldi. Buning natijasida turli uslubiyotlar paydo bo'ldi.

O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va

"Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" o'z oldiga yuqori malakali mutaxassis kadrlarni tayyorlash ishini takomillashtirish vazifasini qo'ydi. Maktabgacha ta'lim muassasalari uchun zamon talabi darajasida malakalali mutaxassis tayyorlashda malakaviy amaliyot asosiy vosita bo'lib hisoblanadi. Malakaviy amaliyot jarayonida bo'lajak mutaxassis o'z kasbiga mos nazariy bilimlarni mustaqil, ijodiy ravishda hayotga tadbiiq etish yo'llarini o'rganadi, kasbga hos malakalarni egallaydi, bolalar rivojlanishini kuzatadi, tahlil qiladi, bilim darajasini baholash bilan birga bolalarga turli faoliyatlarni tashkil etish, ta'lim va tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishni o'rganadilar. Malakaviy amaliyot o'tish muddatlari mutaxassisliklar bo'yicha o'quv rejalarida ko'rsatilgan va u quyidagi turlarga bo'linadi: Maktabgacha ta'lim muassasalarida pedagogik-psixiologik kuzatuv amaliyoti. Sinov va tajriba mashg'ulotlarni o'tkazish amaliyoti. Tajriba mashg'ulot o'tkazish amaliyoti. Diplomoldi pedagogik amaliyoti. Pedagogik-psixiologik kuzatish ishlari yuzasidan amaliy ishlarning maqsad va vazifalari. Oliy ta'lim muassasalarida yetuk kadrlar tayyorlashning muhim bir omili – pedagogika, psixiologiya va mahsus metodikani o'qitish sifatini yaxshilash, nazariy bilimlarini maktabgacha ta'lim muassasasi hayotiga ilg'or tarbiyachilarning tajribalariga bog'lash, hozirgi sharoitda ta'lim muammolarini hal etish uchun bog'cha jarayonini o'rganish va uni tahlil qila bilish, qisman izlanish orqali dastlabki tajribalar o'tkazish kabilar. Ayniqsa, psixiologiya, pedagogika va hususiy metodika o'qituvchilari amaldagi o'quv rejalar va mahsus fan dasturlarida ko'zda tutilgan laboratoriya va amaliy ishlarni amaliyotning bu turida o'tkazishlari pedagogika, psixiologiya va hususiy metodikadan nazorat bilimlarni ketma-ket amaliyotda kuzatish va tahlil qilish orqali konkretlashtirish, bilimlarni puxtalash, ishonch hosil qilish orqali ta'lim jarayonining o'ziga hos hususiyatlarini o'rganish imkoniyatini beradi.

Psixiologiya fanidan ajratilgan soatlar o'quvchilarni bilish faoliyatlari, psixik hususiyatlar, qobiliyalar, mijoz fe'l-atvor hususiyatlari kabi mavzular beriladiki o'qituvchi bog'cha sharoitida bolalarni kuzatishda huddi shu masalalarga talabalar diqqat-e'tiborini qaratmog'i, bilimlarini konkretlashtirmog'i, ularning faolliklarini oshirmog'i lozim. Pedagogika fanidan esa amaliy ishlar asosan pedagogikani umumiy asoslari va ta'lim nazariyasi hamda

metodikalariga oid mavzularga qaratilgan. Chunki O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi qonunida komil inson tarbiyasida keng va puxta bilim berish, o'qituvchining xilmaxil usullari, shakllardan foydalangan holda o'rganish vazifasi qo'yilgan. Bunday vazifani bajarish uchun bo'lajak mutaxassis bog'chada tarbiyani ish tizimini va hususiyatlarini, ta'lim prinsiplari, metodlari, shakllari tizimi kabilarni bilishlari lozim. Sinov va tajriba mashg'ulotlarini o'tkazish. Mutaxassislik bo'yicha namuna mashg'ulotlar o'quv tarbiya ishlarini tashkil qilish va o'tkazish usullari, imkoniyatlari va vositalarini namoyish qilish uchun o'tkaziladi. Bu psixiologiya, pedagogika o'qituvchilar namuna mashg'ulotlarini o'z fani bo'yicha amaliy mashg'ulotlar o'tkazish uchun mo'ljallangan o'quv soatlari hisobidan o'tkazadi. Namunali mashg'ulotlar mavzulari esa fan metodi dasturi asosida belgilanadi. Diplomoldi amaliyoti. Diplomoldi amaliyot mutaxassisliklar bo'yicha kadrlar tayyorlashdagi amaliyot turlarining yakunlovchisi hisoblanadi. Oliy ta'lim talabalarini mutaxassislikka tayyorlash diplomoldi amaliyot bilan yakunlanadi. Diplomoldi amaliyotga o'zidan oldingi barcha turdagi o'quv pedagogik amaliyotni muvaffaqiyatli yakunlagan, ijobiy baholar olgan va sinovdan o'tgan talabalar qo'yiladi. Diplomoldi amaliyoti talabalarning mutaxassislik bo'yich bilimi, mustaqil ishlash imkoniyatlarini sinab ko'rish vazifalarini bajaradi. Diplomoldi amaliyoti belgilangan Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'tkaziladi. Ayrim hollarda talabalarning kelajakdagi ish joyida o'tkazish uchun ruhsat berish mumkin. Tarbiyachining kasbiy shakllanish jarayonida maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbariyati va jamoatchiligi katta rol o'ynaydi. Yosh tarbiyachilarga tajribali pedagoglarni biriktirib qo'yish, ularning mashg'ulotlarini kuzatish, metod birlashma ishlariga jalb etish tashkilot rahbariyatining vazifasidir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bo'lajak tarbiyachining o'z ustida ishlashiga, ilmiy-nazariy va metodik bilimlarini tinmay oshirib borishiga katta ahamiyat beriladi.

Tarbiyachi kasbiga kirish va tarbiyachlik mahoratini egallash jarayoni, uni bog'cha jamoasiga kirishib, unda o'z o'rnini topib keta olishiga bog'liq. Bo'lajak mutaxassis jamoaning yordamidan yuz o'girmaslik, qiyinchiliklarga duch kelganda ruhan tushkinlikka

tushmay, o'z xatolarini ko'ra bilish va uni yo'qotish uchun harakat qilishi, uni mohir tarbiyachi bo'lib shakllanishidan darak beradi.

Nazorat savollari:

1. Metodologik tadqiqot deganda nima tushuniladi?
2. Maxsus-ilmiy tadqiqot tushunchasiga izoh bering.
3. Metodologik va maxsus-ilmiy tadqiqotning bir-biriga o'xshash va farqli jihatlarini Venn diagrammasi asosida tahlil eting.
4. Ongsizlik va intuitsiya tushunchalariga izoh bering.
5. Pedagogik tadqiqotlarda intuitsiyaning rolini qanday baholaysiz?
6. Pedagogik ijodkorlik qanday o'ziga xosliklarga ega?
7. Pedagogik tafakkurning o'ziga xos jihatlarini aniqlashtiring.

3-MAVZU: PEDAGOGIK TADQIQOTLARNING ASOSIY KATEGORIYALARI VA TUSHUNCHALARI

3.1. Pedagogik tadqiqotlarning asosiy kategoriyalari. Metodologiya tushunchasi o'zida ikki jihatni aks ettiradi: birinchisi bilish faoliyati natijalari bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchisi mazkur faoliyatning o'zi hisoblanadi. Har bir fanning o'ziga xos kategoriyalari, tushunchalari, tadqiqot predmeti, obyekti va fanshunolikning umumiy qoidalari, ilmiylik mezoni ifodalanishidir. Globallashuv jarayonida fanning rivojlanishi, ilmiy tadqiqot tili, kategoriyalari uning umumiy jahonshumul va xususiy muayyanligi muxim o'rin tutadi. So'nggi vaqtlarda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va yuksak ma'naviyatli shaxsni shakllantirish bilan bog'liqlikda metodologiyani tavsiflash bilan bog'liq qator savollar tug'ilmoqda: metodologik har bir kishining shaxsiy yutug'i bo'lishi kerak emasmi? Maxsus bilish sohasini metodologiya deb atash o'rinli boladimi? Ko'plab olimlarning sa'y harakatlari bilan fan sohasida amalga oshirilgan ilmiy ishlarni korreksiyalash va takomillashtirishdan foyda bormi? Shuningdek, ayrim adabiyotlarda bayon etilishicha, "obyektiv" metodologiya bo'lishi kerak emas, aksincha, har bir kishi uchun ilmiy ijod individual xarakter kasb etishi, ya'ni "subyektiv" metodologiya bo'lishi lozim. Biroq mazkur fikrlarni to'liq tasdiqlab bo'lmaydi. Avvalgi paragrafda ta'kidlab o'tilganidek, pedagogika fani metodologiyasi pedagogik fanlar va pedagogik tadqiqotlar haqida bilirlar tizimini ifoda etsa, ikkinchidan, mazkur bilimlarni qo'lga kiritish, shuningdek, tadqiqot dasturi (metodologik ta'minoti) ni asoslashga doir faoliyat sifatida metodologiya sohasi bilan bog'liq qator tushunchalarga aniqlik kiritish imkonini beradi. Shuningdek, metodologiyani tushunish nuqtai nazaridan quyidagi savollargi aniq javob topishga erishish mumkin: pedagogika metodologiyasi nima bilan shug'ullanadi va kim shug'ullanishi kerak? Pedagogika sohasida metodologik bilimlarni egallashning qanday usullari mavjud va qanday bilimlar qo'lga kiritiladi? Tadqiqotlarning metodologik ta'minotining manbalari, obyektlari va tartib-qoidalari qanday bo'lishi lozim? Dastlab metodologik tahlil obyektlarining maxsus ilmiy tahlil obyektlaridan farqiga aniqlik kiritish lozim. Qachonki, biz tahlil bilan shug'ullansak, eng avvalo,

bizning e'tiborimiz nimaga, ya'ni qanday obyektga qaratilganligini aniqlab olishimiz zarur. Pedagogikada maxsus-ilmiy ish deganda nima tushuniladi? Maxsus ilmiy ish aniq metodologik tadqiqotni anglatmaydi, u pedagogik faoliyatni tadqiq etishga yo'naltirilgan bilish faoliyatidir. Metodlar tasnifi, ta'lim mazmunini masalalari yoki zamonaviy darsni tashkil etish muammolarini o'rganish - maxsus-ilmiy tahlil sohasidir. Biroq metodologik tahlil ham bor. Mazkur holatda biz bu masalalarni qanday tadqiq etamiz: masalan, ushbu masalalarni o'rganishda fan metodlari to'g'ri qo'llaniladimi, bilish maqsadi bilan biz foydalanayotgan tushunchalar tizimi bir-biriga muvofiqmi?

Ikkinchidan, metodologik masalalar maxsus-ilmiy masalalardan farq qiladi. Metodologik masalalar: maktab amaliyotida didaktik bilimlardan foydalanish masalalari, pedagogik bilimlarning turlari, xususiy metodika bilan didaktikaning aloqadorligi, pedagogik dalillar, pedagogik tadqiqotlar mantig'i, pedagogik tadqiqotlarda formallashtirishni qo'llash doirasi va shart-sharoitlari, pedagogik tadqiqotlar bosqichi sifatida maktab tajribasini o'rganish va h.k. Mazkur holatda e'tibor amaliy yo'naltirilgan ilmiy faoliyatga qaratilgan.

Metodologik ta'minot manbalari. Pedagogika fani bo'yicha amalga oshiriladigan tadqiqoi ishlarining metodologik ta'minoti qator o'ziga xosliklariga ega. Metodologik ta'minoti manbasi tushunchasi tadqiqotchi uchun mo'ljal olishga imkon beruvchi va ierarxik mansublikka ega alohida turdagi bilimlar yig'indisini anglatadi. Tadqiqotchi uchun mo'ljal olishga yordam beruvchi birinchi metodologik manba falsafiy qoidalar va undagi metodologik funksiyalardir. Masalan, nazariya va amaliyot birligi haqidagi nazariya. Anashu tarzda falsafa metodologik ta'minot manbalaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Metodologiyaning bir nechta darajalarining mavjudligi umuminsoniy qoidalar, shuningdek, umumilmiy metodologiya darajasida ishlab chiqilgan bilimlar va yondashuvlarni metodologik ta'minot tarkibiga kiritishga teng huquq beradi.

Metodologiyaning yana bir manbasi pedagogika sohasida tadqiq qilingan ilmiy ishdir. Pedagogik faktlar, pedagogik nazariyalarni shakllantirish shart-sharoitlari, pedagogikaning obyekti va predmeti

va mustaqil amaliyot oshirilgan pedagogik tadqiqotlar haqidagi bilimlarni o'zida aks ettiradi. Ushbu tadqiqotlarda ta'lim sohasida qo'llaniladigan fan metodlari haqidagi bilimlar konkretlashtiriladi.

Mazkur tadqiqotlarning vazifasj - pedagogik fanlarni amaliyot bilan aloqadorlikda rivojlanish qonuniyatlari va tendensiyalari, pedagogik tadqiqotlar samaradorligi va sifatini oshirish tamoyillari, pedagogika qo'llaniladigan tushunchalar va metodlarni tahlil etishni aniqlashtirishdan iborat. Metodologik bilimlar amaliy pedagogik faoliyat qonuniyatlari va tashkiliy tizimlarini aniqlashda o'ziga xos vazifalariga ega bolgan maxsus-ilmiy tadqiqotlarni o'tkazish uchun asos sifatida xizmat qiladi. Yuqorida bayon etilgan pedagogika sohasidagi tadqiqotlarning ikki turi bir tomondan metodologik, ikkinchi tomondan maxsus-ilmiy tahlilga tegishli ekanligi haqida gapirish imkonini beradi. Ular turi obyekt va yo'nalishlarga ega va muammo doirasi bilan bir-biridan farq qiladi.

Maxsus-ilmiy tadqiqotlar (masalan, ta'lim va tarbiya qonuniyatlari) bevosita pedagogik faoliyatga yo'naltirilgan, o'z navbatida mazkur voqelikni ilmiy aks ettiruvchi - metodologik tadqiqot sifatida ham qaraladi (ta'lim amaliyotini ilmiy asoslash usullari). Mazkur farq metodologik tadqiqot jarayonida uni nazariyada aks ettirishning samarali usullari va nihoyasida mazkur nazariyani amaliyotga ta'sirini kuchaytirish maqsadida pedagogik faoliyatga murojaat qilish zarurati yuzaga chiqadi. Masalan, o'qitishni iimiy asoslash usullarini tadqiq etishda ta'lim metodlari haqidagi tasavvurlar turli metodlarni amaliyotda qo'llash bilan bog'liq masalalar yuzaga keladi. Aynan amaliyotdagi kamchiliklar olimlarni fanga, ilmiy bilishdagi bo'shliqlarga murojaat qilishni, keyin ushbu kamchilik va bo'shliqlarning yuzaga kelish sabablarini metodologik tahlil qilishga murojaat qilishga majbur qiladi. Amaliyot uchun pedagogikada qo'llaniladigan tushunchalarni tartibga solish, kompleks tadqiqotlarni samarali tashkil etish uchun pedagogikaning boshqa fanlar bilan aloqadorligi mexanizmini o'rganish katta ahamiyatga ega.

Metodologik tadqiqot aynan tadqiqiy tavsifga ega bo'lishi lozim, ya'ni istalgan ilmiy tadqiqotga qo'yiladigan talablar to'liq bajarilishi lozim, umumiy mulohaza va konspektiv xarakterga ega bo'lib qolmasligi zarur. Pedagogika sohasida konkret metodologik tadqiqot xususiy maxsus predmetiga ega va u yoki bu fan bo'limlari

holati, amaliyot uchun yo'naltirilgan normativ materiallarni asoslash xarakteri va sifati, pedagogik konsepsiyalarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga ioriy etish dalillarida aks etuvchi empirik materiallarga tayanadi. Empirik tavsifdagi (metodologik empiriya) metodologik bilimlar ilmiy bilish usullarini qo'llash haqidagi tadqiqotchining fikr-mulohazalari, ya'ni metodologik refleksiya natijasi sifatida aniq maxsus-ilmiy tadqiqotlar jarayonida ham shakllanadi. Qachonki, u shu tarzda tanlangan obyekt bo'yicha o'z harakatini kuzatib borsa, mazkur turdagi bilimlar metodologik ta'minot tarkibiga qo'shilib boradi. Ularning o'ziga xosligi shundaki, maxsus rejalashtirilgan metodologik ishlar hosilasi emas, boshqa (maxsus-ilmiy) obyektga maqsadli tadqiqot mahsuloti garovi sifatida namoyon bo'ladi. Empirik bilimlar obyektga bog'langan bo'lib, shuning uchun umumiy tavsifga ega bo'lmaydi. Ularni qo'llash mazkur tadqiqot vazifalari bilan cheklanadi. Masalan, o'quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirish yo'llarini ishlab chiqish jarayonida asoslovchi tajribasizov ishlarini o'tkazish natijasida olingan tadqiqotchining shaxsiy tajribasi boshqa, masalan o'quv materiallarini strukturalashtirish muammosi bilan shug'ullanayotgan kishi uchun qo'l kelishi ehtimoldan yiroq. Hech iloji bo'lmaganda, tizimli yondashuvda qo'llaniladigan modelashtirish, ideal obyektlarni konstruksiyalash kabi ilmiy metodlarga taalluqli metodologik orientirlarga tayaniladi. Metodologiya sohasi va maxsus-ilmiy sohani bir-biridan farqlash zarur: metodologik tahlil obyekt va maxsus-ilmiy obyekt tahlil, metodologik muammolar va maxsus-ilmiy muammolar, metodologik va maxsus-ilmiy tadqiqotlar. Metodologik faoliyat sohasida maxsus-ilmiy tadqiqotlar ta'minotini metodologik tadqiqotnikidan farqlash zarur. Pedagogik ijodkorlik va uning o'ziga xos xususiyatlari. Ijod deganda keng m a'noda shaxs yoki jamiyatning tabiiy, ijtimoiy va ma'naviy olamni insonning maqsad va vazifalariga, uning ehtiyojlari, istaklari va imkoniyatlariga muvofiq ravishda o'zgartirish borasidagi bunyodkor faolligi tushuniladi. Uzoq vaqtlar davomida ijod - bu insonga tabiat ehson etgan noyob qobiliyat, u har kimga ham berilmaydi, deb hisoblanib kelingan. Aslida ijod - bu insonning moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratish faoliyati bo'lib, unda inson tafakkuri, xotirasi, tasavvuri, diqqati va irodasi faol ishtirok etadi hamda butun bilim, tairibasi va iste'dodi namoyon bo'ladi.

O'zbekiston Milliy ensiklopediyasida ijod - yaratish, kashf etish; vujudga keltirish ma'nolarini anglatib, badiiy, iimiy, san'atga oid asar yoki moddiy boylik yaratish, vujudga keltirish; yaratuvchilik faoliyati hamda yaratuvchilik faoliyati mahsuli, samarasi ekanligi qayd etib o'tilgan. Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug'atida esa mazkur tushunchaga quyidagi tarzda ta'rif berilgan: "Ijod (arab. yaratish, kashf etish, vujudga keltirish) - badiiy, ilmiy, amaliy asar yoki moddiy boylikni yaratish, vujudga keltirish. Ijod mohiyatan yaratuvchanlik faoliyati bo'lib, inson ma'naviyatining amaldagi ko'rinishini ifoda etadi". Sh.Sharipov o'quvchilarning kasbiy ijodkorligi uzviyligini tadqiq etish asosida ijod - insonning fan, texnika, ishlab chiqarish, madaniyat va boshqa sohalarda ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan yangilik yaratishi bilan bog'liq murakkab psixologik jarayondir, degan xulosaga kelgan. S.Golovin tomonidan ishlab chiqilgan amaliyotchi psixolog lug'atida ijod - yangi qimmatli g'oyalarni ishlab chiqishning psixik jarayoni, yangi moddiy va ma'naviy ahamiyatga ega ne'matlamini yaratish tarzida talqin etilgan. Ijodkorlik - individning ijodkorlik qobiliyati - nooddiy fikrlarni o'ylab topish, an'anaviy fikrlash doirasidan chetlashish, muammoli masalalarni tezda hal etish qobiliyatidir. U yangi g'oyalarni yaratishga doimo tayyorlik bilan tavsiflanadi va qobiliyat tuzilmasi komponenti bo'lib hisoblanadi. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasida ijodkorlik tushunchasiga ijodkor ishi, ijodkorga xos faoliyat; yaratuvchilik tarzida qisqacha ta'rif berilgan.

Pedagogik ensiklopedik lug'atda "Ijodiy faoliyat sifat jihatdan yangini yaratishga doir inson yoki jamoaviy faoliyat shakli. Ijodiy faoliyatning zaruriy sharti fikrning egiluvchanligi, tanqidiylik, idrok etishning yaxlitligida aks etadi", deb izoh berilgan. Mazkur lug'atda "ijod" va "ijodkorlik" tushunchalariga alohida ta'rif berilmagan. Falsafiy, pedagogik-psixologik adabiyotlarda "ijodkorlik" original, takrorlanmaydigan, ijtimoiy-tarixiy noyoblik bilan ajralib turuvchi faoliyat turi sifatida e'tirof etiladi. So'nggi vaqtlarda "ijodkorlik" tushunchasi bilan birgalikda "kreativlik" atamasi ham keng qo'llanilmoqda. Kreativlik - individning qayta ishlov berish va yaratish bilan aloqador xilma-xil faoliyat turlari, tashabbuskorligi, faolligi, boshqa kishilar bilan muloqot jarayonida, mental xatti-harakatlarida namoyon bo'ladigan ijodiy salohiyati va qobiliyatlari

majmuidir. N.M. Gnatko "ijodkorlik" va "kreativlik" tushunchalari o'rtasidagi farqni quyidagi tarzda izohlagan: mazkur tushunchalar bir doiraga mansub hodisaning ikki jihatini, ya'ni ijodkorlik jarayonli-natijaviy jihatni, kreativlik subyektivlik bilan bog'liqlikni o'zida aks ettiradi. Garchi olim mazkur tushunchalar o'rtasidagi farqni ajratib ko'rsatishga harakat qilgan bo'lsa ham, biroq ta'rif ancha noaniqlik kasb etgan.

Adabiyotlar tahlili hozirgi vaqtda "ijodkorlik" va "kreativlik" tushunchalari o'rtasida qator qarma-qarshililar mavjudligini ko'rsatadi: 1) "ijodkorlik" va "kreativlik" tushunchalari sinonim so'zlar sifatida talqin qilinadi. Ya'ni kreativlik ijod psixologiyasi doirasida qo'llanilib, mazkur tushuncha alohida ajratib ko'rsatilmaydi; 2) ijodkorlik yaxlitlikda madaniy faoliyat bilan bog'liq, kreativlik esa subyekt uchun yangi imkoniyatlarni yuzaga chiqarish tarzida tavsiflanadi; 3) kreativlik ijodkorlik masalasini o'rganishning alohida jihati sifatida inson salohiyati, ichki resurs bilan bog'liqlik kasb etadi. Aynan uchinchi yondashuv obyektiv jihatdan o'rindi bo'lib, kreativlikni ijodkorlikning o'ziga xos jihatlaridan biri sifatida qabul qilish va uning doirasida mazkur masalani talqin etish maqsadga muvofiq. Respublikamizda o'quvchilarning kasbiy ijodkorligi sohasida fundamental tadqiqotlarni amalga oshirgan olim Sh.Sharipovning fikricha, ijodkorlik shaxsda mustaqil fikrlash sifatleri namoyon bo'lishining eng asosiy va faol shakli hisoblanib, uni quyidagi belgilariga ko'ra tasniflash mumkin: ijod turi (texnik, texnologik, tashkilotchilik, iqtisodiy, ijtimoiy, ma'naviy, pedagogik, didaktik, kasbiy, aralash); ijod darajasi (ma'no ijod, multi ijod, mega ijod); ijod qamrovi (ixtisoslik, muu:- xassislik, bilim sohasi, tarmoqlararo, milliy, mintaqaviy, mintaqalararo, xalqaro); ijodning davomiyligi (qisqa muddatli, o'rta muddatli, uzoq muddatli); ijodning shakli (innovatsion, ilmiy-tadqiqotchilik, ta'limiy, investitsion, aralash); umumiy jihatlariga ko'ra (yangi g'oyalarni hayotga tatbiq etish; prinsipial jihatdan yangi yechimlarni ilgari surish; yangilikni amaliy qo'llash); yaratilgan ijod mahsulining ma'nosi va murakkabligiga ko'ra (ratsionalizatorlik taklifi; ixtiro; kashfiyot). Ijodkorlikni tasniflashga doir yuqoridagi yondashuvdan ma'lum bo'ladiki, ijodkorlik hamma vaqt subyektning ijodiy faoliyatini talab etadi. Shu bilan birga mazkur tushunchaga berilgan

ta'riflardan ijodkorlik hodisasini izohlash murakkab ekanligi anglanadi. Ijodkorlikni rivojlantirish ijodiy jarayonni tashkil etish, shaxsning ijodiy salohiyati, ijodiy fikrlash, ijodiy faollik, ijodiy qobiliyat va ijodiy faoliyatni tarkib toptirish bilan o'zaro aloqador ekanligini ko'rsatdi

Ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishning tarkibiy qismlari (D.Yakubjanova tasnifi bo'yicha) Ijodiy jarayon o'zida ikkita muhim belgini aks ettiradi. Ulardan biri — intuitsiya (zehn, fahm-farosat), ikkinchisi - intuitiv fikrlash jarayonida qo'lga kiritirilgan natijani rasmiylashtirishdir. Faqat uning samarasi anglangan va intuitiv va mantiqiy fikrlash birligi sifatida mantiqiy fikrlash vositasida ishlab chiqilganlik bilan tavsiflanadi. Ijodiy jarayon turli darajada insonning ijtimoiy tashabbuskorliginitig barcha ko'rinishlari, asosan, uning kasbiy faoliyati bilan bog'liq shakllarida mutlaq o'z aksini topadi. Ijodiy salohiyat - bu murakkab integral tushuncha bo'lib, o'zida ijtimoiy axloq me'yoriari va axloqiylik doirasida turli sohalarida faoliyatni amalga oshirishga doir shaxsning bilim, ko'nikma, qobiliyat va shaxsiy intuitsiyalari yig'indisini aks ettiruvchi tabiiy-genetik. Ijtimoiy, shaxsiy va mantiqiy komponentlarni aks ettiradi. Bo'lajak defektologlarda ijodiy salohiyat shaxsiy qobiliyat, bilim, ko'nikmalar tizimi sifatida shaxsiy o'zlikning ahamiyatini anglash, o'quv faoliyatiga ijodiy yondashuv, o'z-o'zini namoyon etishga intilish, hayotiy maqsadlarning anglanganligi, ijodiy faoliyatga yo'nalganlikda namoyon bo'ladi. Ijodiy fikrlash insonning muammoli vaziyat sharoitida obyektar o'rtasidagi yangi aloqalarni izlab topish, mavjud tajribalarga asoslanib, yangi harakat usullaridan foydalanish, muvaffaqiyatli yechim topishi uchun zarur jarayon bo'lib, verbal-mantiqiy, ong osti va intuitiv-amaliy komponentlar birligini aks ettiradi. Ijodiy jarayon tuzumasida ijodiy fikrlash inotivatsiyasi asosiy o'rinni egallaydi. U bilish va subyektiv ahamiyatga ega motivlarda o'z ifodasini topadi. Ijodiy fikrlashning asosiy mexanizmi intellektual faollikdir. Intellektual faollik shaxs ijodiy salohiyatining muhim tayanch komponenti sifatida aqliy faoliyatning intellektual va motivatsion omillarini aks ettiradi. Ana shu jihat bilan bog'liqlikda intellektual faollik uch darajada namoyon bo'ladi; reproduktiv, evristik va kreativ.

Ijodiy qobiliyat - bu yangilik yaratish zarurligi va mumkmligini

tushunish, muammoni ifodalay olish, g'oya farazini ilgari surish uchun kerak bo'ladigan bilimlardan foydalanish, farazni nazariy va amaliy tasdiqlash, muammoni hal qilishni izlash hamda yechimini topish, natijada yangi original mahsulotlar yaratish (ilmiy kashfiyot, ixtiro, san'at asari, tavsifnoma va boshqalar) sifatlari majmuidir. P.Ergashev, G.Gozibekova, G.Baykunusovalar ta'kidlab o'tishganidek, shubhasiz yuksak ijodiy qobiliyatlar kandaydir yagona va zatto bir necha omilning emas balki pedagogik-psixologik sharoitlarning kattagina kompleksi maxsulidir. Biroq ushbu inkor etish kiyin bo'lgan mulohazani e'tirof qilish, birinchidan, kreativlikni rivojlantiruvchi bir kator omillarni sun'iy xosil qilishning iloji yo'q, degani emas, ikkinchidan, psixik taraqqiyotning kompensatsiya qonuniga ko'ra, muayyan omilning etishmayotgan ta'siri boshka omillar bilan muayyan darajada qoplanishi mumkinligi ehtimoldan so'z emas.

Xususan, bir qator tadqiqotlarda maxsus uyushtirilgan mashg'ulotlar yordamida shaxs ijodiy qobiliyati taraqqiyotida ijobiy dinamikaga erishish mumkinligi isbotlanmoqda. Jumladan, o'quvchilar bilan art-terapiya va improvizatsiya usullari vositasida amaliy mashg'ulotlar o'tkazilganda kreativlikning qator ko'rsatkichlari bo'yicha sezilarli o'sishga erishish mumkinligini ko'rsatdi.

Ijodiy faoliyat - bu subyekt faoliyatining o'z mehnatiga (ishdan qoniqish, uni bajarish jarayonida yangilikka intilish, muammo yechimini topishda ijodiy motivatsiya) munosabati va masabati ijodiy hal etish (avval o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarni hamda faoliyat usullarini yangi holatga mustaqil ko'chirish, muammoli, ma'lum obyektini yangi funksiyasini ko'ra bilish) jarayonidir. Ijodiy faoliyat o'zida quyidagi muhim jihatlarni aks ettiradi: tizim ichida va tizim o'rtasidagi bilim va ko'nikmalarni yangi tizimga qisqa va uzoq muddat ichida o'tkazishni mustaqil amalga oshirish; kutilmagan vaziyatda (holatda) yangi muammoni ko'ra bilish; obyekt tuzilishini ko'ra bilish; muammoni hal etishda muqobilikni hisobga olish; yangi muammolarning yechimini izlab topishni ijodiy faoliyatning avvaldan ma'lum bo'lgan usullari bilan uyg'unlashtirish; muammolarni hal etishda butunlay yangicha yondashuvni qaror toptirish.

Pedagogik ijodkorlik o'qituvchi bilimlarining chuqur va keng

bo'lishini, ushbu bilimlarning tanqidiy o'zlashtirilishi va yangicha qo'llanishini, bilim va intuitsiyaga asoslangan yangiliklar yaratishga qodirlikni, bir paytning o'zida ko'plab variantlarni ko'ra bilish va maqbullarini tanlab olish malakasini taqozo etadi. Tahlil natijalari pedagogik ijodkorlikning quyidagi muhim jihatlari ajratib ko'rsatish imkonini berdi: pedagog ijodkorligining harakatlantiruvchi va yo'naltiruvchi kuchi bo'lgan pedagogik ijod vaqt va fazoda bir oz cheklangan bo'ladi. Ijodiy jarayon bosqichlari (pedagogik g'oyaning paydo bo'lishi, ishlab chiqilishi, amalga oshirilishi va h.k.) bir-biri bilan ma'lum vaqt oralig'ida qat'iy bog'liq bo'lib, o'zaro tutashib ketadi. Bu o'rinda bir bosqichdan ikkinchisiga tezkor o'tish talab qilinadi. Pedagog faoliyati muayyan mavzu, bo'limni o'tishga dastur bo'yicha ajratilgan soatlar chegarasida ham vaqt jihatdan cheklangan; pedagog ijodiy izlanishlarining natijalari ancha uzoq vaqtni talab etadi. Moddiy va ma'naviy faoliyat sohasida uning natijalari tez yuzaga chiqadi va qo'yilgan maqsad bilan tezda qiyoslash imkoniyati yuzaga keladi. O'qituvchi faoliyatining natijalari esa o'quvchi egallagan bilim, ko'nikma va malakalarda, ularning faoliyat turlari va xulq-atvorida o'z ifodasini topadi hamda ko'pincha nihoyatda nisbiy va qisman baholanadi; o'qituvchining ijodi o'z o'quvchilari va hamkasblari bilan bir maqsadga asoslangan birgalikdagi hamkorlikdagi faoliyat muhitida kechadi. O'qituvchilar va o'quvchilar jamoalaridagi ijodiy izlanish muhiti ijod va ijodkorlikning qudratli rag'batlantiruvchi omilidir. Pedagog o'z sohasining mutaxassisi sifatida ta'lim jarayonida o'z o'quvchilariga o'quv-bilish faoliyatga ijodiy yondashuvini amalga oshiradi; o'qituvchining ijodiy pedagogik imkoniyatlarining namoyon bo'lishi ta'lim jarayonining metodik va texnik jihatdan ta'minlanganlik darajasiga bog'liq; o'qituvchi o'z hissiy-ruhiy hoiatini boshqara olishi va o'quvchilarida ham shu holatni yarata olish malakasiga ega bo'lishi talab qilinadi. O'qituvchi o'quvchilari bilan muloqotni ijodiy jarayon va o'zaro muloqot sifatida, o'quvchilarining tashabbusi va ijodkorligini qo'llab-quvvatlagan holda, ularning o'z-o'zini to'liq namoyon etishiga yordam bergan holda tuzish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Intuitsiya va pedagogik tafakkur. Intuitsiya (lot. intuitio - sinchiklab qarayman) - haqiqatni dalil bilan isbotlamasdan, bevosita fahm-farosat bilan anglab olish

qobiliyati; fikran ilg'ab olish yo'li bilan tajriba doirasidan chiqish, shaxsiy qobiliyati yoki bilib olinmagan aloqalar, qonuniyatlarni jonli shaklda umumlashtirish.

Ijodkorlikning fikricha, intuitsiyaning hissiy, aqliy va mistik turlari bor. Hissiy intuitsiya deb, aqliy mushohada va boshqa sezgi obrazlariga bog'liq bo'lmagan holda tushunchadan oldin keladigan intuitsiyani sezishga aytiladi. Hodisalarning mohiyatini birdaniga aql bilan ilg'ab olish aqliy (intellektual) intuitsiya deyiladi (E. Gusseri). Ilohiy qudrat bilan muloqot jarayonida vujudga keladigan mutlaqo ongsiz ilohiy ibom mistik intuitsiya hisoblanadi (J. Mariten). Intuitsiya - subyektning obyekt bilan bevosita qo'shilish ketishi okibatidir (A. Bergson). Psixoanalizda intuitsiya ijodning ongsizlikdagi iik namoyishi deb talqin etiladi (Z. Freyd). SHarq falsafasida intuitsiyaning "ilohiy ibom" yoki "ilohiy zeh" deb atashgan (Ibn Sino). Intuitsiyaning o'z-o'zini boshqarib ham bo'lmaydi. U to'satdan miyaga kelib qoluvchi fikrdir. Inson miyasida ro'y beruvchi reflektiv jarayonlar shu qadar murakkab zanjirli bog'lanishlar hosil qiladiki, ba'zan turli sabab-oqibatli zanjirlar tizimidagi halqalar birbiriga tutashib ketadi. Shunday tutashuv jarayonida inson miyasiga yarq etib yangi fikr kelib qoladi. Ana shu holat intuitsiyaning nerv-fiziologik asosi hisoblanadi. Bu kutilmaganda, behosdan ro'y berganligi uchun kishilar intuitsiyaning ilohiy va g'ayritabiiy mohiyatga bog'lab tushuntirishga urinishadi, lekin uning zamirida o'ziga xos psixik jarayonlar yotadi. Intuitsiya inson miyasida ro'y beruvchi o'z-o'zini sezish, o'z-o'zini muvofiqlash mexanizmi bilan bog'langan. Miyada muayyan paytda o'z-o'zidan ishlash jarayoni sodir bo'ladi va u o'z-o'zicha yangi bilimni ishlab chiqadi. Bu jarayonni ongii nazorat qilmaganligimiz tufayli miyamizga yangi fikr quyilib kelgandek bo'lib tuyuladi.

Aslida bu fikr miyamiz o'z-o'zidan hisoblab chiqqan bo'ladi. Mushohada, insayt, intuitsiya mashaqqatli ilmiy izlanish, yangi faktlarni topish va ularni ilmiy farazlar, tizimlar, nazariyalar va qonunlarda ratsional, mantiqiy-diskursiv anglab etish bilan bir qatorda, ilmiy ijodning zarur jihatlari, olimning izlanuvchan, jonli, tirishqoq aqlining doimiy hamrohlaridir.

Nazorat savollari:

1. Metodologik tadqiqot deganda nima tushuniladi?
2. Maxsus-ilmiy tadqiqot tushunchasiga izoh bering?
3. Metodologik va maxsus-ilmiy tadqiqotning bir-biriga o'xshash va farqli jihatlarini Venn diagrammasi asosida tahlil eting?
4. Ongsizlik va intuitsiya tushunchalariga izoh bering?
5. Pedagogik tadqiqotlarda intuitsiyaning rolini qanday baholaysiz?
6. Pedagogik ijodkorlik qanday o'ziga xosliklarga ega?
7. Pedagogik tafakkuming o'ziga xos jihatlarini aniqlashtiring?

MAVZU: PEDAGOGIK TADQIQOTLARDA ILMIY DALILLAR VA ULARNING ROLI

1.1. Ilmiy dalillarning mantiqiy gnesologik mohiyati. Dalil deb haqiqatni tasdiqlovchi, inkor etib bo'lmaydigan narsa va hodisalar haqidagi bilimlar majmuasiga aytiladi. Dalilning asosan ikkita xususiyati bor: hayotiy bo'lgan real voqealar, xususiyatlar, munosabatlilar, bog'lanishlar, o'zgarishlar, jarayonlarni o'zida ifoda etadi; haqiqatni isbotlovchi fikrlarni to'laqonligini, inkor etib bo'lmashligini, reallikka mosligini qaror toptiradi. Tevarak atrofdagi barcha narsa va hodisalarning mavjudligi, barqarorligi, hodisalarga munosabat kabi jarayonlar dalillarga suyangan holda tahlil va muhohada qilinadi. Aslida esa dalil bo'lishi yoki bo'lmasligi mumkin. Sababi, shunday narsa va hodisalar borki, ular dalil va isbotni tashkil qilmaydi, ularni tasvirlash uchun dalilga murojat qilish shart emas. Ammo, ilmiy ijodda dalil zaruriy talab hisoblanadi, u fanning asosiy qismidir, zero fan yangi, haqiqiy bilimlarni berish uchun dalillarga suyanadi. Har bir ijod namunasi falsafaning kategoriyalari bo'lmish - sabab va oqibat, imkoniyat va voqeilik, mazmun va shakl, zaruriyat va tasodif, mohiyat va hodisa bir butun sohda hamda qismlar orqali ularning metodologik xususiyatlaridan foydalanib, o'z xulosalarini chiqaradi. Bu xulosalar dalil tushunchasi orqati amalga oshirilganda ijodda mustahkam o'rinni egallaydi, ijod natijasi haqiqatga aylanadi. Dalil falsafiy kategoriyadir. Demak, u universal xarakterga ega bo'lib, barcha narsa va hodisalarga tatbiq qilinadi. U haqiqatni to'ldiruvchidir. Ba'zi olimlar dalilni haqiqat sinonimida deb tushuntiradilar. Bu kategoriyalar o'zaro yaqin bo'lsalarda, ular turlicha vazifalarni bajaradilar. Avvalo, haqiqat tushunchasi dalil tushunchasiga nisbatan keng ma'nodagi tushuncha bo'lib, uning nisbiyligini qo'shimcha dalillar bilan to'ldirish mumkin va hokazo. Haqiqatlar dalillarning yig'indisidir.

Dalilning quyidagi turlari mavjud:

1. Haqiqiy dalil;
2. Yolg'on dalil;
3. To'liq dalil;
4. To'liq bo'lmagan dalil;
5. Taxminiy dalil;

6. Isbotlanmaydigan dalil;
7. Isbotlangan dalil;
8. Ilmiy dalil va boshqalar.

Dalil turlari voqeilikdagi narsa va hodisalarning xarakteridan kelib chiqadi. Dalil alohida-alohida olingan narsa va hodisalarni o'zida aks ettiradi. Umumiy dalilning bo'lishi mumkin emas, dalil - konkret va aniqdir. Masalan, haqiqiy dalilda obyekt to'g'risida to'la tavsif mujassamlangandir va tavsif haqiqatga zid kelmaydi, balki qonun va qonuniyatlar asosida vujudga kelgan bo'ladi. Yolg'on dalil esa buning aksi bo'lib, qonunlar va qonuniyatga mos emasdir. U faqat insonning tafakkurida aks etadi, xolos. Yolg'on dalillar shubhali bo'lib, ularni bir necha bor tekshirish, aniqlash talab etiladi. Yolg'on dalillar inson tomonidan nojo'ya ish va faoliyatlar jarayonida qo'llaniladi. Ammo, yolg'on dalillardan voz kechib bo'lmaydi, ularni foydali tomonlarini olib, hayotga tatbiq etish lozim.

Masalan, shunday voqea va narsalar bo'ladiki, ular to'g'risida (vaziyatga qarab) yolg'on dalil aytishga to'g'ri keladi, va'ni ikkala qarama-qarshi tomonlarni moslashtirish, uyg'unlashtirish uchun vaqtincha yolg'on dalildan foydalanish mumkin. Bu bilan, albatta, yolg'on dalillar ilmiy ijodning asosi ekan, degan xulosa kelib chiqmasligi kerak. To'liq bo'lmagan dalillar tug'risida so'z yuritganda, izlanuvchi o'z fikrining ilmiyligini isbotlash uchun qo'shimcha dalillar topishga xarakat qiladi. Qo'shimcha dalillar esa to'liq bo'lmagan dalilni to'liq dalilga aylanguncha unga ko'maklashadi. Qo'shimcha dalillar ilmiy ijodda katta ahamiyatga egadir. Ilmiy ijodda shunday dalillar ham borki, ularni qayta isbotlashga to'g'ri keladi. Chunki davr o'tishi bilan har qanday dalil qayta isbotlanishni talab etadi. Bu holat, ayniqsa, ilmiy kashfiyotlarni ochishda ko'proq ko'zda tashlanadi. Isbotlangan dalillardan amaliyotda to'g'ridan to'g'ri foydalaniladi.

Ilmiy ijod ilmiy dalillar negizida ish yuritadi, faoliyat ko'rsatadi. Ilmiy ijodda dalillarga erishish og'ir va mashaqqatli mehnatni talab etadi, vaqt va sabrlikni istaydi. Dalillarni qo'lga kiritish bevosita va bilvosita bo'lishi mumkin. Ikkala jarayon ham zaruriy holatdir. Bevosita dalilarni qo'lga kiritishda narsa va hodisalarning o'z holati, taraqqiyoti, rivojlanishi kifoya qiladi. Bilvosita dalillarni qo'lga kiritishda ma'lum shart-sharoitlar, qo'shimcha ashyolar,

texnik vositalar, ko'rgazmali qurollar talab etiladi. Demak, dalillarni qo'lga kiritish subyektiv va obyektiv shart-sharoitlarga bog'liqdir. Dalil insonning bilim doirasini kengaytiradi, bilim esa insonning ajralmas qismidir. Moddiy olam oddiy bilim asosi bo'lgan cheksiz, rang-barang narsa va hodisalarning yig'indisidan iboratdek bo'lib ko'rinadi. Ammo oddiy kuzatish asosida hodisalarning mohiyatini bilish mumkin emas. Agar bilish oddiy kuzatishdangina iborat bo'lsa, u vaqtda biz hodisalarning qonun va qonuniyatlarini aslo bilmaydik. Shu sababli ham, dalilning asosiy vazifasi moddiy olamni bilishda ishtirok etib, u to'g'risida inkor etib bo'lmaydigan fikrni tasdiqlash berishdir. Olam va uning qonuniyatlarini bilish ma'nolikka kechmaydi. Olamni bilish g'oyat murakkab jarayondir. U haqiqiy ilmiy dalilni, ijodni talab etadi. Dalillar farazlarni tahlil qilish uchun ham asosdir. Chunki farazlar hali haqiqiy ilm emas. Farazlar ham bilishning ma'lum chegarasi bo'lsada, inson farazlarga asoslanib faoliyat ko'rsatmaydi. Farazlarning haqiqiylikni tekshirish, aniqlash dalillar yordamida amalga oshadi. Farazlarni hayotiylikni tasdiqlash yoki inkor qilish voqeilikning xarakteriga qarab tajriba yoki kuzatish, modellashtirish, mantiqiy yondoshishlar orqali amalga oshiriladi. Har bir tadqiqot, ma'lumki, farazlarni o'rtaga tashlash bilan boshlanadi. Bu farazlar tadqiqot negizini tashkil etishda, dalilga muhtoj. Ana shu dalil orqali tadqiqot natijasi ko'rinadi. Ta'kidlash lozimki, nazariyalar ham dalillar yordamida o'rtaga tashlanadi va o'z navbatida isbotlanadi. Nazariyalar dalilsiz, dalillar nazariyasiz bo'lishi mumkin emas. Aks holda nazariyalar inson miyasidagi mulohazalardan iborat bo'lib qolaveradi.

4.3. Pedagogik tadqiqot obyekti va predmeti. Zamonaviy ilmiy tadqiqot amalga oshirilishidan avval metodologik jihatdan asoslangan bo'lishi kerak (E.G.Yudin). Aslida tadqiqotni loyihalashtirish bosqichidayoq izlanuvchi mavzu va muammoning dolzarbligi, obyekt, predmet, maqsad, vazifalar, tadqiqot usullari, tadqiqotning ma'nosi, ilmiy yangilik, amaliy natijalari, tadqiqotning ilmiy-amaliy ahamiyati kabi metodologik me'yorlar bilan ish ko'radi, metodologik vositalar jamlanmasini tuzadi va aynan ushbu vositalar (yondashuvlar, usullar, mezonlar) ilmiy natija olish uchun qulay va samarali hisoblanadi. Umumiy va me'yoriy metodologiyada, aniq-ilmiy fan metodologiyasida turli darajali metodologik vositalar -

me'yor, aniq o'lcham, standart, mezonlari ishlab chiqilgan. Bu esa paradigma deb ataladi. Paradigma (grekcha, paradeigma) so'zining o'zi keng ma'noda turmush va fikrlashining biror sohasining fundamental asoslarini aniqlab beruvchi o'ziga xos tuzilishga ega nazariya deb izohlanadi. Pedagogikada paradigma atamasining ikki xil ma'nosini ajratib ko'rsatish mumkin.

Birinchidan, bu faylasuf T.Kunning klassik ta'limotiga yaqin bo'lib, umummilliy tushuncha hisoblangan paradigmalarda ilmiy faoliyat modeli, tadqiqot me'yorlari, mezonlari, standartlari yig'indisi, paradigma - ilmiy jamiyatdagi aniq fanlar yoki qator fanlarda umumiy tarzda qabul qilingan dunyoni tushuntirishga etakchi yondashuv, bir butun g'oyalar, qadriyatlar yig'indisi. E.V.Berejkova, V.V.Krayevskiy, N.A.Korshunova kabi olimlar ham xuddi shunday nuqtai nazarga asoslanadilar. Xususan, E.V.Berejkova va V.V.Krayevskiy tomonidan paradigma tushunchasiga shunday ta'rif berilgan: "Paradigma - fanning obyektini emas, uning o'zi nazariy standartlar, metodologik me'yorlar, qadriyatli mezonlar sifatidagi ilmiy faoliyat. Paradigma - aniq vaqt doirasida ilmiy jamoatchilikka muammolarni qo'yish va ularni hal etish modeli sifatida taqdim etiladigan barcha ilmiy yutuqlarga tegishli tadqiqot vazifalarini hal etish namunasi sifatida qabul qilingan nazariya (yoki muammolarni qo'yish modeli). Paradigmani ikkinchi tarzda tushunish uni ta'lim tizimini loyihalashning asosi, g'oya, yondashuv, tayanch modeli yoki ta'lim strategiyasi sifatida izohlanadi. Bunday talqin etishda qoidaga muvofiq ta'limiy paradigmalarda tushunchasidan foydalaniladi va u ta'limning asosiy yo'nalganligini aks ettiruvchi atamalar, qo'yilgan pedagogik g'oyalarning manbai va usulini o'ziga qo'shib oladi.

Demak, shakllantiruvchi, insonparvar va ezoterik (I.A.Kolesnikov) avtoritar, manipulyativ va qo'llab-quvvatlovchi (G.B.Kometov), an'anaviy shakllantiruvchi, an'anaviy rivojlantiruvchi, shaxsga yo'naltirilgan (S.V.Kulnevich) an'anaviy, ratsional va insonparvar (V.Ya.Pilipovskiy) ma'anaviy va dunyoviy (I.A.Solovsova), pedagogik, androgogik, akmeologik, kognitiv va kommunikativ (Yu.G.Fokin) va boshqa paradigmalarda ajratib ko'rsatiladi.

A.Kostinning tasnifiga muvofiq fundamental zamonaviy paradigmalarga quyidagilar kiradi.

- asosida faoliyatli yondashuv turadigan, markazida bilim

turadigan, obyektiv-axboriy yondashuvli ta'lim mazmunini tashkil etishning fanga doir modeli;

- asosida faoliyatli yondashuv turadigan texnologik o'qitish yoki o'quvchilarning faoliyatiga bog'liq holdagi tuzilishga muvofiq ta'lim mazmunini tashkil etishning texnologik yo'naltirilgan modeli;

- asosida o'z mavqeini belgilab olish usullari, ta'limning individual yo'nalganligi turadigan, asosiysi Semantik individual rivojlanish bilan ta'lim mazmunining qo'shilish usullari bo'lgan ta'lim mazmunini tashkil etishning shaxsga yo'naltirilgan, ya'ni antroponimik (P.G.Izedrovich bo'yicha) modeli;

- asosida so'nggi ijtimoiy madaniy mexanizmlarni translyasiya qilish va ta'limiy qadriyatlarini qaytadan tiklash turadigan uyushma, xalq, etnik guruhlarning turli-tuman ijtimoiy-madaniy o'ziga xosliklari asosida tashkil etiladigan ta'lim mazmunini tanlab olishning ijtimoiy modeli;

- ta'limning maqsadli yo'nalganligi yaxlit tarzda shaxsning rivojlanishini va o'z-o'zini rivojlanishiga yordam berish hamda zaruriy shart-sharoitlarni yaratishga asoslangan axborotlashtirishga almashtiriladi. Shu nuqtai nazardan dunyoning ehtimoliy modeli, uni o'zlashtirish darajasini nafaqat uning bilishi, qanchalik darajada tushunishini, ya'ni mazmunini egallaganligini aniqlab beradi;

- ta'lim jarayonining ta'im oluvchilarning ehtiyoj, qiziqish va imkoniyatlari bilan bog'liqlikda tashkil etilishi, shaxsiy fikriy faoliyatni ta'minlash, mazkur ehtiyoj, qiziqish, imkoniyatlarni namoyon etish uchun zarur sharoitni yaratish asosida ta'lim oluvchiga nisbatan nuqtai nazar o'zgaradi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasini ishlab chiqishni talab etadigan yangi paradigmalarning paydo bo'lishi amaliyotchi pedagoglarda ular asosida o'z faoliyatini qayta qurish ehtiyojini keltirib chiqaradi. Biroq "shaxsga yo'naltirilgan ta'lim", "shaxsga yo'naltirilgan o'qitish" tushunchalari mazmuni kundalik, shuningdek ilmiy darajada ham bir xil ma'noni ifoda etmaydi. Shaxsga yo'naltirilgan o'qitishning mavjud konsepsiyasi uning an'anaviy, fanga yo'naltirilgan o'qitishdan o'ziga xosligi va farqi, eng avvalo shundaki, o'zlashtirilgan bilim va faoliyat usullari faqat birgina maqsadni aks ettirmay, balki insonning "shaxs bo'lish" ehtiyojini amalga oshirish (A.V.Petrovskiy), "uning subyek-

tivligini shakllantirish”, shaxsning subyektiv tajribasini boyitishi (I.S.Yakimanskaya), “shaxsiy vazifalar”ni amalga oshirish (V.V.Serikov), madaniyat kishisi sifatidagi indiv'idning shakllanishi (E.V.Bondarevskaya) sharti, vositasidir. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va o'qitish jarayonlarini aynanlashtirishga intilish shaxsga o'qitishning madaniy uyg'unligi, insoniy inufoqligi va hayotiy moslashuvchanlik tavsifi, eng avvalo, didaktik emas, tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirishga yo'nalganligi bilan bog'liqdir. Shunday qilib, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonining asosiy tavsifi uning boshqa maqsadga yo'nalganligi va ishtirokchilarga boshqacha yondashuvni ifoda etishidir: talabalarni o'z hayotiy faoliyat usullari, o'z individualligini talabga javob beradigan tarzda amalga oshiruvchi o'quv jarayonining haqiqiy subyektiga, o'qituvchini esa, talaba faoliyati tashkilotchisi, boshqaruvchisi, talabalar va madaniyat orasidagi bog'lovchi bo'g'in, talabani madaniyatga olib kirish va undagi o'z o'rmini belgilab olishni ta'minlovchisiga aylantirishdir.

Ta'limning yangi paradigmasining paydo bo'lishi faqat ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lm asdan, u butun madaniy rivojlanish jarayonida yuzaga kelgan. Uning shakllanishida insonparvarlik falsafasi va psixologiyasi (E.Fromm, J.P.Sartr, V.Frankl, N.Berdyayev, A.Maslou, K.Rodgers va boshqalar) asosiy o'rin egallaydi. Mazkur kontsepsiyaning asosiy nuqtai nazari - har bir alohida inson hayotining o'ziga xosligi, har bir shaxs noyob, individual, qadriyat ekanligini e'tirof etish. Insonparvar falsafa va psixologiya o'z-o'zini realizatsiyalash, o'z-o'zini rivojlantirish ehtiyojini insonning yuksak ehtiyoji deya e'tirof etib, insonning o'z noyobligini asrash va rivojlantirish, insonning erkinlikka erishish mexanizmi sifatida individual shaxsiy tanlovni amalga oshirishni o'zida namoyon etish, qilingan tanlov uchun javobgarlikni bo'yniga olishda ularni amaiga oshirishning muhim shartini ko'radi. Shuning uchun shaxsning rivojlanishi va insonning shakllanishi boshqalar bilan hamjihatlikda, ishonch, oshkoralik, sevgiga asoslangan insonparvar munosabatlarni o'rnatish jarayonida sodir bo'ladi. Asosida ta'limga yangicha yondashuv yotadigan g'oyalarning rivojlanishida psixologlar ham muhim hissa qo'shishgan: yaqin zonadan rivojlanish va inson rivojlanishida birgalikdagi faoliyatni roli haqidagi ta'limot

(L.S.Vigotskiy), shaxsning hayotiy faoliyatdagi vazifalari, fikriy soha, insonning reflektiv imkoniyatlarining rivojlanishi, o'quv faoliyati jarayonida uning psixik rivojlanish qonuniyatlari haqidagi tadqiqotlar (A.N.Leontyev, L.I.Ansiferova, A.V.Petrovskiy, P.Ya. Galperin, V.V.Davidov va boshqalar). O'z-o'zini tashkillash, o'z-o'zini rivojlantirish, o'z o'rni belgilab olish, o'z-o'zini realizatsiyalash, o'z-o'zini aktuallashtirish g'oyalarini sinergetika, insonparvar falsafa va psixologiya tomonidan tantanali suratda e'ton qilinishi mohiyatida quyidagilar aks etadigan ta'limga shaxsga yo'naltirilgan paradigmasining namoyon bo'lishini belgilab berish zamonaviy ijtimoiy-madaniy vaziyatlarda ayniqsa talab etilishini ko'rsatdi: inson murakkab, o'z-o'zini rivojlantiruvchi tizim sifatida qaraladi, har bir shaxsning noyobligi va takrorlanmasügi hamda uning rivojlanish traektoriyasi, o'z qadr-qimmatini e'tirof etiladi. Zamonaviy pedagogik fanlardagi maqsadiga (ta'limiy, tarbiyaviy), ta'limning bosh maqsadi - madaniyatga yondashuvga, o'quv-tarbiya jarayoni doirasida hal etiladigan vazifalariga, pedagog va talabalar orasidagi o'zaro ta'sir etish tavsifiga ko'ra paradigmalarni farqlanadi. Har bir paradigma ma'lum bir gnoseologik, evristik potensial, metodologik "ma'na"ga ega. Vaqt o'tishi bilan anomalialar yig'ilib boradi, ya'ni "ziddiyatlar", "qarama-qarshiliklar", "kelishmovchiliklar", masalan, ma'lumotlar va nazariya, muammo darajasi va metodologik tashkilotchilar imkoniyatlari o'rtasida. "Har qanday urinish paradigmadagi shubhalar hamda normal tadqiqot qoidalarning kengiyi harakatlaridan boshlanadi". Paradigma almashinuvi ya'ni "ilmiy inqilob" ro'y beradi. T.Kunning ta'kidlashicha: "Inqiroz ro'y bergan davrda mavjud paradigmadan yangi paradigmaga o'tish chog'ida, undan fanning yangi an'anasi yuzaga kelishi mumkin. Bu jarayon ko'proq qayta tashkillashni eslatadi, u esa sohadagi nazariy umumlashmani, shuningdek, ko'pgina usullar va paradigma ilovalarini o'zgartiradi". Zamonaviy falsafa fanida, deydi E.V.Xomich, "paradigma" tushunchasi ilmiy izlanishning nazariy-metodologik namunaviy tasvirida keng qo'llaniladi. Falsafa fanida paradigma - bu nazariy, metodologik, aksiologik ko'rsatkichlar tizimi bo'lib, modellar, namunalar, sxemalar, ilmiy masalalar sifatida qabul qilingan. Mantiqda paradigma - nazariy va metodologik holatlar yig'indisi bo'lib, ular fan rivojlanishi mazkur

bosqichida ilmiy jam'iyat tomonidan qabul qilingan va namuna, model, ilmiy tadqiqotlar standart, interpretatsiya, baholash va ilmiy ma'lumotlar tizimi sifatida foydalaniladi, ular taxminlar ko'rinishida masalani idrok qilish uchun ilmiy bilim jarayonida paydo bo'ladi. V.V.Krayevskiyning fikricha, fan umumiy metodologiyada paradigma tushunchasining barcha tavsiflari fan obyektiga emas, balki ilmiy faoliyatning o'ziga taaliuqli jihatlamani birlashtiradi: paradigma - nazariy standartlar, metodologik me'yorlar, mezonlar qiymati birligi sifatidagi ilmiy faoliyat modeli. Ta'limning shaxsga yo'naltirilgan modellariga doir ilmiy loyihalar (insonning ta'lim qadriyat sifatida rivojlanishi; qadriyat sifatida tarbiyalanuvchi, tafakkur, ijod, hayotiy va kasbiy o'z-o'zini anglash, refleksiya, rivojlanish subyekt sifatida; intellektual, kreativ va boshqa maxsus qobiliyatlarga yo'naltirilgan ta'limiy muhitni modellashtirish) pedagogikaning mavjud paradigmasi kontekstida - pedagogik tadqiqot mantig'i va tuzilishida samarali amalga oshirilyapti. Fan metodologiyasi va falsafa bo'yicha ilmiy manbalar tahlili shunday xulosani beradiki, "paradigma" - bu metodologik model, standart, namuna, loyihalash etaloni, amalga oshirish, ekspertiza, jarayon va ilmiy tadqiqot natijalari refleksiyasi va bahosi. Paradigma ilmiy ratsionallik o'xshashligi emas, paradigma uning modellarining biri, paradigma - ilmiy reallikning metodologik modeli bo'lib, tizimli-integrativ va me'yoriy vazifani bajaradi: aynan paradigmada turli darajali metodologik me'yorlar va deskriptiv nazariy loyihalar mujassamlashgan, shakllangan, ular me'yoriy-metodologik vazifalar, ya'ni "metodologik etalon" vazifasini bajaradi, bu esa ilmiy faoliyatga "chegarasi"ni belgilab beradi.

Dalillashtirish nazariyasi pozitsiyasidan (A.A.Ivin) me'yorlar, standartlar, namunalar, ideallar, etalonlar, mezonlar, qoidalar, tavsiyalar bilimning baholovchi-normativ turiga kiradi va mavjudlikka nisbatan qadriyatga yo'naltirilgan munosabatni ifodalaydi. "Bahoviy xarakter ifodalariga har qanday turdagi standartlar, namunalar, ideallar kiradi. Metodologik tavsiflarda bahoviy element ko'rim turibdi. Baho tarzidagi tasdiqlashlar maqsadga muvofiqlik, asoslanganlik kabilar bilan tavsiflanadi; ular "haqiqiy" yoki "yolg'on" tarzida tavsiflanmaydi. Insonning har qanday faoliyati uchun belgilangan me'yorlar, shu jumladan ilmiy-tadqiqotga tegishli me'yorlar ham

bir-biriga o'xshashdir. Me'yorlar natijalarga sifatli va samarali erishish uchun amalga oshirilishi kerak bo'lgan normalami qayd etadi. Xususan, metodologik me'yorlar (prinsiplar, metodlar, qoidalar, algoritmlar, mezonlar va boshqalar) ilmiy tadqiqotni qanday qilib loyihalashtirish va amalga oshirishni belgilaydi. Agar ilmiy ratsionallikni me'yorlar, mezonlar, ilmiy tadqiqot qoidalari tizimi sifatida ko'rib chiqsak, (V.N.Porus) paradigma ilmiy ratsionallikning me'yoriy-metodologik "yadrosi" sanaladi: paradigma ma'lum bir ijtimoiy-madaniy va ilmiy kontekstlarda ilmiy tadqiqot o'lchami, metodologik standartidir. Dalil-isbotlar nazariyasi pozitsiyasi jihatidan "paradigma" tabiatiga ko'ra yaqqol "normativ"dir. Paradigma preskriptiv komponentning yaqqol ustunligi bilan ilmiy tadqiqotning metodologik modeli. Lekin paradigma tuzilishiga deskriptiv komponentlar ham birlashtirilgan, ular esa metodologik vazifasini bajaradi. Bizning nuqtai nazarimizcha, pedagogik tadqiqot paradigmasining "yadrosi"ni metodologik (ilmiylik prinsiplari, metodologik ta'minot darajasi, mantiqiy-gnoseologik algoritmlar, tadqiqotning metodologik xarakteristikasi, tadqiqot metodlari va b.), mantiqiy-mazmunli (me'yor mantig'i qoidalari, baho mantig'i, empirik, kvaziempirik va argumentatsiyaning nazariy usullari va boshqalar) va gumanitar mezonlar tashkil qiladi, statistik va formal mantiqli mezonlarni esa quyi tizim mazmuni hosil qiladi. Paradigma ilmiy faoliyatning metodologik modeli sifatida doimo "ijtimoiy madaniy o'lchamga" ega (V.S. Stepin). Tadqiqotchi uchun paradigma loyihalash, amalga oshirish va ilmiy tadqiqot natijalari va jarayon sifatidagi bahosi bosqichlarida metodologik refleksiya uchun asos sanaladi. Aslida paradigma ushbu ma'noda tadqiqotchining "ichki" metodologik refleksiyasi uchun vosita hisoblanadi. Tadqiqotchi refleksiyasi faqat metodologik refleksiyaga borib taqalmaydi: izlanuvchi refleksiyasi obyekt sifatida ijtimoiy-madaniy mazmun (ijtimoiy-madaniy sharoitlar va omillar) yuzaga chiqishi kerak, ana shundagina tadqiqotning borishida tub burilish yasaladi. Ilmiy tadqiqotning ideali va me'yori, metodologik chizmalar va mezonlar paradigmasida bir butun qilib birlashtirilgan bo'lib, davr madaniyati, yetakchi dunyoqarash ko'rinishlari va qadriyatlariga bog'liq. Ijtimoiy-madaniy mazmun falsafiy-antropologik, madaniy, ijtimoiy va boshqa yondashuvlar hamda konsepsiyalarda o'z aksini topadi.

qayta anglanadi, tushuntiriladi, "moddiylashadi", ular tabiatan metodologik hisoblanmay, metodologik vazifani bajaradi va ilmiy tadqiqot metodologiyasining falsafiy darajasini tashkil etadi.

Paradigma bir nechta asosiy vazifalarni bajaradi:

- gnoseologik: paradigma tarkibiga umumiy va aniq-ilmiy nazariyalar birlashtirilgan, ular konseptual fanlar orasidagi borliqni hosil qiladi, borliq ichida esa aniq ilmiy tadqiqot "ochiladi"; konseptual borliq mavjudlikning "ko'ra olish usuli"ni yaratadi (L.A.Mikeshina), konseptual apparatni tashkillashtirish usullari sifatida aniq "izohlash chizmalari"ni o'z ichiga oladi, bu esa tadqiqot strategiyasini ta'minlaydi (E.G.Yudin);

- evristik: har bir paradigma ma'lum bir gnoseologik, evristik potensial, metodologik "resurs"ga ega; ijtimoiy-madaniy va ilmiy mazmun o'zgaradi; vaqt o'tishi bilan "ziddiyatlar", "qarama-qarshiliklar", "kelishmovchiliklar" kabi anomalialar yig'ilib qoladi, masalan, dalil va nazariya, muammo darajasi va metodologik tashkil etuvchilar o'rtasida va h.k.; fan bilan uning metodologiyasi doimo rivojlanib boradi va aniq ilmiy paradigmalarda oshkorlik kuchiga, deydi V.S.Stepin, tanqidiy ekstrapolyatsiya va ideallar. yondashuvlar, prinsiplar, tadqiqot. metodlari "moslashuvi" bir ilmiy tartibdan boshqasiga o'tadi, bu esa yangi vektorni hosil qilib, tadqiqotlar uchun yangi imkoniyatlar, yangi sifat yaratadi (masalan, ijtimoiy-gumanitar fanlarda tizimli yondashuvning foydalanilishi); paradigma asosida "qayta dasturlashtirish" sodir bo'ladi, uning "yadro"si qayta shakllantiriladi, ya'ni, paradigma yoki "ilmiy inqilob" rivojlanishi, "ilgarilashi" ro'y beradi);

- tizimli-integrativ-normativ. Fan metodologiyasida shakllantirish va metodologik vositalarni tizimlashtirish muammosi mavjud. Aynan paradigmadagi metodologik me'yorlar va deskriptiv qurilmalar integrallashgan, tuzilgan, yo'naltirilgan, ular esa normativ-metodologik vazifaga ega. Xususan, ilmiy nazariya - bu deskriptiv ilmiy bilim yoki "borliq haqidagi bilim". Lekin nazariya izohlash va tahmin qilish tabiatiga ega jihatlar bilan metodologik vazifani ham bajaradi (tabiatan metodologik bo'lmasda): maxsus-ilmiy nazariya - maxsus-ilmiy tadqiqotning alohida xususiyatga ega metodologik ta'minoti manbasidan biridir. Ko'proq yuqori darajadagi nazariya konseptual asosga ega bo'lib, vektor, izlanishning metodologik standarti va

alohida ilmiy muammo yechimini taqdim etadi. E.G.Yudinning ta'kidlashicha: "Ilmiy bilimning iyerarxik tashkillashtirishida ish quyidagicha amalga oshiriladi, ya'ni abstraktlikning yuqori darajadagi bilimi ancha konkret bilimga nisbatan metodologik vazifani bajaradi. Aslida har qanday ilmiy nazariya metodologik vazifalarni bajaradi";

- amq-normativ ("Tadqiqot jarayonida qanday aniq metodologik me'yorlar (prinsiplar, uslublar, metodologik algoritmlar, mezonlar) ustunlik qiliadi?", "Qanday qilib sifat va samarani loyihalash, amalga oshirish, baholash, jarayon refleksiya hamda ilmiy tadqiqot natijalarini amalga oshirish mumkin?"). Bizning nuqtai nazarimizcha, paradigmaning me'yoriy vazifasi yetakchilik qiliadi. Ana shu tariqa "paradigma" fanning preskriptiv (me'yoriy) metodologiyasi kategoriyasi; "pedagogik tadqiqot paradigmasi", "pedagogikaning me'yoriy metodologiyasi" kategoriyasi; paradigma ilmiy ratsionallikning metodologik modeli, ijtimoiy-madaniy va ilmiy qadriyat (baho, ideallar)larni integrallashtiruvchi ochiq, dinamik normativ tizim, metodologik me'yorlar (prinsiplar, uslublar, mezonlar), ma'lum ijtimoiy-madaniy va ilmiy kontekstlarda ilmiy-pedagogik masalalarni echish uchun metodologik étalon, shuningdek, ta'lim sohasida ilmiy tadqiqotlarning sifatini boshqarish bo'yicha metodologik asos sifatida preskriptiv vazifani bajaruvchi nazariy tuzilmalar bo'lib hizmat qiluvchi.

Pedagogik amaliy tadqiqotlar paradigmasining shakllanish manbalari quyidagilar kiradi: fanning psixologik kontsepsiyasi, ilmiy faoliyatning subyektini uning "subyektivlik va subyektivlik"ni aniq ifoda etuvchi ilmiy tadqiqotda subyektiv-irratsional natijaga e'tiborni qaratish (A.V.Yurevich, V.I.Slobodchikov, M.G.Yaroshevskiy); metodologik ta'minot darajasi kontsepsiyasi va ilmiy tadqiqot refleksiya (V.S.Shvirev, V.A.Lektorskiy, E.G.Yudin); dalillashtirish nazariyasi (I.I.Ivin); "ijtimoiy-madaniy", insonparvarlashtirish kontsepsiyasi va fanning aksiologizatsiyasi (L.A.Mikeshina, V.S.Stepin, L.A.Mikeshina, V.S.Shvirev va b.); ilmiy reallik turlari kontsepsiyasi (V.S. Stepin); "ochiq" ratsionallik kontsepsiyasi (V.S.Shvirev); "umumiy" va "o'ziga xos"likni texnik, tabiiy va ijtimoiy-gumanitar paradigmalarda ochuvchi falsafa va fan metodologiyasi kontsepsiyasi (V.M.Rozin, V.S.Shvirev, E.G.Yudin,

L.A.Mikeshina, V.S.Stepin); ilmiy ratsionallik modellarini loyihalashtirishga normativ-mezonli, tanqidiy-refleksiv, tizimli-modelli yondashuv (V.N.Porus, V.S. Shvirev). Tadqiqot paradigmasi va uni tuzish mohivatini anglash uchun eng asosiy yondashuv tizimli-modelli yondashuvdir. V.N.Porusning ta'kidlashicha: "Uning mohiyati shundaki, ilmiy ratsionallikni ma'lum mezonlarning jamlanmasi yoki "toplami" sifatida emas, balki tizimosti manbalar va elementlardan tarkib topgan, ilmiy ratsionallik modellarini sifatida nisbatli alohidalikka ega dinamik tizim kabi ko'rib chiqish lozim. Ushbu tizimning asosiy tavsifi - uning ochiqligi, qayta tashkillashtirishga yo'naltirilganligidir. Mazkur ilmiy ratsionallik modeli fanning tarixiy tavsifi va uning metodologik jihatini aniqlash imkoniga egadir". Bir tomondan paradigma qat'iy metodologik mezonlar, me'yorlar, etalonlar bo'lib, u tafakkuming me'yoriy-mezonli "chegarasini" ("paradigmada birlashtirish"), loyihalash, refleksiya, ilmiy tadqiqot natijalari va jarayon ekspertizasini berib, "yopiq ratsionallik" sanaladi. Paradigma bir vaqtning o'zida ham "ochiq", ham "yopiq" ratsionallik hisoblanadi. V.N.Porus shunday yozadi: "Agar ratsionallik - bu "butun obyekt" bo'lsa, ratsionallik nazariyasi esa quyidagi tavsiflarning qo'shimcha prinsipidan kelib chiqishi lozim, ular tomonidan ratsionallik model lashtirishning ikki usuli aniqlangan: me'yoriy-mantiqli ("yopiq ratsionallik") va tanqidiy-refleksiv ("ochiq ratsionallik"). Alohida olib qaralganda, ular ratsionallikning qarama-qarshilikni aniqlashni beradi; shunda ularning uyg'unligi "ratsionallik paradoksini" beradi. Ular birgalikda olinganda, yordamchi tavsifga ega bo'ladi. Lekin "yopiq" va "ochiq" ratsionalliklar ratsionallikning qandaydir "holati" yoki "fazasi" - statistik va dinamik va hakoza sifatida ifodalanmasligi kerak. Bu "faza"larni ajratmaslik emas, balki ularning mohiyatan birligi - qanday yordamchi prinsip qo'llanilishi asosida yotibdi". Ilmiy ratsionallik nazariyasida (shakllanish va harakat qilish jarayonlarini anglatuvchi nazariyalar, mezonli tizimlarning o'zgarishi va raqobatlashuvi) yordamchi prinsip, V.N.Porusning fikricha, asosiy hisoblanadi. Shu tariqa, paradigma bir vaqtning o'zida "yopiq" va "ochiq" me'yoriy tizim bolib, ijtimoiy-madaniy kontekst, olamning ilmiy manzarasi va uning metodologiyasi tendensiyalari o'zgarishi munosabati bilan rivojlanishga qodirdir. Pedagogik tadqiqotlarning

ta'limiy-gnoseologik modeli. Tadqiqotning mantiqiy-gnoseologik modeli - bu me'yor, tadqiqot uchun mo'ljal. Aslida ilmiy tadqiqot bir vektorli bosqichli harakat emas. Ilmiy tadqiqot dinamikasida turli vektorli (mantiqiy, metodologik, empirik, nazariy va h.k) muntazam harakat bo'lib, u davriy "refleksiv tasvirlar" bilan ham "gorizontal", ham "vertikal" ko'mishga egadir: an'anaga ko'ra, tadqiqotning boshlang'ich bosqichi empirik modellarini tuzish sanaladi: tadqiqotchi empirik ma'lumotlarni aniqlashtiradi, umumlashtiradi, tizimlashtiradi; lekin ma'lumotlarda nazariya ustunlik qiladi (A.A.Ivin); ma'lumotlarni qayta ishlash aniq nazariya yoki konsepsiyaga binoan amalga oshiriladi (ma'lumotlarda "nazariya ustun"); shunga ko'ra, tadqiqotchi hech bo'lmaganda, tanqidiy fikrlab, mavjud nazariyalarni refleksiya qilishi, nazariya maydonini hosil qilishi, gipotezaning mualliflik konsepsiyasini ishlab chiqishi kerak; mualliflik konsepsiyasini ishlab chiqish tadqiqotning kategorial shakllanishini inobatga oladi; parallel ravishda izlanuvchi tadqiqotning metodologik apparatini ham loyihalashtiradi, xususan, tadqiqot mavzusi va muammoning dolzarbligini asoslab beradi; ma'lumotlarni nazariy bayon etmasdan va umumlashtirmasdan muammoning amaliy dolzarbligi va zaruratini isbotlab bo'lmaydi, mavjud konsepsiyalar va nazariyalar tahlilsiz "ilmiy bilish va timsalik chegaralarini" aniqlab bo'lmaydi, tadqiqotning ilmiy dolzarb muammosini isbotlash qiyin; parallel ravishda tadqiqotchi muammo, mavzu, obyekt, predmet va tadqiqot maqsadi (metodologik vektor) orasida korrelyasiya darajasini o'rnatolmaydi, tajribani loyihalashtiradi va amalga oshiradi, mualliflik konsepsiya, faraz va tadqiqiy ma'lumotlar, boshqa tadqiqotchilarning tajribaviy ma'lumotlari korrelyasiyasini o'rnatadi, goh konsepsiyaga, goh metodik tizimga tuzatish kiritadi, ba'zida tadqiqot predmeti (rakurs), maqsadiga asosli ravishda o'zgartirish kiritadi; bir vaqtning o'zida tadqiqotchining "ong tarzida" deskriptiv empirik (ma'lumotlar) va nazariy (umumiy va maxsus ilmiy kontsepsiyalar, nazariyalar) hamda toyihatar va metodologik me'yoriy mezonli modellar (paradigma, tadqiqot mantiqi, sifat hossalari, mantiqiy mezonlari) joylashadi; tadqiqotchining anglash obyektlari quyidagi turli jihatlar va vektorlar sanaladi: "metodologik apparat", "empirik model", "ma'lumotlar - nazariya", "mualliflik kontsepsiyasi - metodik tizim

- ta'lim metodika (texnologiya)si" aloqalari, nazariy va me'yoriy model, tajriba va boshqa isbotlash usullari. Tadqiqotning mantiqiy-gnoseologik modeli - bu aniq ilmiy tadqiqot paradigmasiga kiritilgan me'yoriy modeldir. O'zining tadqiqotining mantiqiy tuzilmasini hosil qilishda tadqiqotchi oraliq natijalarni hisobga olishni ko'zda tutuvchi xususiy tadqiqot masalalari qatorini ham shakllantiradi. Tadqiqot masalasi tizimida maqsadga erishish mantig'ini aks ettiradi.

E.V.Berejnova nuqtai nazaridan, pedagogik tadqiqot mantig'i qo'yilgan muammoni yechish maqsadida uning komponentlari qurilishi ketma-ketligidir. Umumiy holatda amaliy pedagogik tadqiqot mantig'ini quyidagi algoritm asosida ko'rsatib berish mumkin: "Empirik model (nazariya va amaliyotda tadqiq qilinayotgan muammo holatini aks ettiruvchi pedagogik ma'lumotlar) - nazariy model (tadqiqot obyekti hisoblanadigan "borliq" modeli - falsafiy va psixologik-pedagogik bilimlar integratsiyasiga asoslangan tadqiqot obyekti haqida nazariy (ideal) tasavvur) - aksiologik model (insonparvar qadriyatlar nuqtai nazaridan amaliyotga murojaat yordamida o'rganilayotgan obyektlar haqida nazariy tasavvur bahosi) - me'yoriy model (qanday qilib tadqiqot obyektlarini o'zgartirish haqidagi umumiy tasavvur, u maksimal darajada uning ideal nazariy modeli bilan mos kelishi kerak; me'yoriy bilim yoki "mos jihat haqidagi bilim"ni aks ettiruvchi prinsiplar, shart-sharoitlar, uslublar, shakllar) - pedagogik faoliyati loyihasi (faoliyatning ma'lum me'yorlari - metodikalar, texnologiyalar)".

Pedagogik tadqiqotning mantiqiy-gnoseologik modeli komponentlarini isbotlash metodlarining o'ziga xosliklarini ko'rib chiqamiz. Deskriptiv empirik model. Ushbu modelda ta'lim amaliyoti va pedagogik nazariya ifodalanadi. Ushbu modelni loyihalashda monitoring, tadqiqotning empirik ma'lumotlari, illyustratsiyalardan foydalaniladi. A.A.Ivinning ta'kidlashicha: "Tajriba - eng sodda kuzatuvdan murakkab ilmiy tajribagacha - doimo nazariy tavsifga ega va bu holda u sof tajriba bo'la olmaydi". Shu tariqa, tajriba, dalillar doimo nazariy jihat bilan uyg'un tarzda boiadi. Tadqiqotchi-pedagog har doim aniq nazariya nuqtai nazaridan empirik ma'lumotlarni tavsiflaydi. Tadqiqot jarayonida tadqiqotchi tomonidan olingan empirik ma'lumotlar, hali dalillar degani emas! Psixologlarning ta'kidlashicha, dalillar kuzatuv natijalari bilan

bir xil emas, balki ularni ma'lum bir talqinga kiritadi. Ilmiy dalil aniq ma'lumotlar sifatida mavjud bo'lmaydi, u doimo ma'lum bir interpretativ tuzilmaga kiritilgan bo'ladi. Har bir olim o'zining interpretativ tuzilmasi, o'zining "shaxsiy fikri"ga ega; u u yoki bu ilmiy paradigma, ideal, an'ananing tarafdori, u yoki bu ilmiy tadqiqot faoliyati metodiga ega hisoblanadi. Bir xil dalillar tadqiqotchining konseptual platformasiga qarab turlicha talqin qilinishi mumkin. A.A.Ivin ta'kidlaydi: "Ayniqsa, ilmdagi inson va jamiyat haqidagi dalillar murakkabdir. Birinchidan, muammo shundaki, ba'zi dalillar shubhali va hatto juda ishonarsiz ham bo'lib chiqishi mumkin; ikkinchidan, dalilning to'liq ma'nosi va uning aniq mazmuni faqat ma'lum nazariy kontekstda tushunilishi mumkin. Tajriba mutlaq, inkor qilib bo'lmaydigan maqomga ega emas, u turlicha talqin qilinishi va hatto qayta ko'rib chiqilishi mumkin". Shu tariqa dalillar doimo aniq nazariy konstruktsiya doirasida mavjud bo'ladi, "nazariy ma'lumotlar bilan to'ldirilgan" hisoblanadi. Empirik model loyihalashtirilgunga qadar tadqiqotchida nazariy asoslar shakllangan bo'lim og'ir lozim, ular orqali empirik ma'lumotlar, dalillar o'zgaradi va tayanadi, bu esa ilmiy tadqiqot jarayonining qat'iy sxemasi (bosqichlari) shartlilikini isbotlaydi: empirik ma'lumotlar - empirik model (dalillar) - nazariy model va boshqalar. Odatda empirik tasdiqlash induktiv tasdiq sanaladi, empirik argumentlash esa induktiv shaklga ega. Lekin A.A.Ivinning fikricha: "Induktiv umumlashtirish ma'lum ehtiyotkorlik va boshqalarni talab qiladi. Ularning ishonchli kuchi katta emas, ayniqsa, induksiya bazasi ahamiyatsiz bo'lsa". Ba'zida pedagogik tadqiqotlarda, tadqiqot muammosining amaliy ahamiyatini asoslab turib, talabgorlar to'liq siz induksiya asosida xulosa chiqaradilar: "A" metodikasi "A" pedagogik masala uchun natijasiz". Uning boshqa pedagogik masalalarni hal etishdagi samaradorligi qanday? Ma'lumki, induksiya bazasi bunday qat'iy ravishdagi "tashxis" uchun ahamiyatsiz. Empirik ma'lumotlar isbotlash jarayonida namuna yoki tasvir sifatida ishlatilishi mumkin. A.A.Ivinning fikricha: "Namunalar va tasvirlar ancha asosiy, yoki boshqa dalillarga qaraganda ancha salmoqli. Namuna sifatida tanlanadigan dalil yoki shaxsiy hodisa, umumlashmagan tendensiyasini aniq va yetarli darajada ifoda etishi kerak. Dalil-na'munaning mavjudligi jiddiy

ravishda uni boshqa dalillardan farqlaydi. Qat'iy aytganda, dalil-namuna hech qachon ishning qandaydir real holatining toza tavsifi bo'la olmaydi. U nafaqat bor narsa, balki qisman va bilvosita bo'lishi mumkin bo'lgan narsa haqida gapiradi. U tavsif funksiyasi bilan baho (buyruq) funksiyasini birlashtiradi, lekin unda ularning birinchisi yetakchilik qiladi. Misol - bu keyingi umumlashma va tayyor umumlashmani mustahkamlash uchun yo'naltiriluvchi qism sifatida foydalaniladigan dalil yoki shaxsiy nuqta nazardir. Misol doimo turlarga bo'linadi. Dalil-misol faqat tavsifli tasdiqlash va tavsifli umumlashmalar uchun ishlatiladi. Misollar namunadan farqli ravishda baho va me'yorni qo'llashga qodir emas, sababi namuna bahoviy tasdiq bo'lib, shaxsiy standart, idealni o'rnatadi. Pedagogik tadqiqotning mantiqiy xatolaridan biri, bu tadqiqotchilar dalil namunalardan "zaruriyat" yuzaga chiqishiga, namuna, buyruqlarga o'tishadi. "Na'muna misoldan prinsipal ravishda farq qiladi. Misol borliqda o'z o'rniga ega ekanligini so'zlasa, namuna esa kelgusida bo'lishi kerak bo'lgan jihat haqida gapiradi. Misol tasviriy tasdiqlarini qo'llash uchun ishlatilsa, namunaga yo'llanma bahoni qo'llashga chaqirilgan. Na'muna yoki ideal - bu shaxs yoki shaxslar guruhining fe'l-atvori bo'lib, unga ergashish talab etiladi...". Na'munalarning turfa xilligi standartlar sanalib, ular ko'rsatilgan obyektlar qanday bo'lishi kerakligini aks ettiruvchi jarayonlar, vaziyatlar, hodisalar sifatida namoyon bo'ladi. Lekin me'yorlar, namunalar, ideallar, standartlardan mantiqiy ravishda dalillar ajratib olinmaydi ("Yuma prinsipi") Misol dalillar ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlarda keng qo'llaniladi. "Illyustratsiya - bu dalil yoki shaxsiy voqelik bo'lib, tinglovchining ma'lum bo'lgan va qabul qilingan umumiy vaziyatga ishonganlik darajasini mustahkamlashga qaratilgandir. Misol fikrni umumlashtirishga yordam beradi va ushbu umumlashmani mustahkamlaydi. Illyustratsiya mazkur umumiy holatni aniqlashtiradi, bir qator qo'llanmalar yordamida uning ma'nosini namoyish etadi, tinglovchi ongida uning ishtiroki samarasini kuchaytiradi". Agar misol-dalil umumlashtirsa, turlarga ajratsa, u holda tasvir diqqatni aniq detallarga jamlaydi. Pedagogika fan (pedagogik tadqiqot) sifatida ikki asosiy vazifani bajaradi: ilmiy-nazariy va normativ. Deyarli barcha pedagogik tadqiqotlar deskriptiv tartiblararo nazariy modellar ishlanmasiga yo'naltirilgan.

Ushbu munosabat bilan akademik V.V.Krayevskiy shunday derdi: Pedagogik tadqiqotlar sifatini ularning ilmiy-nazariy vazifasini kuchaytirib turib oshirish mumkin emas. Demak, tan olish kerakki, barcha modelli munosabatlarni inobatga oluvchi nazariy modellar namoyishlar ishlab chiqilishi zarurdir. U obyekt va konseptual sxema munosabati maxsus munosabat, ya'ni, ba'zi ilmiy namoyishlar tizimi sifatida yuzaga chiqadi. Mavjudlik modeli - nazariy modelning asosiy turlari - bu elementlarning aniq mustahkam aloqasini taqdim etadi, ta'rifning ichki, muhim munosabatini aks ettiruvchi aniq strukturani nazarda tutadi. Pedagogik tadqiqot mantig'i deskriptiv empirik va tadqiqot obyekti mavzulararo nazariy modellarini konstruksiyalash, nazariy model bahosi, umumlashgan me'yoriy model, aniq pedagogik me'yor, qoidalar, buyruqlarni konstruksiyalashni nazarda tutadi.

Tadqiqotning deskriptiv, aksiologik va me'yoriy (preskriptiv) muhtabotini asoslashda quyidagi'lar zarur hisoblanadi:

1. Tavsiflardan bahoni mantiqan ajratib bo'lmaydi, baholardan esa tavsiflarni. Tavsifli tasdiqlash odatda "mavjud" so'zi bilan bog'liq tarzda ifodalanadi, baholi tasdiqlashlarda ko'p holatlarda "talab etiladi" so'zi qo'llanadi. "Mavjud"dan mantiq yordamida "talab etilgan"ga o'tib bo'lmaydi, xuddi shunday "talab etiladi"dan "mavjud"ga. Aynan D.Yum birinchi bo'lib "mavjud"dan "talab etilgan" mantiqi o'tish mumkin emasligini ta'kidlab o'tgan,

2. "Yum prinsipi"ga ko'ra, baholar va me'yorlar mantiqan talablardan kelib chiqmaydi. Baholarni tajriba, empirik tasvirlash yordamida tasdiqlash va inkor etish mumkin emas. Baholar kvaziempirik asoslanadi. A.A.Ivinning aytishicha: "Baholashni muhtabotning kvaziempirik usullariga turli induktiv mulohazalar kuchi, baholar va xulosalari mavjud bo'lganlari orasida, ular ham baho sanaladi: to'liq bo'lmagan induksiya, analogiya va h.k.". Ijtimoiy-gumanitar fanlarning xususiyati shundaki, deyarli barcha umumiy tasdiqlar ikkilamchi, tasviriy-baholi tasdiqlar sanaladi. Ijtimoiy va gumanitar nazariyalarda ikkilamchi so'zlar - bu ham shakllashtirilgan va mavjud nazariyalarni sifatida muhim tarkibiy elementlardir. Ijtimoiy-gumanitar fanlarda haqiqat - bu nafaqat mavjud narsa, balki bo'lishi kerak bo'lgan hodisadir. Tadqiqotchilarning pedagogik voqelikni nafaqat empirik va nazariy tasvirlaydi, balki mumkin bo'lgan transformatsiyalar taktikasi va strategiyasini

inobatga olib, uni voqelikni baholash vositasida qayta tuzadi.

Pedagogik tadqiqotlarda nazariy modellarni konstruksiya qilish bosqichida tadqiqotchi ta'lim tizimlari holatini determinatsiya qiluvchi daillar doirasini aniqlaydi, shuningdek, ularning rivojlanishi qonuniyat va tendensiyalarini yuzaga chiqaradi, bashorat modellarini konstruksiya qiladi, turli darajali ta'lim tizimlari (ta'limning texnologiyalashtirish va gumanitarizatsiyalash; ta'limning internatsionalizatsiya va globallasuvi va h.k.) rivojlanishining mavjud "ssenariysi"ni aniqlashtiradi. Shu ma'noda A.A.Ivin shunday ta'kidlaydi: "Yana bir tasviriy-bahoviy tasdiqlar turlari, ilmiy qonunlardan ko'ra, toza tavsiflar polyusidan uzoq turuvchi, ijtimoiy va gumanitar fanlarda ijtimoiy tuzilma, institutlarning rivojlanish tendensiyalari haqidagi tasdiqlar odatiy hisoblanadi. Tavsifli mazmun qatorida tendensiyalar haqidagi fikr doimo yetarli yaqqol ifodalangan bahoviy mazmunga ham ega. Ijtimoiy rivojlanish tendensiyalari haqidagi tasdiqlar har doim aniq ahamiyat kasb etadi va hamma vaqt nafaqat tavsifiy, balki bahoviy mazmunga ham ega". A.A.Ivinning ta'kidlashicha, ijtimoiy-gumanitar fanlarning aksariyat tushunchalari yaqqol tavsiflariga ega: "fan" (xayolotga qarama-qarshi sifatida), "bilim", "haqiqat" va h.k. "Fanda ishlatiladigan deyarli barcha aniqliklar deskriptiv-preskriptiv sanaladi. Aynan shuning uchun ba'zi obyektlarni tavsiflovchi real aniqliklar bilan obyektidan qandaydir xususiyatlarga egalikni talab qiluvchi nominal aniqliklar o'rtasida chegara o'tkazish qiyin".

Pedagogik jarayon — pedagoglar va talabalarning ta'lim va tarbiya vositalaridan (pedagogik vositalar - metodlar, shaki, texnologiyalar) foydalangan holda ta'lim mundarijasi bo'yicha maxsus tashkillashtirilgan o'zaro ta'siri (pedagogik o'zaro ta'sir) bo'lib, ta'lim masalalari yechimi, jam'iyat va shaxslarning, ularning rivojlanish, o'z ustidan ishlash bosqichlarida ehtiyojlarini qondirishdir (V.A.Slastiyonin, I.F.Isaev, E.N.Shiyanov). Ushbu aniqlikda deskriptiv va preskriptiv komponentlarning ikkisi ham yaqqol ifodalangan: deskriptiv komponent (muhim xususiyat): «pedagog va tarbiyalanuvchilarning pedagogik vositalardan foydalangan holda mazmunli asosida maqsadli o'zaro hamkorligi»; muhim, obyektiv, invariant ya'ni, qonuniy aloqalar: «pedagogik jarayonning ijtimoiy-madaniy asoslanganligi», «maqsad - ta'lim mundarijasi- pedagogik

vositalari" tizimida qonuniy aloqalar"; preskriptiv komponent: ushbu aniqlikda pedagogik o'zaro ta'sir me'yori - subyektivlik prinsiplari, rivojlanish boshchiligi (o'z ustida ishlash va b.) aks etgan. Yuqorida aytilgan "pedagogik tadqiqotning deskriptiv-nazariy modeli" kontekstida (E.V.Berejnova, V.V.Krayevskiy) "noaniq qonuniyat me'yori komponentli deskriptiv-nazariy model" sifatida ta'riflash to'g'riroq bo'ladi. Bunday nazariy modellar, empirik modelga kabi "toza" tavsif hisoblanmaydi, vaholanki, shubhasiz bunday modellarda deskriptiv komponent bosh o'rinda turadi. E.V. Berejnova nazariy modelni baholashning to'rt usulini ko'rsatdi: maxsus empirik tadqiqotda nazariy modelning bahosi; voqelik tabiati asosida nazariy modelni uning elementlari va korreksiyasi tabiiy maqsadida baholash; nazariy modelni an'analar (o'tmish pedagogik ta'riflariga murojaat)dan foydalangan holda baholash; ta'lim tizimiga yaqinlashishda uning tajribasidan foydalanish usuli nazariy modelni baholash. Nazariy model bahosi me'yoriy model qurilishida umumiy me'ljal beradi. Amaliy pedagogik tadqiqot tuzilishida me'yoriy modellar argumentatsiyasi usullari professor E.V. Berejnova ishlarida o'z ifodasini topgan. Aksiologik komponentni tadqiqotning mantiqiy tuzilishiga kiritish, V.V. Krayevskiyning fikricha, gumanitar tadqiqotning ratsional mantiqiy xarakter (paradigmasi) rivojlanishini ta'minladi, u esa subyektiv-shaxsiy iboratga ega bo'ldi. "Paradigma ilgariylashi" ro'y berdi, ya'ni, pedagogik tadqiqot modeli rivojlanishi amalga oshadi.

Nazorat savollari:

1. Paradigma nima? Pedagogik tadqiqot paradigmasi yadrosini nima tashkil etadi?
2. Pedagogik tadqiqotlarning mantiqiy-gnoseologik modeli qanday tuzilishga ega?
3. Deskriptiv empirik model komponentlariga nimalar kiradi?
4. Empirik ta'limotlar deganda nima tushuniladi?
5. Ilustratsiya va misollar va dalillar o'rtasida qanday aloqadorlik mavjud?

5-MAVZU: PEDAGOGIK MUAMMONI TANLASH VA PEDAGOGIK TADQIQOT MAVZULARINI SHAKLLANTIRISH. PEDAGOGIK TADQIQOTLARNING DOLZARBLIGINI ANIQLASH

1.1. Ilmiy ish bo'yicha ilmiy muammoni aniqlash. Ilmiy mavzuni tanlash. Ilmiy tadqiqot muammoni qo'yishdan boshlanadi. Falsafada muammo anglanish paytida obyektiv paydo bo'luvchi savol yoki savollar jamlanmasi majmui sifatida aniqlanadi, ularning yechimi muhim amaliy yoki nazariy ahamiyatni o'zida aks ettiradi. Muammoning tuzilishida quyidagi savol ko'ndalang turadi: "Avval fanda ma'lum bo'lmagan qaysi jihatni o'rganmoq kerak?" (V.V.Krayevskiy). Tadqiqot muammosi fan va amaliyot uchun birdek dolzarb bo'lishi kerak. Muammo - bu "bilmaslik haqidagi bilim"dir. Muammo tuzilishi ta'lim amaliyoti (ta'lim va tarbiya) pedagogika fani (didaktika, tarbiya nazariyasi, metodika) holatining obyektiv ilmiy tahlili natijasi hisoblanadi, uning maqsadi ilmiy "bilim" va "bilmaslik" chegaralarini aniqlashdir. Masalan, tadqiqotchi muammoni quyidagicha ifodalab beradi: "Didaktik tadqiqotlarning qanday sifat mezonlari mavjud?". Aslida pedagogik tadqiqotlarning sifat mezonlari metodolog olimlar E.V.Berejnova, V.M.Polonskiy, V.V.Krayevskiy, V.I.Zagvyazinskiy, V.A.Slastiyonin kabilardan tomonidan tizimlashtirilgan, asoslangan, ishlab chiqilgan. Yuqorida ifodalangan muammo aslida "tadqiqotchining o'zining muammosi", ya'ni u mazkur masala haqida yetarlicha bilimga ega emas. Ilmiy muammo ta'lim yoki tarbiya amaliyoti, pedagogik nazariyada topilgan ziddiyatlar asosida ifoda etiladi. Ziddiyat - bu "qarama-qarshilik", "mos emaslik", masalan, pedagogik jarayon komponentlari orasida - maqsadi va mazmuni, mazmuni va metodik vositalari bilan. Qarama-qarshilik va «ziddiyatlar» amaliyotda - ilmiy tadqiqotlar olib borish uchun hali sabab emas! Amaliyotdagi har qaysi ziddiyat ham fan vositasitalari yordamida hal bo'lavermaydi. Qolaversa, fan ziddiyatlarni yechmaydi, balki asboblarni ularning yechimi uchun sharoit sifatida ishlab chiqadi. A.M.Novikovning ta'kidlashicha, pedagogik tadqiqot muammosi mantiqan o'rnatilgan qarama-qarshilikdan sizib chiqadi: faqat fanga oid, ilmiy bilimning yassiligiga olib o'tilgan, fan tilida ifodalangan jihatlardangina ajratib

olinadi. Qarama-qarshilik yechimining dastlabki sharti-vositasi ishlab chiqilganda, variant mavjud bo'ladi. Ilmiy ish bilan amaliy masalani ajratib olish muhim. Amaliy masaladan ilmiy muammoga o'tish uchun, ikki tartibni amalga oshirish kerak: berilgan amaliy masalani echish uchun qaysi ilmiy bilimlar kerakligini aniqlash; ushbu bilimlar fanda borligini aniqlash; agar bilimlar bor bo'lib, ularni tanlab olish, tizimlashtirish, foydalanish zarur bo'lsa, u holda ilmiy muammoning o'zi mavjud emas; agar kerakli bilimlar yo'q bo'lsa yoki to'liq bo'lmasa, muammo yoki muammolar majmui yuzaga keladi. Tadqiqot muammosi dolzarblik, yangilik, nazariy ahamiyat (o'sishga ko'maklashish, nazariy bilimlarni takrorlash emas) va amaliy ahamiyat (ta'limiy amaliyotning real masalalari yechimini topishga yordam berish) talablariga javob berishi lozim.

Ilmiy muammoni tuzish uchun quyidagi jihatlarga e'tibor qaratish kerak:

- ta'lim amaliyotining tanqidiy tahlilini amalga oshirish (anketalashtirish, testdan o'tkazish, ekspertli baholash uslubi va b.), bilimning sifati va effektivligini aniqlash, amaliyot holatini determinatsiyalovchi faktorlar, "qarama-qarshiliklar", «ziddiyatlar», kelishmovchiliklarni shakllantirish;

- fanda amaliyot qarama-qarshiliklarni echish vositalari ishlab chiqilganmi, shuni aniqlash (ilmiy tadqiqotlar natijalari tanqidiy tahlil asosida: yondoshuvlar, konsepsiyalar, ta'lim jarayont modellari, ta'lim metodikasi), ilmiy "bilim" va "bilimsizlik" chegaralarini o'rnatish (nima ishlab chiqilganu, nima ishlab chiqilmagan va "fan xaritasida oq dog") sifatida nima namoyot bo'lgan);

- tadqiqot obyektiga nisbatan, ma'naviy-kategorial apparatni qo'shgan holda shaxsiy konseptual) pozitsiyani asoslash (tadqiqotchi mavjud konsepsiya yoki nazariyaning adeпти bo'lishi mumkin);

- tadqiqotning muammoli maydonini aniqlash, konkretlashtirish va birinchi navbatda shaxsiy tadqiqotning muammosini shakllantirish;

- shaxsiy ilmiy muammoni dolzarblik mezonlari pozitsiyasi, potensial nazariy va amaliy mazmuni jihatidan tanqidiy refleksiyasini amalga oshirish (Muammo bormi? U dolzarbmi? Yechimga egami? Uning yechimiga nazariy va amaliy ehtiyoj bormi? Pedagogik fan zamonaviy rivojlanish bosqichida uning yechimi mavjudmi?).

Muammo ko'pincha so'roq gap shaklida shakllanadi. Muammo tuzilishi mono va polikomponentli bo'lishi mumkin. Muammoning monokomponentli tuzilishida muammo bitta masaladan iborat bo'ladi («Magistrantlarda pedagogik-metodologik refleksiyani qanday shakllantirish mumkin?»), polikomponent shaklida - bir necha masala («Bo'lajak o'qituvchilarda metodologik madaniyatni shakllantirish mazmuni va metodlari») muhokama uchun qamrab olinishi mumkin.

Tadqiqot muammosining dolzarbligi. Tadqiqot muammosi dolzarbligi asoslanadi. Tadqiqotchi quyidagi savolga javob berishi talab etiladi: «Nima uchun berilgan muammoni aynan hozirgi vaqtda o'rganish zarur?» (V.V.Krayevskiy), ya'ni, hali loyihalash bosqichida potensial tadqiqot natijalarini zamonaviy kontekstda (kontekst dinamikasini hisobga oigan holda) ahamiyatli ekanligini, pedagogik nazariyani rivojlantirish va ta'lim amaliyoti samaradorligi va sifatini ta'minlashdagi o'rnini asoslab berish. Tadqiqotning konkret muammosi dolzarbligini asoslash fanda muammoning ishlab chiqish darajasini baholashni nazarda tutadi. Masalan, asl manba (monografiyalar, maqolalar, dissertatsiyalar) tahlili shuni ko'rsatdiki, fanda ta'lim sohasidagi xalqaro ilmiy tadqiqotlar sifatini boshqarish modellari, shuningdek, invariant terminologik ma'noli maydonni ishlab chiqarishga yondoshuvlar ishlab chiqilgan (ishlab chiqilyapti va ma'qullanayapti). Lekin fanda ta'lim sohasida xalqaro ilmiy tadqiqotlarni baholashning invariant mezonlar tizimi ishlab chiqilmagan. Shu munosabat bilan potensial tadqiqot muammosi quyidagi tarzda shakllanishi mumkin: ta'lim va fanning internatsionallashish kontekstida ilmiy-pedagogik tadqiqotlari sifatining invariant bahosi qanday?

Pedagogika bo'yicha dissertatsiyalar tahlili tadqiqot mavzusi va muammosi dolzarbligida bir qator yaqqol kamchiliklarni yuzaga chiqarishga imkoniyat beradi:

- faqat yo'nalishning dolzarbligi asoslanadi, lekin tadqiqot mavzusi dolzarbligi asoslanmagan;

- yo'nalish dolzarbligi va tadqiqot mavzusi ham rasmiy bayon qilinadi, shuning bilan birga yana bir holat borki, unda yo'nalish dolzarbligi bahs-munozarali, lekin tadqiqot mavzusi fanda allaqachon ishlab chiqilgan;

- tadqiqot mavzusining faqat ilmiy dolzarbligi asoslanadi: dalil isbotlar fanda ularning yetarli darajada ishlab chiqilmaganligiga borib taqaladi («aniqlanmagan», «yuzaga chiqmagan», «ochilmagan...»), amaliy dolzarblilik esa ochilmay qolyapti («Qay tarzda tadqiqot natijalari ta'lim amaliyotidagi kamchiliklarni bartaraf uchun yordam beradi?»);

- misollar-tasvirlar asosida faqat tadqiqot mavzusi dolzarbligi asoslanadi (masalan, pedagogik jarayon natijadorligi to'g'risidagi statistik ma'lumotlar).

5.2. Tadqiqot mavzusi. Tadqiqot mavzusini shakllantirish uchun quyidagi savolga javob topish kerak: «Ilmiy ishni qanday nomlash kerak?». V.V.Krayevskiyning ta'kidlashicha, mavzuni ifoda qilishda muammo aks ettiriladi, bunda mavzu fanda ma'nilikdan yangi bilimga harakatni aks ettirishi lozim. Mavzuni aniqlash uchun ilmiy muammoni yuzaga chiqarish va shakllantirish kerak, uning dolzarbligini isbotlash lozim. Tadqiqot mavzusi - bu qisqa ifodalangan muammodir. Mantiqiy-metodologik aspektda "mavzu" ("sarlavha") ilmiy ishning asosiy savolidir (Yu.A.Petrov). Misol: «Ta'lim sohasida xalqaro ilmiy tadqiqotlar sifatining qanday invariant mezonlari mavjud?». Pedagogik tadqiqotning mavzusini aniqlash metodologik me'yorlari (metodologik kamchiliklar): «Amorflik, «protsessuallik», «butun olamga xos» tadqiqot mavzusi masshtabi». Da'zida mavzular "protsessuallik" tarzida shakllanadi: «jarayonni o'rganish», «takomillashishtirish», «tadqiqot», «tayyorlash», «muammolari», «butun olamga xos» tadqiqot mavzusi masshtabi: mavzuning tadqiqot obyekt maydoni (obyekt bilan emas!) bilan o'xshashligi: «O'quvchilarni chet tiliga o'rgatishning samarali metodlari»); tadqiqot mavzusini to'g'ri ifodalash.

- Tadqiqot usullarining tadqiqot mavzulari bilan o'xshashligi: «tahlil», «jarayonni modelashtirish».

- Ilmiy tadqiqot mavzusi jiddiy ravishda uning asosiy natijasi bilan aniqlanadi! «Tafakkur madaniyati: ilmiy-pedagogik tadqiqotning metodologik muammosi» nomli fundamental monografiyasida professor Yu.A.Petrov ta'kidlaydi: «Savol tug'iladi: ilmiy ishning mundarijasiga mos sarlavhasini, yakuniy holatda esa - uning asosiy natijasini qanday tanlash mumkin? Buning uchun ish nimadan tashkil topganini aniq tasavvur qilib, uning asosiy natijasi nima ekanligini

anglash kerak». Misol uchun tadqiqotning mavzusi «Ta'lim va fan internatsionallashuvi sharoitida amaliy-pedagogik tadqiqotlar sifatining invariant mezonlari» tarzida bo'lsa, asosiy natija - «Ta'lim sohasidagi xalqaro ilmiy tadqiqotlar sifatining invariant mezonlari» ko'rinishida aks etadi. Tadqiqot mavzusi tasdiqlanguncha tadqiqotning muammoli maydonini aniqlashtirib olish, muammoni identifikatsiyalash va aniqlashtirish, uning fan va amaliyot uchun dolzarbligini asoslash - tadqiqot mavzusini shakllantirish kerak. Ushbu barcha pedagogik jarayonlarni tadqiqotchi mustaqil amalga oshirishi lozim! Balki olimlar, ilmiy maslahatchilar "mavzuni" emas, dissertatsiyalarning "ishchi nomini" tasdiqlashar, sababi ushbu nomlar "ilmiy tadqiqot mavzusiga" aylangunga qadar ko'p bora aniqlashtiriladi? (Hech kimga sir emas: bugun hatto himoyaga tavsiya etilgan dissertatsiyalarning mavzulari ham himoyadan bir necha kun oldin keskin o'zgarishga uchraydi - ta'kid B.X.ga tegishli). Bu jihatni R.Dey obrazli tasvirlab bergan: «Ish yozilgunga qadar sarlavhani o'ylab topish, hali bola tug'ilmasidan avval unga ism berish bilan barobar: sababi siz o'g'il bolaga adashib qizning ismini berib qo'yishingiz mumkin». Tadqiqot mavzusining dolzarbligi va zaruratini asoslashga doir misol. Tadqiqot mavzusi: Umumta'lim maktabi o'quvchilarida tarixiy tafakkurni modernizatsiyalashgan ta'minot vositasida rivojlantirish.

Dissertatsiya mavzusining dolzarbligi va zarurati. Ta'lim-tarbiya jarayonida pedagogik innovatsiyalarni keng miqyosda qo'llash jahon taraqqiyotining global tendensiyasi hisoblanadi. Ayni paytda interfaol ta'lim muhitini yaratish, o'quvchilarning tafakkuri va dunyoqarashini rivojlantirishning innovatsion metod va texnologiyalarini takomillashtirish yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, yangi demokratik ta'lim konsepsiyasini yaratish vazifasiga alohida e'tibor qaratildi. "Ta'lim O'zbekiston xalqi ma'naviyatiga yaratuvchilik faolligini baxsh etadi. O'sib kelayotgan avlodning barcha eng yaxshi imkoniyatlari, unda namoyon bo'ladi, kasb-kori mahorati uzluksiz takomillashadi, katta avlodlarning dono tajribasi anglab olinadi va yosh avlodga o'tadi. Yoshlar, ularning iqtidorliligi va bilim olishga chanqoqligidan ta'lim va ma'naviyatni tushunib yetish boshlanadi" degan qat'iy xulosaga kelindi. Mana shu g'oyalar

tadrijiy ravishda rivojlantirilib mustaqil mamlakatimizning buyuk kelajagini ta'minlaydigan muhim omil sifatida ta'lim-tarbiya, kadrlar tayyorlash sohasini mutlaqo yangi asosda tashkil etishga kirishildi. Mazkur masalalarni hal etish uchun umumiy o'rta ta'lim tizimi va mazmuni yangilandi, ya'ni I-XI sinflarda o'qitiladigan fanlar bo'yicha uzviylashtirilgan Davlat ta'lim standarti (DTS), o'quv dasturlari ishlab chiqildi va amaliyotga joriy etildi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish maqsadida zamonaviy o'quv-uslubiy majmualar yaratildi. Umumta'lim maktabi o'quvchilarida tarixiy tafakkurni modernizatsiyalashgan didaktik ta'minot vositasida rivojlantirishda uzviylik va uzluksizlik hamda fanlararo aloqadorlikni ta'mirlash, mazkur jarayonga kompetent yondashuvni tatbiq etish, globallashtirish sharoitida o'quvchilarning tarixiy ongi va dunyoqarashiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi axborot xurujlaridan muhofaza qilishning muhim omili sifatida ularda axborot iste'moli madaniyatini tarkib toptirish, samarali ta'lim texnologiyalari hamda o'quvchilarni miliy tarixiy merosimizni chuqur va to'liq o'zlashtirishga doir elektron dasturiy vositalarni ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Nazorat savollari:

1. Tadqiqot muammosining dolzarbligini asoslashda nimalarga alohida e'tibor qaratish zarur?
2. Tadqiqotchining o'zining kognitiv sohasidagi muammo tadqiqot muammosi bo'lib xizmat qilishi mumkinmi?
3. Tadqiqot muammosining dolzarbligini asoslashda hozirgi vaqtda qaysi jihatlarga e'tibor qaratish talab etilmoqda? Mazkur holatga Siz qanday baho berasiz?
4. Tadqiqot mavzusining dolzarbligi o'zida uning zaruriyat ekanligini aks ettiradimi?
5. Tadqiqot mavzularining qayta-qayta e'lon qilinishining sababi nimada deb hisoblaysiz?

6-MAVZU: PEDAGOGIK TADQIQOT OBYEKTI VA PREDMETI

Tadqiqot obyektini aniqlash jarayonida, biz nima tadqiq qilalayotganligi haqidagi savolga javob beramiz; tadqiqotning yangi bilimlar qo'lga kiritiladigan mazkur jihati tadqiqot predmetida aks etadi (V.V.Kraevskiy). Tadqiqot predmeti bu obyektning o'rganishining aniq jihatini o'zida ifoda etadi. F.A.Kuzinning fikricha, tadqiqot predmeti - bu muhoakama qilalayotgan tadqiqot obyektiga doirasiga qamrab olingan barcha narsa hodisalardir.

Masalan, ta'limning o'zi turli jihatlar bilan bog'liqlikda tadqiq etilishi mumkin:

- ... qadriyat sifatida;
- ... madaniyat komponenti sifatida;
- ... maqsadli yo'naltirilgan ijtimoiylashuv mexanizmi sifatida;
- ... idrok etish bilan uyg'unlik mexanizmi sifatida;
- ... dinamik va statistik tizim;
- ... o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro hamkorligi;
- ... jarayon;
- ... natija;
- ... mustaqil ta'lim;
- ... boshqaruv va loyihalashtirish objekti;
- ... ta'lim xizmatlari sohasi va b.

Tadqiqot objekti va predmetining muhim belgilari. Tadqiqot predmetini nima uchun aniq belgilab olish lozim? Predmetining aniq belgilanishi tadqiqotchini nom a'lum jihatlarini aniqlashtirish jarayonida behuda urinishlardan xalos etadi, chek-chegarasiz elementlar, hossalalar va munosabatlarga ega empirik obyektlar haqida yangi fikrlarni bayon etishga imkon beradi. Tadqiqot predmetining aniqlashtirilishi ilmiy izlanishning chegarasi va vektorlarini o'rnatishni nazarda tutadi. Tadqiqot predmeti tadqiqotchidan yangi bilimlarni qo'lga kiritish uchun nimalarga e'tibor qaratish lozimligini belgilab beradi.

Tadqiqot objekti va predmetining qiyosiy tahlili Tadqiqot objekti Tadqiqot predmeti Nima tadqiq qilinadi? • Obyektning qaysi jihatlarini tadqiq etiladi? • Obyektning tadqiqot doirasiga nimalar kiradi? Obyekt subyektga bog'liq bo'lmagan hodisa Predmet tadqiqotchi

nima tadqiq etishni nazarda tutganligini aniqlab beradi. Obyekt ko'p o'lchamga ega. Haqiqatning ko'p o'lchamligi Predmet obyektning aniq tadqiq doirasi va yo'nalishini belgilab beradi. Tadqiqotchining maqsadi aynan nimaga qaratilganligini aniqlash beradi. o'nlab tadqiqotlar, obyekt esa bitta o'nlab tadqiqotlar, obyekt bitta, biroq o'nlab predmet, o'nlab konsepsiyalar, o'nlab haqiqatlar... o'quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirishning interfaol metodlari... sifatida "o'quvchilarning bilish faolligini oshirish vositasi sifatida". "o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyatining samarali vositasi sifatida". "o'quvchilarda muqobil fikrlash vositasi sifatida". "o'quvchilarda tanqidiy fikrlash vositasi sifatida". Tadqiqot objekti va predmetini aniqlashda yo'l qo'yiladigan tipik xatolilar.

Pedagogik tadqiqotlar objekti va predmetini aniqlashda yo'l qo'yiladigan maxsus va tipik kamchiliklari:

• pedagogik tadqiqotda obyekt yaxlitlik, lekin ma'lum qamrovni ko'zda tutilgan holda belgilanadi. Tadqiqot predmeti - bu obyektning o'rganishining o'ziga xos jihati, ma'lum bir qamrov doirasi. "lovihasi" bo'lib, ilmiy izlanishning aniq doirasi va yo'nalishini taqozo etadi:

• tadqiqot predmetining metodologik jihatdan to'g'ri belgilanganligi faqat muammoning nazariy tahlili va mos kelishi, tadqiqotning konseptual asoslarini ishlab chiqilganligi bilan bevosita bog'liqdir;

• bitta obyekt turli jihatlar bilan bog'liqlikda o'rganilishi mumkin;

• "Tadqiqot objekti" va "tadqiqotning obyekt sohasi" tushunchalarini farqlash lozim. Bir muammo maydoni doirasida tadqiqotning ko'plab obyektlarini shakllantirish mumkin;

• tadqiqot predmeti va objekti o'rtasidagi vakuumning mavjudligi. Ko'pincha obyekt yoki predmet psixologiya, pedagogik psixologiya sohasi bilan bog'liqlikda aniqlashtiriladi ("... ko'nikmalarini rivojlantirish" yoki "Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning intellektual qobiliyatini rivojlantirish"). Rivojlanish individ psixikasi bilan bog'liq bo'lib, uni tashxis etish - psixologiya va pedagogik psixologiyaning tadqiqot predmetini tashkil etadi. Pedagogika shaxsni rivojlantirish mazmuni, shakl, metod va vositalarini tadqiq etadi.

Masalan, falsafal doktori dissertatsiya mavzusi "o'quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirishning didaktik asoslarini takomil-

lashtirish" tarzida tanlansa, pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy darjaga talabgor albatta, masalaning didaktik shart-sharoitlari - omillari, mazmuni, shakl, metod va vositalari, amaliy-texnologik tizimini tadqiq etishi talab etiladi;

- tadqiqot predmetini "jarayon" sifatida belgilanishi (masalan, tadqiqot predmeti - o'quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirish jarayoni). Mazkur holatda jarayon obyektiv tavsifga ega. Muallif tadqiqot obyektini emas, balki predmetini aniqlashtirgan. Qachonki tadqiqot predmeti tadqiqotchining subyektiv nuqtai nazari obyektga nisbatan aniq belgilab olingan bo'lsa, "jarayon" sifatida aniqlashtirilishi mumkin. E.V.Berejnovaning tadqiqot ishi obyektini "pedagogika oliy ta'lim muassasasi talabalarini kasbiy tayyorlash jarayoni", tadqiqot predmeti esa, "kasbiy tayyorgarlik jarayonida talabalarda metodologik madaniyatni shakllantirish" tarzida belgilangan. Ana shu tarzda tadqiqot obyektini ham, predmetini ham jarayon sifatida aniqlashtirilgan. Shuning bilan birga, tadqiqot predmetida muallifning tadqiqotga doir subyektiv yondashuvini aks ettiruvchi aniq jihat o'z ifodasini topgan;

-tadqiqot obyektini yoki predmetini ning nazariy asoslari" tarzida belgilash. Muallif nazariy asoslarni mustaqil ravishda tadqiqot jarayonida aniqlashtiradi. Mazkur holat pedagogik ta'limotlar tarixida tadqiqot natijasi bo'lib xizmat qilishi mumkin;

- "Predmetning obyektning tarkibiy qismi sifatida" belgilanishi. V.V.Kraevskiyning fikricha, tadqiqot obyektini va predmetini aniqlashtirishda eng keng tarqalgan kamchilik bu predmetni obyektning bir qismi sifatida qabul qilinishidir (masalan, tadqiqot obyektini - "maktab tarbiya tizimi"; predmet - "maktab tarbiya tizimining didaktik yo'nalishi").

Tadqiqot obyektini va predmetini: metodologik xatoliklar Tipik metodologik xatoliklar Pedagogik tadqiqot obyektini va predmetini Predmet obyektning bir qismi sifatida Obyekt - "ta'lim mazmuni", predmet - ta'lim mazmunining majburiy komponenti. Mazkur holatda "katta" va "kichik" obyektlar mavjud. Ta'lim mazmunining majburiy komponenti qaysi jihatdan tadqiq etiladi? Tadqiqotning predmeti esa noma'lum bo'lib qolmoqda. Predmet obyekt sifatida Predmet - "boshlang'ich sinf o'quvchilarida olam haqidagi tasavvurlarning shakllanishi". Aslida mazkur holat obyektiv jarayon. Tadqiqot

doirasining predmeti esa aniq emas. Obyekt va predmet boshqa-boshqa fanlar tadqiq doirasi Pedagogik tadqiqot obyektini - "ijtimoiy-maishiy ertak" (bolalar folklori), predmet - ... axloqiy tasavvurlarning rivojlanishi (psixologiya). Obyekt va predmet tadqiqot maqsadi va vazifasi sifatida Obyekt - "... rivojlantirish konsepsiyasi", predmet - "rivojlantirishning tashkiliy-metodik asoslari". Ko'rinib turibdiki, "konsepsiya", "nazariya" va "metodika" aslida tadqiqot natijasidir.

Tadqiqot obyektini va predmetini aniqlashtirishga doir misollar.

1. Didaktik tavsifdagi mavzuga doir. Tadqiqot mavzusi: Umumta'lim maktabi o'quvchilarida tarixiy tafakkurni modernizatsiyalashgan ta'minot vositasida rivojlantirish. Tadqiqotning obyektini umumta'lim maktablari o'quvchilarida tarixiy tafakkurni rivojlantirish jarayoni. Tadqiqotning predmetini umumta'lim maktablari o'quvchilarida tarixiy tafakkurni rivojlantirishning modernizatsion omillari, didaktik parametrlari va amaliy-texnologik tizimi.

2. Tarbiya nazariyasiga doir. Tadqiqot mavzusi: Pedagogika oliy ta'lim muassasasi talabalarining ma'naviy madaniyatini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish. Tadqiqotning obyektini pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarida ma'naviy madaniyatni rivojlantirish jarayoni. Tadqiqotning predmetini pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarining ma'naviy madaniyatini rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik shart-sharoitlari, amaliy-texnologik va neyrolingvistik dasturlashtirish tizimi.

Nazorat savollari:

1. Tadqiqot obyektini va obyekt maydoni tishunchlariga izoh bering.
2. Tadqiqot obyekt maydoni va obyektini aniqlashtirish metodikasini tushuntirib bering.
3. Tadqiqot obyektining o'ziga xos belgilarini aniqlashtiring.
4. Tadqiqot predmetining o'ziga xos belgilariga izoh bering.
5. Tadqiqot obyektini va predmetini aniqlashtirishda qanday xatoliklarga yo'l qo'yiladi.

7-MAVZU: ILMIY TADQIQOTNING FARAZI

7.1. Ilmiy faraz. Ilmiy tadqiqotning farazi. Ilmiy faraz fan taraqqiyotining, yangi ixtirolaming muhim tarkibiy qismidir. Biror ilmiy ixtiro induksiya, oldindan bashoratsiz, tajribasiz amalga oshmaydi. Ayniqsa pedagogik tadqiqotda xatoga yo'l qo'ymaslik, natijani har tomonlama asosli bo'lishida ilmiy faraz alohida ahamiyatga ega. Oldindan aniq ko'ra olish ilmiy faraz (fanda qabul qilingan faraz)dir. Ilmiy tadqiqot maqsadi, vazifasini aniqlangandan keyin eksperimantal (tajribalar) o'tkazish uchun muayyan ilmiy faraz bo'lishi, farazga har safar tayanish tadqiqot faoliyatining me'zonidir. Ilmiy faraz oldindan tasavur qilish, fikriy tajriba, tadqiqotning ichki tizimi, tadqiqotning harakat kuchidir. Ilmiy faraz tajribaga, tipik hayotiy misollarga, mantiqiy analogiya, ilmiy voqelik modeliga. kelgusida tajribada tekshiriladigan mavhum nazariyaga asoslanadi. Aniq ilmiy faraz tadqiqot samaradorligini oshiradi, tadqiqot bo'yicha aniq natijaga erishishga yordam beradi. Tadqiqot avvalidagi ilmiy faraz ishchi faraz hisoblanadi. Yaxshi shakllantirilgan ilmiy faraz muammoni hal etish asosida erishilgan natijalarga ko'ra istiqbolli aniq faraz yaratish imkoniyatini beradi. Muayyan ilmiy faraz chuqur nazariyaga asosan ifodalanadi, unda mavjud voqelik, natijalarining pedagogik qonuniyatlar bilan uyg'unligi, mosligi isbotlanadi. Tadqiqotda ilmiy faraz isbotlanish shart, dastlabgi ilmiy faraz va eksperimentlar natijasi asosidagi muayyan ilmiy faraz taqqoslanadi. Pedagogik tadqiqot ilmiy farazi aniq natijaviy dalillar, misollar bilan bog'liq. Har tomonlama tekshirilgan natijaviy misollar, yaratilgan yangilik, bashorat qilish ilmiy farazning asoslangani tadqiqotning mezonidir. Demak, ilmiy farazlar avvalo dialektik qonuniyatlar kelib chiqsa, mukammal tajribalarda va eksperimentlarda asoslansa uning mukammalligi ta'minlanadi. Ilmiy farazlar tadqiqot mavzusiga, qo'yilgan maqsadga, vazifalarga mos bo'lishi izlanish samaradorligini oshiradi, izchilligiga erishiladi. Dastlab farazni fanga ma'lum bo'lgan qonun va nazariyalar yordamida izohlashga harakat qilinadi. Faraz empirik tasdig'ini topadi yoki eksperimental tekshirish natijasida rad etiladi. Farazning muhim sharti eksperimentlar va amaliyotda isbotlanishidir. Ilmiy tadqiqotchi o'zining umumiy g'oyasini bir

yoki bir nechta farazda ifodalaydi.

Faraz tizimi tadqiqot jarayonining mexanizimidir. Ilmiy farazga qo'yiladigan asosiy talablar:

1. Pedagogik tadqiqotda eng muhimi nima?
2. Tadqiqot obyektining tarkibiy qismi, xususiyati, pedagogik voqelik nimada aks etadi?
3. O'rganilgan jarayon modelining xususiyati qanday?
4. O'rganilayotgan voqelikni mohiyati nimada?
5. Muayyan voqelik qanday hosil bo'ladi?
6. Tadqiqot vaqti, muddati, qanday?
7. Ilmiy farazning tajribada aniqlash uchun qaysi metod va vositalardan foydalaniladi? Demak, tadqiqot jarayonining hal qiluvchi tarkibiy qismi muayyan ilmiy faraz, uni tajribada, amaliyotda isbotlanishidir. Faraz -ilmiy asoslangan, lekin aniq isbotlanmagan tahmindir, u nazariy holat yoki uning inkor qilinishi sifatida o'zining xulosaviy tasdig'ini topishi uchun maxsus isbotni talab etadi. Faraz tadqiqotning metodologik tavsifi, nazariyaning elementi sifatida ilmiy bilimni rivojlantirish metodini o'zida aks ettiradi. Maxsus metodologik adabiyotlarda faraz "ehtimoliy bilim" sifatida ta'riflangan.

Faraz - bu isbotni talab qiladigan ilmiy tahminlar tizimi. Tadqiqot farazi fan uchun bahsli, noaniq bo'lgan, isbotlar va tajribaviy-tadqiqiy tekshirishni talab etuvchi, tahminlarni o'z ichiga oladi. Tadqiqotchi quyidagi savolga javob berishi lozim: "Tadqiqot obyektida nima ma'niq, unda men boshqalar sezmagani niman ko'rayapman?" (V.V.Krayevskiy).

Tadqiqot farazini aniqlashning asosiy talablariga quyidagilar kiradi:

- faraz tadqiqot obyektiga tegishli bo'lishi kerak (farazning metodologik aniq qo'yilishi faqat tadqiqot obvektini ko'p jihatdan o'rganish bilan bog'liq bolishi lozim);

- faraz fanda o'rnatilgan nazariyalar, yondashuvlarga mos kelishi zarur (bir-biriga qarama-qarshi bo'lmagan talablar); lekin salmoqli empirik potentsialga ega farazlar mavjud nazariy tasavvurlarga qarama-qarshi qo'yiladi: ana shu sababli ilmiy farazning yaqqol belgisi uning nostandartligi, noaniqligi hisoblanadi. Tadqiqotning metodologik kamchiligi farazning o'z-o'zidan aniqligi, noo'rin

belgilanishi sanaladi (masalan, quyidagi gipotetikni holat metodologik noto'g'ri deb hisoblash mumkin: "o'smir yoshidagi o'quvchilarning ekologik faoliyati samarasi ekologik bilimlar va ko'nikmalarning shakllanganlik darajasiga bog'liq"). Shu narsa aniqki, har qanday faoliyatning samarasi subyektida maxsus bilim va ko'nikmalarning shakllanganlik darajasiga bog'liq;

- faraz maxsus tekshiriladigan bo'lmog'i zarur - inkor yoki tasdiq imkonini berishi lozim (masalan, eksperimental tekshiruv vaqtida);

- farazda qonunchilik tabiatiga ega bo'luvchi, o'rganilayotgan pedagogik voqeelikka xos zarur invariant aloqalar aks etishi lozim.

V.V.Krayevskiyning fikricha, metodologik aniq farazlar quyidagi tasdiqlarni o'z ichiga oladi: pedagogik jarayonni amalga oshirish uchun zarur va yetarli shart-sharoitlar, pedagogik faoliyat turining komponentlari, mezonlar, parametrlar, funksiyalar va h.k. Bizning nuqtai nazarimizcha, faraz quyidagi sxema bo'yicha shakllanganda samarali yondashuv bo'ladi: "Agar...(g'oya va fikr faraz yadrosi sifatida), u holda...(kutilayotgan natija), chunki...(tushuntirish)", u farazning tavsiflovchi, tushuntiruvchi va bashoratlovchi vazifasini amalga oshirishga imkon beradi. Faraz ikki variantda shakllanadi: "agar..., u holda..."; "agar..., u holda..., chunki...".

E.V.Berejnovaning "Amaliy pedagogik tadqiqot tuzilishida fandan amaliyotga o'tishning metodologik shart-sharoitlari" nomli dissertatsiyasida belgilangan gipotetik holatlardan biri: "Amaliy pedagogik tadqiqot tuzilishida fandan amaliyotga o'tish uchun quyidagi metodologik shartlarni inobatga olish zarur:

a) o'rganilayotgan obyekt haqidagi hissiy-aniiq bilimlardan fikriy-aniiq bilimlarga o'tish jarayonida harakatlar ketma-ketligiga erishish: o'rganilayotgan obyekt modelining tavsifiy tuzilishi; o'rganilayotgan obyektning nazariy modelini tuzish; mos keluvchi dalillar yordamida nazariy modellarni asoslash; tadqiqot ishining aksiologik jihatini aniqlash; aksiologik jihat bilan bog'liqlikda nazariy modelni baholash; nazariy model, uning asoslanishi va bahosini hisobga olib me'yoriy modelni tuzish; mos keluvchi dalillarni inobatga olib me'yoriy modelni asoslash;

b) kamida uch marta amaliyotga murojaat qilish: tadqiqot obyektini tavsiflash, amaliy modelni baholash va me'yoriy modelni asoslash...». Yana bir misol. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda

tabiatga qadriyatli munosabatni shakllantirishda zaruriy pedagogik shart-sharoit sifatida quyidagilar inobatga olinadi: bilishga oid (sodda tadqiqiy, bilish-irratsional), qadriyatga yo'naltirilgan, qayta tashkilashtiriladigan (loyihali, biotexnik), refleksiv ekologik faoliyat; kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ekologik faoliyatida psixologik mexanizmlarning subyektivlashtirilishi, identifikatsiyasi, hissiyotlar, empatiyalar, refleksiyalarning pedagogik dolzarflik kasb etishi.

Tadqiqot farazi shakllanishi jarayoni spiralsimon tabiatga ega: tadqiqotchi ko'p bora ortga qaytib, goh konseptual holatlarni aniqlashtiradi, goh tahlil qiladi va faktik materialni yangi nazariy jihatdan tushuntirib beradi, ba'zida g'oyani aniqlashtiradi. Pedagogik tadqiqotda ishchi faraz (mavjud ma'lumotli materialni tashkilashtirish maqsadida taxmin) va ilmiy farazni ajratishadi, u sabmoqli ma'lumotli material umumlashtirib yig'ilgandan keyin yaratiladi va ilmiy muammoni yechish "loyihalarni ishlab chiqish, ba'zi noaniqlik va xatoliklari bilan ilmiy nazariya elementiga aylinishi mumkin bo'lgan gipotetik holatni shakllantirish imkoniyati paydo bo'ladi.

7.2. Ilmiy tadqiqot yo'nalishi. Tadqiqot – sifat jihatidan yangi moddiy va ma'naviy qadriyatlar yaratadigan yoki subyektiv yangini yaratish natijasi bo'lgan faoliyat jarayoniga nisbatan aytiladi. Tadqiqot ilgari hech qachon mavjud bo'lmagan qandaydir yangi sifat yaratadigan faoliyatdir. Ilmiy tadqiqotning maqsadi – obyekt, jarayon yoki hodisani har tomonlama, ishonchli o'rganish; fanda ishlab chiqilgan tamoyillar asosida ularning tuzilishi, aloqalari va munosabatlari va bilish usullari, shuningdek, inson uchun foydali natijalarni olish va ishlab chiqarish (amaliyot)ga joriy etish hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlar ishlab chiqarish bilan bog'liqlik turi va uning uchun ahamiyatlilik darajasiga ko'ra tasniflanadi; mu'halangan maqsad; moliyalashtirish manbalari va texnik xizmat ko'rsatish muddati. Har bir tadqiqot ishini ma'lum bir yo'nalishga kiritish mumkin. Ilmiy yo'nalish deganda o'z sohasida tadqiqot olib borilayotgan fan yoki fanlar majmuasi tushuniladi (masalan, texnik, ijtimoiy va boshqalar).

Ilmiy yo'nalishning tarkibiy bo'linmalari murakkab muammolar, mavzular va ilmiy masalalardir. Muammo – yechimlari jamiyatda

pishib yetilgan murakkab nazariy va amaliy muammolar yig'indisidir. Bu inson amaliyotda qiyinchiliklarga duch kelganda yoki hatto maqsadga erishishning "imkonsizligi"ga duch kelganda paydo bo'ladi. Ilmiy tadqiqot mavzusi muammoning ajralmas qismidir. Mavzu bo'yicha tadqiqotlar natijasida muammoning bir qismini qamrab oluvchi ma'lum bir qator ilmiy savollarga javoblar olinadi. Ilmiy masalalar deganda ilmiy tadqiqotning aniq mavzusiga oid kichik ilmiy vazifalar tushuniladi. Ilmiy tadqiqot yo'nalishi, muammolari, mavzularini tanlash va ilmiy savollarni shakllantirish juda mas'uliyatli vazifadir. Muammo va tadqiqot mavzusini tanlashda, avvalo, o'rganilayotgan yo'nalishdagi qarama-qarshiliklarni tahlil qilish asosida muammoning o'zi shakllantiriladi va kutilgan natijalar umumiy ma'noda aniqlanadi, so'ngra muammoning tuzilishi ishlab chiqiladi, mavzular va ijrochilarning savollari aniqlanadi, ularning dolzarbligi aniqlanadi.

Ilmiy tadqiqot (izlanish) uchta tarkibiy qism: insonning maqsadli faoliyati, ilmiy mehnat predmeti va ilmiy mehnat vositalaridan iboratdir. Insonning maqsadli ilmiy faoliyati tadqiqot obyektiga haqida (bo'yicha) yangi bilimlarga yoki obyekt haqidagi (bo'yicha) mavjud bilimlarni to'ldirishga erishishda anglab yetishni bilishning aniq usullaridan va ilmiy uskunalardan (o'lchov, hisoblash texnikalari) mehnat vositalaridan foydalanishga tayanadi. Ilmiy mehnat predmeti tadqiqotining faoliyati yo'naltirilgan tadqiqot obyektiga va u haqidagi (oldingi) bugungacha bo'lgan bilimlar hisoblanadi. Tadqiqot obyektiga moddiy dunyoning har qanday materiali (elektrotexnik uskunalar, elektrlashtirilgan qurilmalar, mashina va mexanizmlar), jarayonlar (texnologik, energetik, agrotexnik, elektromagnit, moddiy materiallar elementlari va h.k.lar) kiradi. Inson hayot faoliyatining barcha sohalarida tadqiqot qiladi. Ijodkorlik namoyon bo'lishining turli-tumanligini turli asoslariga ko'ra turkumlash mumkin.

Ijodning turli ko'rinishlari mavjud:

Ishlab chiqarish – texnikaviy;

Ixtirochilik;

Ilmiy;

Siyosiy;

Tashkilotchilik;

Falsafiy;

Badiiy;

Mitologik;

Diniy;

Kundalik tadqiqot turlari va hokazo.

Boshqacha aytganda, tadqiqotning ko'rinishlari inson amaliy va ma'naviy faoliyatining ko'rinishlariga mos keladi. Ilmiy bilish muammoni hal qilish bilan bog'liqdir. Muammolarning bo'lmasligi tadqiqotlarning to'xtab qolishi va fanning bir joyda qotib qolishiga olib kelgan bo'lar edi.

Gipoteza – qadimgi grek tilidan – asos, taxmin ma'nosini bildirib, oldindan o'rganilgan faktlar, hodisalar, jarayonlarning muayyan mas'uliga asoslangan, ularni izohlash uchun ilgari suriladigan va tasdiqlanishi yoki inkor etilishi lozim bo'ladigan nazariy taxmin. Ilmiy tadqiqot ishlarida qo'yidagilar farqlanadi: ilmiy yo'nalish, muammolar va mavzular. Ilmiy yo'nalish – fanning muayyan tarmog'ida yirik, fundamental, nazariy eksperimental masalalarni hal etishga bag'ishlangan jamoaviy ilmiy tadqiqot sohasi. Ilmiy yo'nalish qo'yidagi tuzilmaviy birliklarga bo'linadi: mujassamaviy muammolar va muammolar, mavzular va masalalar.

Muammo – murakkab ilmiy masala bo'lib, hal etishni, tadqiqot talab qiladi. U muammoviy vaziyat natijasi hisoblanadi, bu mavjud eski bilimlar va empirik yoki nazariy tadqiqotlar natijasida yangidan topilgan bilimlar o'rtasida ziddiyat yuzaga kelishi tufayli hosil bo'ladi. Mujassamaviy muammolar (yoki problematika) – odatda, bir yo'nalishdagi murakkab bir qancha masalani o'z ichiga oluvchi muammolar majmui.

Mavzu – bu ilmiy masala bo'lib, tadqiqot talab qiluvchi muammolar muayyan sohasini qamrab oladi. U ko'plab tadqiqiy masalalarga – muammoning aniq bir sohasiga taalluqli ancha mayda ilmiy masalalarga asoslanadi. Muammoni yoki masalani hal etishda muayyan tadqiqot vazifasi yechiladi, masalan, yangi materialni ishlab chiqish, konstruksiya, ilg'or texnologiya va shu kabilarni yaratish. Bunda ularni bajarish faqat nazariy ahamiyat kasb etibgina qolmay, balki asosan kutilayotgan muayyan iqtisodiy samaraga ega amaliy ahamiyat ham kasb etadi. Muammo va mavzuni tanlash qiyin va mas'uliyatli ishdir, u bir necha bosqichda o'z yechimini topadi.

Birinchi bosqichda, muammoviy vaziyatdan kelib chiqib, muammo

ifoda etiladi va kutilayotgan natija umumiy tarzda belgilanadi.

Ikkinchi bosqichda, muammoning dolzarbligi, uning fan va texnika uchun ahamiyati aniqlanadi.

Uchinchi bosqichda muammo tuzilmasi ishlab chiqiladi – tema, kichik temalar, savollar va ular o'rtasidagi bog'liqlik farqlanadi.

Natijada muammo daraxti shakllanadi. Keyinchalik, muammolar asoslangandan, uning tuzilmalari ishlab chiqilgandan so'ng ilmiy xodim (yoki jamoa) qoidaga ko'ra ilmiy-tadqiqot mavzuni mustaqil tarzda tanlaydi. Ko'pincha mavzuni tanlash tadqiqotni olib borishdan ko'ra murakkabroqdir.

Ilmiy tadqiqot mavzusiga bir qator talablar qo'yiladi:

Mavzu dolzarb bo'lishi, hozirgi paytda hal etishni talab qilishi zarur. Fundamental tadqiqotlar bilan bog'liq mavzular dolzarblik darajasini belgilash uchun hozircha tegishli mezonlar yo'q. Shuning uchun, mazkur holda dolzarblikni yirik olim yoki ilmiy jamoa belgilaydi. Mavzuning amaliy tavsifiga kelsak, ularning dolzarbligi, qoidaga ko'ra ishlab chiqarish muayyan tarmog'ining rivojlanish va iqtisodiy samaradorlik talablariga ko'ra belgilanadi. Mavzu yangi ilmiy masalani hal etishi va ilmiy yangilik tavsifiga ega bo'lishi kerak.

Ilmiy mavzuga qo'yiladigan muhim talablar bo'lib iqtisodiy samaradorlik va ahamiyatlilik hisoblanadi. Amaliy tadqiqotlar bilan bog'liq mavzular tanlash bosqichida taxminiy belgilanadigan iqtisodiy samara berishi lozim. Fundamental tavsifdagi mavzuni tanlashda iqtisodiy samaradorlik mezonini ahamiyatlilik mezoniga o'z o'rnini bo'shatib beradi. Mavzu ilmiy yo'nalishiga mos bo'lishi kerak. Bu ilmiy jamoa malakasi va vakolatidan eng to'liq ravishda foydalanishga imkon beradi. Natijada ishlanmaning nazariy darajasi, sifati va iqtisodiy samarasi oshadi, tadqiqotning bajarilish muddati qisqaradi. Joriy etilish mavzuning muhim tavsifi bo'lib hisoblanadi. Mavzuni ishlab chiquvchilar uni rejadagi muddatda tugatish imkoniyatini belgilashlari va buyurtmachining ishlab chiqarish sharoitlariga joriy etilishini aniqlashlari kerak. Ular tegishli ishlab chiqarishni, uning hozirgi vaqtdagi va kelgusidagi talablarini yaxshi bilishlari lozim.

Mavzuni tanlash mamlakat va xorijiy adabiyot manbalarini, ya'ni hal qilinayotgan masalaga bag'ishlangan. Diqqat bilan

tanlab chiqish bilan qo'shib olib boriladi. Bu velosipedni qayta kash etmaslik uchun, shuningdek zamonaviy ilmiy-tadqiqotlar yo'nalishini aniqlash uchun zarur. Keyingi yillarda mavzuni tanlashda eksperiment baholash usuli keng qo'llanilmoqda. Buning natijasi shundaki, rejalashtirilayotgan mavzu mutaxassis-ekspertlar tomonidan baholanadi. Har bir ekspert mavzularga qo'yiladigan tegishli talablarni ballarda baholaydi (yuqorida qarang). Eng yuqori ball usuli oddiy hisoblanadi – bunda eng ko'p ball to'plagan mavzu maqbul hisoblanadi.

Nazorat savollari:

1. Tadqiqot gipotezasi ilmiy tadqiqot uchun qanday ahamiyat kash etadi?
2. Tadqiqot farazining qanday turlari mavjud?
3. Tadqiqot farazini aniqlashga qo'yiladigan asosiy talablarga muvofiq kiradi?
4. Tadqiqot farazini belgilashda produktiv yondashuvning o'rnini qanday baholaysiz?

8-MAVZU: PEDAGOGIK TADQIQOTNING METODOLOGIK TAMOYILLARI

8.1. Pedagogik fanlar metodologiyasining umumilmiy tamoyillari. Ilmiy bilishda umumiy metodologiya va xususiy metodologik asos mavjud. Umumiy metodologiya falsafaning dialektik qonunlari, ilmiy bilish haqidagi ta'limotlar, jamiyat taraqqiyotning hozirgi davridagi konsepsiyalar, milly g'oya, mafkura.

Pedagogik fanlar metodologiyasining umumilmiy metodologik tamoyillariga quyidagilar kiradi:

Muvofiqlik tamoyili - ilmiy bilishning mazkur sohasida bilimlarning yangi tamoyillar, g'oyalar konsepsiyalar asosida tizimga solish.

To'ldiruvchanlik tamoyili - tadqiqotning ko'pgina obyektlari mikro dunyoning zarraga o'xshash eng oddiy obyektlaridan tortib inson va jamiyat singari murakkab obyektlarigacha. Qarama-qarshi nazariyalarni birlashtirish asosida to'la tavsiflanishi.

Verifikatsiya tamoyili - mohiyat e'tibori bilan formal mantiqni yetarli asoslash.

Falsafikatsiya tamoyili - mazkur tamoyilga binoan faqat inkor etish orqali tekshirib ko'rish imkoniyati bo'lgan bilim ilmiy bilim bo'lishi mumkin.

Reduksiya tamoyili - ma'lum yaxlitlik tizim murakkabligini uning nisbatan soddalik tarkibiy qismlari unsurlari orqali bilishdir.

Yaxlitlik tamoyili - tadqiq qilinayotgan obyektlarning alohida yaxlit xossalari boshqa ob'ektlar bilan o'zaro aloqada bo'lish.

Kontirreduksiya tamoyili - elementar zarralardan tortib to ijtimoiy tabiiy tizimlarga barcha tabiiy obyektlarga, shu jumladan tabiiy tilga amal qilish.

Pedagogik tadqiqotlarning konkret-metodologik tamoyillari. Demokratik jamiyat qurish konsepsiyasi har bir ijtimoiy fanning o'z qonunlaridan, predmetidan kelib chiqadigan xususiy, metodologiyani rivojlanishiga imkoniyat yaratdi. Avvalo, ilmiy pedagogik tadqiqotda shaxsiy yondashuv, faoliyatli yondashuv, polisub'ektli yondashuv, madaniy yondashuv, antropologik yondashuv, texnologik yondashuv kabi konsepsiyalar yaratildi. Albatta bu konseptual yondashuvlar davr taqozosi bilan takomillashib boradi. Professor A.Choriev

qonuniyati yondashuv ta'lim-tarbiya jarayonini modemizatsiya qilishning metodologik asosi ekanligini asoslagan. Chunki ta'lim-tarbiya jarayonining o'ziga xos qonuniyati asrlar bo'yi tajribalarda sinalgan, qaror topgan. Har bir fanning o'ziga xos qonuniyati bo'lganidek, pedagogik jarayonning qonuniyati ilmiy tadqiqotning yorqin yo'llanmasi bo'adi.

Metodologiya metodlar, usullar, majmui sifatida qarashlar, "yondashuvlar", konsepsiyalar uchun ham fanning umumiy qonuniyati nazariy (boshlang'ich) asosi bo'ladi. Har bir qonuniyatni amaliyotida o'ziga xos metod, usullari qo'llanishi tabiiy hoi. Pedagogik qonuniyatlar o'tgan asming 80-yillarida umumlashtirila boshlandi. Ko'pgina mamlakatlarda ta'lim-tarbiya jarayoniga faqat falsafiy yondashuv mavjud. Muayyan qonuniyatlarga asoslanilmagani uchun fanning predmetsizlikda kamsitishga urinishlar ham bo'ldi. Har bir voqeligining o'ziga xos qonuniyati mavjud bo'ladi. Shuning uchun ilmiy tadqiqotda qonuniyati yondashuv obyektini, muammoning muayyan mohiyatini aniqlash, ixtironing nazariy ahamiyatini, tadqiqot samaradorligini oshiradi.

1. O'rganayotgan muammoning tarixiylik, milliylik, umuminsoniylik tamoyili:

- muammoning o'rganilishi tarixiy taraqqiyod, konsepsiyalar, tajribalar tahlili;

- milliylik, milliy qadriyatlar ustuvorligi, ijtimoiy, iqtisodiy mohiyatini;

- globallashuv sharoitida umuminsoniylik xususiyati, jahonda ilg'or tajribalar, tadqiqotning jahonda ilg'or tajribalar, tadqiqotning jahonshumul ahamiyati tadqiqotning dolzarbligini, nazariy ahamiyatini aniqlash imkoniyatini beradi.

2. Ta'lim-tarbiyaning ijtimoiy xususiyati o'rganayotgan muammoni, ixtironi "davr talabiga, mavjud sharoitga mosligi, optimallik" tamoyili:

- jamiyatni tezkor rivojlanishida ixtironing tutgan o'rni, dolzarbligi va fanga qo'shilgan hissa;

- bozor iqtisodiyoti sharoitida jamiyat buyurtmasi Kadrlar tayyorlash Milliy modelida fanning vazifalariga hozirjavoblighi;

- tadqiqot obyektining tipikligi;

- natijaning umumlashganligi kabi tamoyillar.

3. Ta'lim-tarbiyada nazariyaning amaliyot bilan birligi:
- tadqiqotning nazariy g'oyalarni amalda qo'llanishi, amaliyot asosida nazariy konsepsiyalar yaratilishi;
 - amaliyot har qanday bilim, g'oya va ixtironing mezonini ekanligi;
 - tadqiqot ishining bilish nazariyasiga asoslanishi;
 - insonda, uzluksiz ta'lim-tarbiyada tajribaning murakkabligi, mas'uliyatligi, mukammal nazariyaga tayanishi;
4. Ta'lim-tarbiya va rivojlanishning o'zaro bog'liqligi tamoyili:
- insonni bir butun, yaxlitlikda o'rganish;
 - "ta'limni-tarbiyadan, tarbiyani esa ta'limdan ajratib bo'lmaydi, bu sharqona qarash, sharqona hayot falsafasidir" (I.Karimov).
 - ta'lim jarayonida rivojlanishni jismoniy, ma'naviy va intellektual o'sishga erishish.
5. Ta'lim-tarbiyaning o'quvchi imkoniyatiga mosligi:
- pedagogik jarayonni insonparvarlashtirish va demokratiklashtirish, individuallashtirish va tabaqalashtirish;
 - shaxsga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya, kompetensiyaviy ta'lim, antropologik ta'lim paradigmalari;
 - globallashtirish sharoitida yoshlarni har tomonlama kamol toptirish.
6. Tarbiyalash va o'z-o'zini tarbiyalash, o'qitish va o'rganish faoliyat uyg'unligi:
- tarbiyalash faoliyatini o'z-o'zini tarbiyalashga yo'llash o'z-o'zini tarbiyalash motivi, ko'nikmasi va madaniyatini shakllantirish imkoniyati;
 - o'z-o'zini tarbiyalash samaradorligi;
 - tarbiyalanganlik darajasiga bog'liqligi;
 - ta'limni ikki tomonlama xususiyati;
 - o'rgatish va o'rganish faolligi uyg'unligi;
 - masofaviy ta'lim-tarbiya jarayoni;
7. Ta'lim-tarbiya maqsadi, mazmuni, metodlari, shakllari va vositalari o'zaro bog'liqligi:
- optimal maqsadga mos mazmun, metodlarni tanlash, qo'llash YUNESKOning pedagogik texnologiyaga bergan bahosida o'z ifodasini topgan;
 - intellektual rivojlangan barkamol avlodni, shaxsni tarbiyalash maqsadiga mos ta'lim-tarbiya mazmunini belgilanishi;
 - har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirish mazmuniga

mos metod, vositalarni qo'llash ta'lim-tarbiyaning samarali omili ekanligi;

-pedagogik texnologiyaning usullari shakllari, ta'lim-tarbiyaning mazmuni, mavjud shart-sharoitga bog'liqligi kabilari;

8. Ta'lim-tarbiyada fanlararo bog'liqlik tamoyili: insonni o'rganadigan fanlar nazariy rivojlanishida deferentsiatsiya holati mavjud bo'lsada, ijtimoiy funktsiya amaliyotida integratsiya tabiiy holdir. Tabiiy fanlarning tutash bandida yangi-yangi fanlar paydo bolishi, fanning ufqi kengayishi, jamiyat taraqqiyotida imkoniyatini oshishi insonshunoslik fanlarining ham o'zaro bog'liqlik qonuniyati mavjudligini ko'rsatadi. Jamiyatni ijtimoiy taraqqiyoti, inson, insoniylik, insoniyat, triadasi insonshunoslik fanlari hamkorligini taqozo etadi. Shaxsiy-faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv yo'nalishida izlanishlar olib borari tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, shaxsiy faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvda shaxsning va faoliyatning komponentlari bir-biri bilan chambarchas bog'langan bo'ladi, chunki bu yondashuv jarayonida shaxs subyekt sifatida faoliyat ko'rsatadi. O'z navbatida, turli xil omillar ta'sirida hamda shaxsning o'z faoliyati natijalari ta'sirida uning subyekt sifatida rivojlanishi amalga oshadi. Shaxsiy-faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvda ta'lim-tarbiya jarayonidagi mavjud omillarni aniqlash asosida mazkur jarayonda vujudga kelayotgan o'zgarishlarni vaziyatlarga ko'ra tahlil qilish zarur bo'lib, bunda ularning mustaqil va erkin fikr bildirishlari, hech qanday hadiksirashlarsiz o'z tushunchalarini ifodalashlari, erkin muloqotga kirishishlari, ya'ni o'z imkoniyatlarini namoyon etishlari uchun zaruriy va etarli shart-sharoitlar yaratiladi.

Shaxsiy-faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirishda quyidagi shart-sharoitlar hisobga olinadi: muayyan faoliyatga kirishishining ixtiyoriy ekanligi; qo'yilgan maqsadga erishish vositasini tanlashda ishonch, har bir bolaning imkoniyatlariga ishonish va ularning qo'yilgan vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishiga xayrixohlik bildirish; ta'lim vazifalarini belgilashda samarali va oqilona strategiya tanlash; pedagogik ta'sir etish jarayonida yuzaga keladigan salbiy oqibatlarini oldini olish; qiziqish, individual ishtiyoq, xohish-istaklarini hisobga olish va yangi qiziqisnlarni paydo qilish. Shaxsiy faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv pedagogik

tadqiqotlarda quyidagi qoidalarga asoslanib joriy etilishi lozim: faol nuqtai nazar, mustaqillik va tashabbuskorlikka tayanish; ta'lim oluvchi bilan muloqotda unga hurmat bilan munosabatda bo'lish; pedagog ta'lim oluvchilarning muvafaqqiyatlaridan quvona bilishi lozim; pedagog muhim muammolarni hat etishda ta'lim oluvchiga yordam berishi kerak; tarbiyaviy vazifalarni bosqichma-bosqich hal etishda pedagog ularni amalga oshirishning har bir ta'lim oluvchiga yuqori darajada foyda keltiradigan variantlarini izlab topishi kerak; guruhda, ta'lim oluvchilarning boshqa jamoalarida ham pedagog insonparvarlik munosabatini shakllantirishi kerak, u ta'lim oluvchilarning kamsitiushiga, ruhi tushib ketishiga yo'l qo'ymasligi zarur. Pedagogik tadqiqotlarni amalga oshirishga doir aksiologik yondashuv pedagogik qadriyatlar negizida amalga oshirildi.

Natijada quyidagi individual-shaxsiy qadriyatlar tizimi aniqlashtirildi: shaxsning ham jamiyatda, ham kasbiy muhitdagi o'zini namovon etishi bilan bog'liq qadriyatlar (pedagog mehnatining ijtimoiy ahamiyatligi, pedagog faoliyatining nufuzi, kasbning yaqin shaxsiy doiradagilar tomonidan tan olinishi va h.k.);

muloqotga bo'lgan ehtiyojlarni qondiruvchi va uning doirasini kengaytiruvchi qadriyatlar (bolalar, hamkasblar, mansabdor shaxslar bilan muloqot, bolalarga bo'lgan mehr va g'amxo'rlik, ma'naviy qadriyatlar almashinuvi va h.k.);

shaxsning ijodiy individualligini rivojlantirishga qaratilgan qadriyatlar (kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish imkoniyatlari, jahon madaniyatiga qo'shilish, sevimli mashg'ulot bilan shug'ullanish, doimiy kamolotga intilib borish va h.k.);

o'zini ishga safarbar etishga imkon beruvchi qadriyatlar (pedagog mehnatining ijodiy xarakteri, defektologik kasbining hissiyotga boyligi va maroqliligi, ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarga yordam bera olish imkoniyati va h.k.);

Pragmatik (amaliy) ehtiyojlarni qondirishga imkoniyat beruvchi qadriyatlar (davlat tomonidan kafolatlangan ish, ish haqi, ta'til, xizmat pog'onasining oshib borishi va boshqalarga erishish).

Aksiologik yondashuvda quyidagi mezonlarga tayaniladi:

ta'lim oluvchining o'z-o'zini rivojlantirishga, o'zini kasbga safarbar etishga, o'z ishini tashkil etishga shayligi;

uning o'z-o'zini axloqiy jihatdan tartibga solish layoqati;

shaxsning qadriyatli-mazmunli rivojlanish darajasi va o'z ishini tashkil etishi;

ta'lim oluvchining yuqori darajadagi mustaqilligi;

uning maqsadli faoliyatga kirishishga shayligi;

o'zini, o'z shaxsini takomillashtirib borishga qaratilgan ongli xulq-atvori;

undagi komillikka intilib borishdagi maqsad va vazifalarning barqarorligi, ularni hayotining mazmuniga aylantirishi; shaxs faoliyatining ijodiy tavsifi;

o'zini mutaxassis sifatida shakllantirib borish jarayonining samaradorligi.

Refleksiv yondashuv samarali fikrlashning muhim mexanizmi sifatida yuz berayotgan hodisani baholash, vazifalarni hal qilish usullari va operatsiyalarini izlab topish; ijodiy vazifalarni hal qilish jarayonida o'zini-o'zi tahlil qilish, o'z holati hamda xatti-harakatlarini faol o'ylab ko'rishga imkon beradi. Shu sababli refleksiv yondashuv o'z-o'zini baholash va tashqi tomondan berilgan bahoni anglashni talab etadi. Refleksiv yondashuv muammoli vaziyatlarni hal qilish chog'ida etakchi faoliyat sifatida namoyon bo'ladi. Fikrlash jarayonida hamda xulq-atvorda bajaradigan funktsiyalarining xilma-xilligi hamda xulq-atvorni va harakatlarni tartibga solishda o'ynaydigan rolning ahamiyati refleksiyani ta'lim jarayonlarining juda kerakli unsuri deb hisoblashga asos bo'ladi. Refleksiv yondashuvning yana bir o'ziga xos jihatlaridan biri ta'lim oluvchilarning tahliliy faoliyatini tashkil etish bo'lib, jismoniy va (yoki) ruhiy rivojlanishida nuqsoni bor boigan bolalar bilashga doir o'z faoliyatini tahlil qilish va obyektiv baholashga undash, tahliliy faoliyat jarayonidagi ijodiy yondashuvlarni qo'llab-quvvatlash, obyektiv xulosalarni rag'batlantirish va rivojlantirish, amalga oshirilgan tahlillar asosida ijodiy tafakkurning yangilanib borishini nazarda tutadi. So'nggi yillarda kompetent yondashuvga alohida e'tibor qaratib kelinmoqda. Mazkur jarayon bilimlar (gnostik), ko'nikma va malakalar (faoliyatga yo'naltirilgan komponent), shaxs xususiyatlari (shaxs komponenti)ni o'z ichiga qamrab oladi.

Bilimlar - yangi echim ishlab chiqish uchun talab etiladigan tushuncha va tasavvurlarning bilish faoliyati mahsuli sifatida inson ongidagi tizimlangan in'ikosini; ko'nikmalar - shaxsning maqsadga

yo'naltirilgan ijodiy faoliyatda aqliy jarayon bosqichlarini tez va to'liq amalga oshirish darajasini belgilaydi. Malakalar esa shaxsning ijodiy faoliyat reprodktiv bosqichlarini qisman avtomatlashgan tarzda, aqliy jarayon bosqichlarining faqat dastlabkisini anglagan holda amalga oshira olish darajasini anglatadi. Kompetensiyaviy yondashuv uch jihatni o'zida aks ettiradi: faoliyatga yo'naltirilgan, kommunikativ va shaxsiy. Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv bilim, ijodiy faoliyat usullari va vositalarini o'zlashtirishni ta'minlaydi. Kommunikativ jihat muloqotni amalga oshirishga doir ko'nikma va malakalarni rivojlantirishni ko'zda tutadi. Shaxsiy jihat tafakkur yuritish, refleksiya, yo'nalganlikni o'zida aks ettiradi. Akmeologik yondashuv shaxsning yuqori darajada o'z-o'zini ang'ay olish, o'z-o'zini namoyon eta olishi hamda o'z-o'zini shakllantirishiga imkon berishi bilan alohida ajralib turadi.

Ma'lumki, inson shaxsi juda murakkab psixologik fenomen bo'lib, u kishining individual hayoti davomida ma'lum konkret omillarning ta'siri ostida asta-sekin tarkib topadi. Shu bois ham, akmeologiya - ulg'aygan shaxsning rivojlanishi va komillikka erishish jarayonini o'rganuvchi maxsus fan hisoblanadi. Akmeologiya (grekcha "akme - cho'qqi, yuqori pog'ona, gurkiratuvchi kuch" ma'nolarini bildiradi) - ilmu-fanning shunday yangi tarmog'iki, u insonni o'z taraqqiyoti dinamikasida, takomili hamda hayot-faoliyatining turli bosqichlarida o'zidagi eng kuchli qobiliyatlarini namoyon qilishining kompleks masalalarini o'rganadi. Ya'ni, u shaxsni o'z takomili jarayonida, ana shu taraqqiyot va yuksalishning obyektiv hamda subyektiv omillari doirasida tadqiq etadi.

Nazorat savollari:

1. Pedagogik fanlar metodologiyasining umumilmiy tamoyillariga nimalar kiradi?
2. Pedagogik tadqiqotlarning konkret-metodologik tamoyillariga izoh bering.
3. Shaxsiy-faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvning mohiyatini yoritib bering.
4. Refleksiv yondashuv pedagogik tadqiqotlarda qanday o'rin tutadi?

5. Aksiologik yondashuv pedagogik tadqiqotlar uchun qanday metodologik imkoniyatga ega?

6. Kompetensiyaviy yondashuvning mohiyatini izohlang.

7. Akmeologik yondashuvning pedagogik tadqiqotlar uchun ahamiyatini asoslang.

9-MAVZU: ILMİY IZLANUVCHINING METODOLOGIK MADANIYATI

9.1. Pedagogik tadqiqot obyekti. Metodologik madaniyat - bu metodologik bilimlarga asoslangan ilmiy fikrlash madaniyatidir, uning o'zagi esa metodologik refleksiyaning tashkil etadi (V.V. Kraevskiy).

Pedagog-tadqiqotchining metodologik madaniyati - tadqiqotchining qadriyatlarini anglash, tizimli metodologik bilimlar, ilmiy izlanishning jarayoni va natijalarini loyihalashtirish, amalga oshirish va baholashning metodologik ko'nikmalari, ilmiy muammoning adekvat echimini taqozo etadigan shaxsiy intellektual uslubni integratsiyalashni talab etuvchi kasbiy madaniyat komponentidir. Pedagog-tadqiqotchi metodologik refleksiyaning subyektini (tashabbuskori) bo'lishi juda muhim.

Metodologik inodaniyatning shakllanganlik darajalari:

Nolevoy daraja - metodologik madaniyat elementlari shakllanmagan.

Beqaror-empirik daraja - tasavvur etish darajasida noto'liq metodologik bilimlar, ayrim metodologik, rasmiy-mantiqiy va vosita texnologik ko'nikmalar shakllangan; tadqiqot ishining mavzusi dolzarb emas, muammo aniq qo'yilmagan va shakllantirilmagan; tadqiqot metodologik nuqtai nazardan asoslanmagan, eklektik tusga ega; kategorial apparati mazmuni va tarkibiy tuzilmasi aniq ishlab chiqilmagan, mantiqan noto'g'ri; faraz yangi emas; tadqiqot mantiqiy metodologik nuqtai nazardan noto'g'ri va asoslanmagan; tajribaviy ish dasturi nazariy nuqtai nazardan asoslanmagan, texnologik jihatdan ziddiyatga ega; tadqiqot natijalari va xulosalari originallik, yangilik, nazariy mohiyat yo'qligi bilan tavsiflanadi; tadqiqotning alohida bosqichlari, jarayotlarining tartibsiz refleksiyaiga ega, lekin metodologik refleksiyaning subyektini aks ettirmaydi; intellektual-uslubiy doirasi tor; intellektual faoliyatning algoritmik usullari ustuvorligi; "sinash va xato usuli"ning ustuvorligi; avval ishlab chiqilgan tadqiqot vositalarining majmui asosida ilgari surilgan ilmiy muammo echimini aks ettiradi; tadqiqotning evristik potentsiali past - tadqiqot fanda mavjud bo'lgan pedagogik obyektlarni o'rganishga qaratilgan, an'anaviy konsepsiya doirasida amalga oshirilgan; yangi

natijalarga erishilganlik ehtimoli juda past (tadqiqotchi fanga ma'lum bo'lgan dalillar, qoidalarni deyarli takrorlayapti).

Evristik daraja - tushunish va qo'llash darajasida alohida metodologik, mantiqiy, texnologik qobiliyatlar shakllangan; tadqiqotning ilmiy va amaliy dolzarbligi asoslangan; kategorial apparati mohiyati va tarkibiy tuzilmasi aniqlashtirilgan, lekin mantiqiy xatolarga yo'l qo'yilgan; tadqiqotning metodologik xususiyatlari, mohiyati, xulosalari o'rtasida qat'iy korrelyasiya mavjud emas; gipoteza yuqori evristik potentsialga ega, konseptual yangilik, nostandart yondashuv bilan tasniflanadi; tajribaviy ishning maqsadi asoslangan, lekin uning dasturi texnologik amaliyotga to'liq mos emas; tadqiqot natijalari va xulosalari yangilik va amaliy tavsifga ega; tadqiqotning alohida bosqichlari, jarayonlarining tartibsiz refleksiyaiga ega, lekin metodologik refleksiyaning subyektini aks ettirmaydi; variativ intellektual-uslubiy doiraga ega; tadqiqotning yaqqol evristik potentsialga egalishi.

Tadqiqotchilik darajasi - tushunish va qo'llash darajasida tizimi; metodologik bilimlar shakllangan, mantiqiy, texnologik, reflektiv qobiliyatlar, alohida metodologik ko'nikmalar shakllangan; tadqiqotning ilmiy va amaliy dolzarbligi asoslangan; kategorial apparati mohiyati tarkibiy tuzilmasi aniqlashtirilgan, mantiqan noto'g'ri; tadqiqotning metodologik xususiyatlari, xulosalari o'rtasida qat'iy korrelyasiya mavjud emas; gipoteza evristik, yangilik, nostandartlik bilan xarakterlanadi, tadqiqot mantiqiy metodologik noto'g'ri, asoslangan; tajribaviy va eksperimental ishning maqsadga muvofiqligi asoslangan, uning dasturi texnologiklikka zid emas; tadqiqot natijalari yangilik, amaliy va nazariy ahamiyat bilan xarakterlanadi; alohida bosqichlar, tadqiqot jarayonlarining refleksiyaiga amalga oshiradi, lekin metodologik refleksiyaning subyektini (tashabbuskori) emas; variativ intellektual-uslubiy repertuar; tadqiqotning yuqori evristik potentsialga egaligi.

Integrativ -tushunish va qo'llash darajasida tizimli metodologik bilimlar shakllangan, mantiqiy, texnologik, reflektiv qobiliyatlar alohida metodologik ko'nikmalar shakllangan; tadqiqotning ilmiy va amaliy dolzarbligi asoslangan; kategorial apparati mohiyati va tarkibi tuzilmasi aniqlashtirilgan, mantiqan noto'g'ri; tadqiqotning metodologik xususiyatlari, xulosalari o'rtasida qat'iy korrelyasiya

mavjud emas; gipoteza evristik, yangilik, nostandartlik bilan xarakterlanadi; tadqiqot mantiqi metodologik to'g'ri, asoslangan; tajribaviy yoki eksperimental ishning maqsadga muvofiqligi asoslangan, uning dasturi texnologiklikka zid emas; tadqiqot natijalari yangilik, amaliy va nazariy ahamiyat bilan: xarakterlanadi; alohida bosqichlar, tadqiqot jarayonlarining refleksiyaning amalga oshiradi, lekin metodologik refleksiyaning subyektivi (tashabbuskori) emas; variativ intellektual-uslubiy repertuar; tadqiqotning yuqori evristik potensialga egaligi.

Nazorat savollari:

1. Ilmiy izlanuvchining metodologik madaniyati deganda nima tushiniladi?
2. Ilmiy izlanuvchida metodologik madaniyatni tarkib toptirish darajalariga izoh bering.
3. Ilmiy izlanuvchida metodologik madaniyatni tarkib toptirishning beqaror-empirik darajasini sharhlang.
4. Ilmiy izlanuvchida metodologik madaniyatni tarkib toptirishning tadqiqotchilik darajasini bayon eting.
5. Ilmiy izlanuvchida metodologik madaniyatni tarkib toptirishning evristik darajasini sharhlang.

10-MAVZU: PEDAGOGIK ILMIY-TADQIQOT METODLARINI TASNIFLASH MUAMMOLARI

10.1. Pedagogik ilmiy tadqiqot metodlari tushunchasi.

Pedagogika fani rivoji muayyan pedagogik muammolarni tadqiqot etish maqsadida olib borilgan tadqiqot ishlarining g'oyasi, mazmuni hamda natijalari hisobiga ta'minlanadi. Ijtimoiy va ishlab chiqarish jarayonining keskin rivojlanishi shaxsni har tomonlama kamol toptirish imkonini beruvchi omil hamda pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash, jamiyat va shaxs ma'naviyatiga ziyon etkazuvchi holatlarni bartaraf etishni taqozo qiladi. Tarbiya jarayonlarining mohiyatini anglash ularni keng yoki tor doirada o'rganish, mavjud ko'rsatkichlar vositasida ularning sodir bo'lish sabablarini o'rganish, zarur chora-tadbirlarni belgilash ilmiy izlanishlarni tashkil etish zaruriyatini yuzaga keltiradi.

Pedagogik izlanishlarning samarali kechishi bir qator obyektiv va subyektiv omillarga bog'liq. Mazkur jarayonda maqsadga muvofiq keluvchi, maqbul. Ayni vaqtda samarali bo'lgan metodlarni tanlay olish ham muhimdir. Pedagogik ilmiy-tadqiqot metodlari shaxsni tarbiyalash, unga muayyan yo'nalishlarda chuqur, puxta ilmiy bilimlarni berishga berish tamoyillari, obyektivi va subyektiv omillarini aniqlovchi pedagogik jarayonning ichki mohiyati, aloqa va qonuniyatlarini maxsus tekshirish, va bilish usullaridir. Ayni vaqtda, O'zbekiston Respublikasida pedagogik yo'nalishli olib borilayotgan ilmiy izlanishlar dialektik yondashuvga asoslanadi. Pedagogik hodisa, voqelik va ularning qonuniyatlarini aniqlashga bunday yondashuv pedagogik hodisa va jarayonlarning umumiy, aloqasi, ularning izchil, uz-luksiz rivojlanishi, bolaning fiziologik rivoji uning psixologik, intellektual jihatdan takomillashtirib borishini ta'minlashi, qarama-qarshiliklarning shaxs kamolotini ta'minlashdagi o'rni roli, shuningdek, dialektika kategoriyalarining ahamiyatini e'tirof etadi.

10.2. Pedagogik ilmiy-tadqiqot metodlari tasnifi va tavsifi.

Ilmiy tadqiqot metodlari 3 turga bo'linadi: empirik, empirik va nazariy va nazariy. Empirik tadqiqot metodlari. Empirik tadqiqot metodlarini kuzatish, qiyoslash, hisoblash, o'lchash va eksperiment kiradi.

Kuzatish deb - ma'lum bir obyektning muntazam ravishda bir maqsad yo'lida o'rganish yoki ochish bilan amalga oshiriladigan bilish metodiga aytiladi. Ilmiy kuzatish quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi: obyektning tanlash, maqsad qo'yish, uni tavsiflash, xulosa chiqarish. Kuzatishda obyektning o'rganish unga aralashuvsiz amalga oshiriladi, bunda faqat obyektning xossasi, o'zgarishlari kuzatiladi va qayd etiladi. Tadqiqot natijalari bizga real mavjud obyektlarning tabiiy xususiyatlari va munosabatlari haqida ma'lumot beradi. Bu natijalar subyektning irodasi, sezgilari va istaklariga bog'liq bo'lmaydi. Ilmiy kuzatish metodi quyidagi talablarga javob berishi kerak: oldindan ataylab maqsad qo'yish; rejalashtirish; maqsad yo'lida vazifani yo'naltirish, ya'ni obyektning eng ahamiyatli tomonlarini o'rganish; faollik, ya'ni ayni kerakli hodisalarni izlash; muntazamlilik, ya'ni kuzatishni ma'lum bir tizim bo'yicha olib borish.

Ijtimoiy fandagi kuzatish metodi o'zining murakkabligi bilan ajralib turadi, chunki bu xolda uning natijasi ko'p miqdorda kuzatuvchining shaxsiga va uning o'rganilayotgan hodisalarga bog'liq munosabatiga bog'liq. Kuzatish natijalari diagrammalar, sxemalar, jadvallar, bayonnomalar, kino va foto xujjatlar sifatida rasmiylashtiriladi.

Qiyoslash metodi bilishning keng tarqalgan metodiga kiradi va "hamma narsa qiyoslanganda bilinadi" tamoyiliga tayanadi. Qiyoslash natijasida bir qancha obyektlar uchun umumiy bo'lgan va faqat o'ziga xos jihatlar aniqlanadi. Qiyoslash qonuniyatlari va qonunlarni bilishda bir qadamdir.

Qiyoslash umumiy bo'lishi uchun ikkita talabga rioya qilish zarur:

1. Qiyoslash uchun ular o'rtasida muayyan obyektiv umumiylik bo'lgan obyektning tanlanishi kerak.

2. Taqqoslash jarayoni eng ahamiyati belgilar va xossalari bo'yicha amaiga oshirilishi zarur. Qiyoslash asosida olingan natijalar "kattaroq, kichikroq yoki teng" degan javoblar bilan xulosa qilinadi.

Xisoblash deb - tor texnik ma'noda berilgan majmua yoki to'plamdagi bir tipli obyektlar sonini aniqlash jarayoniga aytiladi. Hisoblashni amalga oshirish uchun farqni aniqlash, xar bir diskret obyektning ko'ra bilish lozim. Hisoblashning natijalari bo'lib sonlar xisoblanadi. Ular EHM da tahlil qilish uchun asosiy manba bo'lib

sizmat qiladi.

O'lchash deb - ma'lum bir kattalikni o'lchov birligidagi etalonga nisbatan raqam sonidagi qiymatini aniqlashdan iborat bo'lgan fizik jarayonga aytiladi. O'lchashda quyidagi komponentlarning bo'lishi talab etiladi: o'lchash objekti; etalon; o'lchov asbobi; O'lchash metodi. Qiyoslashdan farqli o'laroq, o'lchash bilishning ancha aniq vositasi xisoblanadi. Bunda atrof-borliqdagi obyektlar haqida yuqori aniqlikdagi ma'lumot olinadi. O'lchash metodi eksperiment va nazariya orasidagi bevosita bog'lanishni va ilmiy tadqiqotlarning yuqori darajadagi aniqligi va to'g'riligini ta'minlaydi. O'lchash haqidagi fan metrologiya deb ataladi. Hisoblash bilan o'lchash miqdoriy ma'lumot olishning asosiy metodlaridir. Ularning natijalari sonlardir. Hisoblash nazariy jihatdan xatolarsiz bo'ladi, ammo, o'lchash bexato bo'lmaydi. O'lchashning aniqlik darajasi ilmiy tadqiqot darajasini belgilaydi.

Eksperiment deb - aniq belgilangan sharoitda ma'lum bir xodisani aniq maqsad yo'li bilan o'rganish uchun qo'yilgan tajribaga aytiladi. Bunda tadqiqotchiga bo'layotgan o'zgarishlarni qadam-baqadam kuzatish, xodisalarga turli vositalar bilan ta'sir ko'rsatish, ularni ayvoldi sharoitda takrorlash imkoniyati tug'iladi. Eksperimentda kuzatish, qiyoslash va o'lchash metodlaridan foydalaniladi. Bunda bir yoki bir nechta omillarni boshqalarga ko'rsatgan ta'siri o'rganiladi. Eksperiment ilmiy jihatdan asoslanishi va uning xatosi aniqlanishi lozim. Metodologik nuqtai nazardan eksperiment ilmiy-tadqiqotni ustun faoliyatdan faol faoliyatga o'tirishni ta'minlaydi. Eksperimentda obyektning o'rganish sharoitini o'zgartirish, uni sof xolda bajarish, qaytarish, xamda soddalashtirilgan, kichiklashtirilgan modellarda o'rganish mumkin. Emperik tadqiqot metodlari farazni dalillash uchun asos bo'lib qolmay, balki yangi ilmiy kashfiyotlar, qonunlar va boshqalarni ochish manbai xisoblanadi.

10.3. Emperik-nazariy tadqiqot metodlari. Ushbu metodlarga tahlil, sintez, induksiya, deduksiya, modellashtirish metodlari kiradi. Tahlil metodida tadqiqot objekti fikran yoki jisman tarkibiy qismlarga ajratib o'rganiladi. Bunda obyektning ayrim tomonlarining mohiyati ularning bog'liqligi va o'zaro ta'siri asosida o'rganiladi.

Sintez esa - obyektning yaxlit, bir butun sifatida qismlarining birligi va o'zaro bog'liqligi asosida o'rganadi, Sintez tahlil qilingandan

keyin murakkab tuzimlarni o'rganishda qo'llaniladi. Tahlil va sintez bir-biriga bog'liq metodlaridir, ular bir-birini to'ldiradi. Tahlil va sintezning emperik, gumanitar-nazariy va tuzilmali genetik metodlari mavjud. Emperik tahlil va sintez obyektlar bilan yuzaki tanishishga yordam beradi. Bunda obyektning ayrim qismlari ajratiladi, ularning xususiyatlari aniqlanadi, oddiy o'lchashlar va umumiy yuzasidagi narsalar qayd qilinadi. Bu metod tadqiqot obyektini o'rganishga imkon beradi, lekin, uning mohiyatini ochib berishga kamlik qiladi.

Obyektning mohiyatini o'rganish uchun gumanitar-nazariy tahlil va sintez ishlatiladi. Obyektning mohiyatiga chuqurroq kirib borishda esa tuzilmaviy-genetik tahlil va sintez qo'l keladi. Bunda tadqiqot obyektini mohiyatining barcha tomonlariga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy va eng muhim metodlar ajratiladi. Deduksiya va induksiya tadqiqot obyektini o'rganishda va mantiqiy xulosalar chiqarishda o'ziga xos tahlil va sintez xisoblanadi. Deduksiya umumiydan xususiyga bo'lgan mantiqiy xulosalarga asoslanadi. U matematika va mexanikaning qonunlarini yaratishda qo'llaniladi.

Induksiya deduksiyaga qarama-qarshi bo'lib, mantiqiy xulosalar xususiydan umumiyga tomon amalga oshiriladi. Bu ikki metodlar ham bir-biri bilan bog'liq va bir-birini to'ldiradi. Induksiya taxminiy bilimlar beradi, deduksiya esa, yangi, aniq va to'g'ri bilimlarni egallashga zamin yaratadi.

Modellashtirish metodida tadqiqot obyektining asosiy xossalari sun'iy sistema, ya'ni modelda o'rganiladi. Model obyekt bilan ko'p jihatdan o'xshash bo'ladi, ular orasida deyarli farq bo'lmaydi. Modellashtirishning tuzilmasi quyidagichadir: masalaning qo'yilishi; modellashtirishni yaratish va tanlash; modellashtirishni o'rganish; model bo'yicha olingan bilimlarni originalga ko'chirish.

Gepotetik metod - gipotezani ishlab chiqishga asoslanadi. U amaliy fanlar uchun asosiy metod hisoblanadi, ilmiy eksperimentda qo'llaniladi. Tarixiy metod - obyektning tug'ilishini, shakllanishi va rivojlanishini xronologik ketma-ketlikda o'rganishga asoslangan. Texnik soxalarda kam qo'llaniladi. Ideallashtirish deb - amaliy jihatdan mavjud bo'la olmaydigan obyektlarni fikran xayolda qurish jarayoniga aytiladi. Uning maqsadi real obyektlarni ularga tegishli bo'lgan xossalardan xayolan maxrum qilish va gipotetik xossalarni bilan to'ldirishdir. Har qanday ideallashtirish faqat ma'lum bir

chegarada amalga oshirilishi mumkin.

10.4. Nazariy tadqiqot metodlar. Nazariy tadqiqot metodlariga umumlashtirish, aksiomatik va abstraksiyalash metodlari kiradi. Umumlashtirish deb umumiy holatni shakllanishi va obyektlar majmuasidagi eng ahamiyatli munosabatlarni aniqlash metodiga aytiladi. Umumlashtirish yangi ilmiy tushunchalarni hosil bo'lishi va yangi qonun va nazariyalarni shakllanishi uchun vosita hisoblanadi.

Aksiomatik metod - aksiomalarga, ya'ni isbotsiz qabul qilingan muqarrar holatlarga asoslanadi. Unda nazariya, deduksiyadan foydalanilgan holda mantiqiy isbotlar yordamida yaratiladi. Bu ilmiy bilimlarni tashkil etilishi va bir tizimga keltirilishidagi eng talabchan va aniq metoddir. U ko'proq nazariy fanlarni rivojlanishda ishlatiladi.

Abstraksiyalash metodi- obyektning ahamiyatsiz xossalardan uzoqlashtirib, tadqiqodchini qiziqtiruvchi ba'zi bir tomonlarini ajratib olishga asoslanadi. Abstraksiyalash metodi ikki bosqichga bo'linadi. Birinchi bosqichda e'tiborga olinmasa ham bo'ladigan amallar aniqlanadi. Ikkinchi bosqichda obyektning xossalarga uncha bog'liq bo'lmagan soddalashtirilgan model bilan almashtiriladi. Abstraksiyalash sezishdan xayoliy obrazga o'tishdagi bilish jarayonining muhim bosqichidir.

Formatlashtirish - u obyektning biror -bir sun'iy tilning belgisi shaklida tasvirlash orqali o'zlashtirishga imkon beradi. Ushbu metod muammoni umumiy holda echish imkonini beradi. Bunda obyektning e'tiborli tomonlari matematik termin va tenglamalar bilan ifodalanadi. Keyin ular bilan qoidalar yordamida amallar bajariladi.

Zamonaviy sharoitda, pedagogik yo'nalishda, tadqiqotlarni olib borishda quyidagi metodlardan foydalanilmoqda:

1. Pedagogik kuzatish metodi,
2. Suhbat metodi.
3. Anketa metodi.
4. Intervyu metodi.
5. Ta'lim muassasasi hujjatlarini tahlil qilish metodi.
6. Test metodi.
7. Pedagogik tahlil metodi.
8. Bolalar ijodini o'rganish metodi.

9. Pedagogik tajriba metodi.
10. Matematik-statistik metod.

Nazorat savollari:

1. Imiy-tadqiqot metodlari deganda nima tushuniladi?
2. Imiy-tadqiqot metodlarining ahamiyatini tushuntirib bering?
3. Imiy-tadqiqot metodlarini tasniflashga doir qanday yondashuvlar mavjud?
4. Imiy-tadqiqot metodlarining imkoniyatlarini izohlang?

**II-MAVZU: ADABIYOTLAR VA ARXIV
MATERIALLARINI O'RGANISH, KUZATISH, SUHBAT,
SO'ROV, TEST, EKSPERIMENT-EMPERIK TADQIQOT
METODLARI SIFATIDA**

II.1. Adabiyotlar va arxiv materiallarini o'rganish. Ta'lim-tarbiya jarayonining tarixiylik, milliylik va umuminsoniylik qonuniyati pedagogik ilmiy tadqiqotlarning metodologik asosi, yo'riqnomasidir. Faqatgina pedagogik merosni, ta'lim-tarbiya taraqqiyoti tarixini o'rganish emas, pedagogik ilmiy tadqiqotning barcha yo'nalishlari tarixiylik, milliylik va umuminsoniylik qonuniyatiga asoslanadi. Har bir masalaning rivojlanish bosqichlari bo'yicha ilmiy, ommabop adabiyotlarni o'rganmasdan tadqiqotni amalga oshirib bo'lmaydi. Adabiyotlarni ilmiy tadqiqot mavzusiga doir uch turkumga bo'lish mumkin. Nazariy metodologik adabiyotlar. Ilmiy tadqiqotning dolzarbligi, ijtimoiy, iqtisodiy zaruriyati, yosh avlodni hayotga, mehnatga, kasbga tayyorlashda ta'lim-tarbiyaning davr talabi, mavjud shart-sharoitga mosligi qonuniyati, mamlakat dasturi, milliy g'oyaga doir adabiyotlarni o'rganishni taqazo etadi. Ikkinchi turkum ilmiy manba'lar arxiv hujjatlari, fan tarixiga doir adabiyotlardir. Ta'lim-tarbiya tarixi, madaniyatimiz tarixiga doir adabiyotlarning, o'rganilmagan ko'pgina qismi jahonning kutubxonalarida saqlanmoqda. Tariximizga doir adabiyotlarning aksariyati olib ketilgan, kuydirilgan, tarixga doir kitob saqlagan sonadonlar qatag'on qilingani ma'lum.

Masalan, Meksikalik olimlar Nasafiy, Kasbaviylarning ilmiy merosi mavjudligi, qadimgi Kasbi (bugungi kunda Kasbi qishlog'i) o'rnida ulkan shahar, sakkizta madrasa bo'lgani haqida ommaviy asborotda ma'lumot berdilar. Qolaversa 2014-yil 15- maydagi hamarqandda o'tkazilgan xalqaro konferensiya tarixiy manba'lar yetarli o'rganilmagani e'tirof etildi. Tarixiy adabiyotlarni, manba'larni milliy g'oya tamoyillari asosida pedagogik ilmiy tahlil qilish tadqiqot metodidir. Shuningdek, pedagogik amaliyot ilg'or tajribalarini o'rganish bo'yicha tadqiqot mavzusiga doir maktablarning ta'lim-tarbiya faoliyati haqidagi arxiv hujjatlarni o'rganish ilmiy tadqiqot metodlaridan biri. Ta'lim muassasalarining faoliyati haqidagi hujjatlardan mavjud qiyosiy natijalar haqida ilmiy

xulosalar chiqariladi.

Uchinchi turkum adabiyotlar: mavzuga doir ilmiy kitoblar, dissertatsiyalar, dissertatsiya avtoreferatlari, ilmiy to'plamlardagi maqola va tezislari, jumallar, ilmiy axborotnomalardir. Bugungi globalashuv sharoitida intemetda aksariyat adabiyotlar bo'yicha axborotlar berib borilmoqda. Adabiyotlarni o'rganish va undan samarali xulasalar chiqarish ilmiy tadqiqotchidan izchil izlanishni talab etadi. Dastlab adabiyotlar ro'yxati tuziladi, asosiy nazariy manbaalar aniqlanadi. Adabiyotlarni o'rganish bo'yicha konspekt, tezis, annotatsiya tuziladi. Maqsadga muvofiq sitatalar yozib olinadi. Sitatalar olganda adabiyotlarning aynan muallifning nomi, nashriyoti, necha sahifaligi va qaysi bobdan olingani ko'rsatiladi. Agar internetdan olingan bo'lsa, manba va uning sayti aniqlanadi. Demak, adabiyotlar va arxiv xujjatlarining manbalarini maqsadli o'rganish ilmiy pedagogik tadqiqotning samaradorlik shartidir.

Konspektlarni tuzish - materiallarni o'rganishning yagona usulidir. Ammo katta ahamiyatga ega bo'lgan konspekt turlari ham mavjud. Bu kitob materialining haqiqiy konspektidir. Ular tadqiqotchiga sitatalardan ko'ra ko'proq foyda beradi.

Konspektlashtirishning asosiy metodlariga quyidagilar kiradi:

Qoida (tezis) - muallif tomonidan isbotlanadigan yoki inkor etiladigan asosiy fikrlar, g'oya va qonunlarning majmuidir. Qoidalar ichida haqiqiy materiallar bo'lishi shart emas, lekin har bir qoidadan so'ng varoqning pastki chet qismida kitobda keltirilayotgan omillarning qisqa ro'yxati bo'lishi zarur.

Chizma (model) - minimal darajada ishlatilgan so'zlar vositasida berilgan muallifning fikri, g'oyalari tasnifi va isbotidir.

Lug'at - mazkur kitobdagi atama va tushunchalardir. Qoida hamda sxemalardan farqli ravishda terminlarning lug'atini kitobni o'qib bo'lgandan so'ng emas, o'qish mobaynida tuzish kerak, chunki ular materialni o'zlashtirishda foydalanishga kerak bo'ladi. Barcha yangi so'zlar, terminlar, tushunchalar yozilgan bunday lug'at o'qish mobaynida xato qilishdan hamda to'xtalishlardan saqlaydi.

Jadval va diagrammalar - raqamlarni tahlil qilishda o'rni bosib bo'lmaydigan qo'lanma hisoblanib, mazkur kitob materiallari asosida tuzilgan bo'ladir, shu bilan birga ular muallif tomonidan keltirilgan turli ma'lumotlarni eslab qolish imkonini oshiradi.

Iqtiboslar - shaxsiy ish, maqola, doklidlarni tuzishda boshqa yozish turlaridan farqli o'laroq ma'lumotnoma hamda bibliografik material sifatiga ega bo'lgan tushunchadir. Iqtiboslarni aniq, to'liq, qo'shimcha ichiga olib yozish kerak, shuningdek kitobning muallifi, qaysi bo'lim, nashriyotnoma, kitob chiqqan joyi, yili hamda betlari ko'rsatilishi zarur.

11.3. Pedagogik kuzatish metodi. Uni qo'llash jarayonida, ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiya ishlari jarayonini o'rganish asosida tadqiq etilayotgan muammo holat aniqlanadi, tajriba avvali va keyinida qo'lga kiritilgan ko'rsatkichlar o'rtasidagi farq to'g'risidagi ma'lumotga ega bo'linadi. Pedagogik kuzatish murakkab va o'ziga xos xususiyatlarga ega. Kuzatish aniq maqsad asosida, uzluksiz, tashkil va tizimli amalga oshirilsa, kutilgan natijani qo'lga kiritish mumkin. Olib borilayotgan pedagogik kuzatish ta'lim-tarbiya sifatini oshirish, o'quvchi shaxsini shakllantirishga xizmat qilsa, mazkur metodning ahamiyati yanada oshadi. Pedagogik kuzatuvni tashkil etishda xatoga yo'l qo'ymaslik muhimdir.

Uning uchun tadqiqotchidan quyidagilar talab etiladi:

- 1) kuzatuv jarayonida aniq maqsadga egalik;
- 2) kuzatishni tizimli ravishda yo'lga qo'yish;
- 3) kuzatishning har bir bosqichida muayyan vazifalarni hal etish;
- 4) har bir holatning mohiyatini sinchiklab o'rganish;
- 5) xulosalar chiqarishga shoshilmaslik.

Pedagogik tadqiqotning asosiy yo'llari, usullaridan biri kuzatish metodidir. Kuzatish ilmiy tadqiqot metodi aniq maqsadga qaratilgan, reja asosida pedagogik voqeylikni, jarayonni mohiyatini, xususiyatlarini aniqlash yo'llari, usullaridir. Oddiy kuzatishdan ilmiy tadqiqot kuzatishi quyidagi xususiyatlari bilan farq qiladi.

1. Ilmiy kuzatish aniq maqsadga qaratilgan ma'lum g'oya, ilmiy faraz asosida tashkil etiladi. Masalan, u yoki bu ijtimoiy guruhda maffkuraviy immunitetni shakllanganlik holatini aniqlash, o'zlashtirilgan tajriba natijalarini baholash, tarbiyaviy tadbirlarni ta'sir imkoniyatlarini aniqlash, ilmiy faraz isbotini aniqlash bo'lishi mumkin.

2. Ilmiy kuzatishni reja asosida tizimli tashkil etilishi. Tadqiqotchi qo'ygan maqsadi bo'yicha kuzatish dasturini tuzadi, vaqtni belgilaydi, kuzatish vositalarini aniqlaydi, natijalarni umumlashtiradi. Kuzatish

metodidan samarali foydalanish uchun tadqiqotchi amaliy faraz, dalil mezoni va olinadigan natija bir biriga mosligiga e'tibor berishi zarur.

3. Obyektivlik ilmiy kuzatish metodining asosiy tamoyilidir. Voqelik hodisalarni bor holatini yozib borish, texnika vositalari: magnitafon, ko'rsatuv vositalaridan foydalanish takroran kuzatish imkonini beradi. Ilmiy kuzatishning o'ziga xos xususiyati tabiiy muayan pedagogik jarayonni xolisona tahlil etishda. Chunki, pedagogik kuzatishni tashkil etishda subyektiv holatlar uchrashi mumkin. Subyektivlikka, pedagogik voqe'likni hohish istak asosida tahlil etish, xulosani ilmiy qimmatini tushiradi. Fanda kuzatish metodining bir necha usullari mavjud. Pedagogik ilmiy tadqiqotda kuzatish obyekti uzluksiz ta'lim-tarbiya jarayoni, yoshlar, pedagoglar, ota onalar faoliyati, muayyan pedagogik vaziyatlardir.

Masalan, kuzatish obyektining mavjud vaziyatda holati:

- vaziyatdagi holatning asosiy sababi psixik voqe'lik;
- kuzatish obyektining jamoada tutgan o'rni, jamoaga munosabati;
- so'z va amaliy faoliyatning bog'liqligi;
- ma'naviy-axloqiy, estetik, emotsional darajasi;
- nutqi, mimikasi, o'zini tutish xususiyati, ulami boshqa vaziyatdagi holati kabilar hisobga olinadi.

Kuzatishda mavjud holat, voqe'lik tezda yozib borilishi shart, ayrim qirralari, dalillar vaqtida yozib borilmasa yoddan ko'tarilishi mumkin. Avvalo, ilmiy pedagogik kuzatishda o'rganayotgan obyektning qo'yilgan maqsad bo'yicha mavjud sharoitda ichki holati, faoliyati; ikkinchidan, ichki va tashqi holatining uyg'unligi, faoliyatda namoyon bo'lishi;

Uchinchidan, faoliyatni izchilligi, uzviyiyi holati aniqlanadi. Ilmiy kuzatish bevosita va bilvosita tashkil etilishi mumkin. Bevosita kuzatishda ilmiy izlanuvchi o'zi amalga oshiradi, har xil vaziyatda izchil kuzatish natijasini yozib boradi. Bilvosita ilmiy tadqiqotda yordamchilarning qatnashishi, mutaxassislar ishtiroki ularni tadqiqot maqsadini xabardorligi muhimdir. Tadqiqotda hamkasblar, talabalar, maktabdan tashqari ta'lim muassasasi xodimlari qatnashishi mumkin. Shuningdek, o'z-o'zini kuzatish, yuqori sinf o'quvchilari o'rtamaxsus ta'lim, oliy o'quv yurti talabalari orqali tadqiqot maqsadiga ko'ra amalga oshiriladi.

Pedagogik ilmiy tadqiqot faraziga ko'ra ilmiy kuzatish ochiq va yopiq shaklda olib borilishi mumkin. Ko'pgina hollarda ochiq kuzatishda tadqiqot maqsadi aniqlanganda tashqi kuzatishda obyektiv holat o'zgarishi mumkin. Pedagogik ilmiy kuzatish qisqa va uzoq muddatli bo'lishi mumkin. Qisqa muddatli ma'lum soatda, tashqalarda o'tkazilishi mumkin, tadqiqot maqsadida tezkorlik, ayrim holatlarda qo'llaniladi. Uzoq muddatli ilmiy kuzatish bir necha yilgacha bo'lish, ijtimoiy munosabatlar rivojini aniqlashda, kompleks muammolarni aniqlashda qo'llaniladi. Bunday kuzatishni voqe'likning sababini aniqlash, prognozlash, O'zlashtirishni yasash masalalarida qo'llaniladi. Ilmiy kuzatish metodi eng ko'p qo'llaniladigan va murakkab metoddir. Shuning uchun o'tkazishga sharoitda tayyorgarlik ko'rish, iloji boricha oldindan mashq qilib ma'lum ko'nikmaga ega bo'lish zarur. Ya'ni, aniq reja asosida tashkil etish, konsepsiya, ilmiy faraz, tadqiqotchining fikriy ta'limi o'qituvchi va o'quvchilar munosabati hisobga olinadi. Kuzatish jarayonida dalil aniq qayt etilishi, ishtirokchilar va vaqti aniq ko'rsatilishi shart. Kuzatish natijalarini tahlil etish, qiyoslash, umumlashtirish tadqiqotchiga aniq xulosa qilish imkoniyatini beradi.

11.3. Suhbat metodi. Bu metod pedagogik kuzatish jarayonida ega bo'lgan ma'lumotlarni boyitish, mavjud holatga to'g'ri tushirib berish, muammoning yechimini topishga imkon beruvchi pedagogik shartsharoitlarni yaratish, tajriba-sinov ishlari subyektlari imkoniyatlarini muammo echimiga jalb etishga yordam beradi. Suhbat maqsadga muvofiq holda individual, guruhli harada muamvoy shaklda o'tkaziladi. Suhbat jarayonida respondentlarning imkoniyatlari to'la-to'kis namoyon bilishga erishish muhimdir.

Uning samarali bo'lishi uchun quyidagilarga amal qilish maqsadga muvofiq:

1) maqsaddan kelib chiqqan holda suhbat uchun belgilanuvchi savollarning mazmuni aniqlash hamda savollar o'rtasidagi mantiqiylik va izchillikni ta'minlash;

2) suhbat joyi va vaqtini aniq belgilash;

3) suhbat ishtirokchilarining soni xususida ma'lum to'xtamga kelish;

4) suhbatdosh to'g'risida avvaldan muayyan ma'lumotlarga ega bo'lish;

- 5) suhbatdosh bilan samimiy munosabatda bo'lish;
- 6) suhbatdoshning o'z fikrlarini erkin va batafsil ayta olishi uchun sharoit yaratish;
- 7) savollarning aniq, qisqa va ravshan berilishiga erishish;
- 8) olingan ma'lumotlarni o'z vaqtida tahlil qilish.

Anketa metodi (fransuzcha - tekshirish). Ushbu metod yordamida pedago-gik kuzatish va suhbat jarayonida to'plangan dalillar boyitiladi. Anketa metodi ham tizimlangan savollar asosida respondentlar bilan muloqotni tashkil etishga asoslanadi. Anketa savollariga javoblar, ko'p hollarda, yozma ravishda olinadi.

O'rganilayotgan jarayon mohiyatidan kelib chiqqan holda anketa savollari quyidagicha bo'ladi:

- 1) ochiq turdagi savollar (respondentlarning erkin, batafsil javob berishlari uchun imkon beruvchi savollar);
- 2) yopiq turdagi savollar (respondentlar «ha», «yo'q», «qisman» yoki «ijobiy», «qoniharli», «salbiy» va hokazo turdagi javob variantlarini tanlash orqali savollarga javob beradilar).

Anketa metodini qo'llashda ham bir qator shartlarga amal qilish zarur. Ular quyidagilardir:

- 1) anketa savollari tadqiq etilayotgan muammoning mohiyatini yoritishga xizmat qilishi lozim;
- 2) anketa savollari yirik hajmli va noaniq bo'lmasligi kerak;
- 3) anketa savollari o'quvchilarning dunyoqarashi, yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olish asosida tuzilishi zarur;
- 4) anketa savollari respondentlar tomonidan to'la javoblar berilishini ta'minlovchi vaqtni kafolatlay olishi zarur;
- 5) anketa o'quvchilarning pedagogik va psixologik tavsifnomalarini tuzish manbaiga aylantirib yuborilmasligi zarur;
- 6) anketa javoblari muayyan mezonlar asosida puxta tahlil etilishi shart.

Anketa metodi ijtimoiy so'rov shaklida sotsiologiya, psixologiyada ham qo'llaniladi. Pedagogik tadqiqotda ta'lim-tarbiya jarayonining ichki qonuniyatlarini aniqlash, ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish tamoyillarini, yo'llarini, shakllarini ishlab chiqishda anketa-so'rov metodi muhim o'rin tutadi. Pedagogik faoliyatni o'rganish bo'yicha 1899-yilda ilg'or mamlakatlarda 600 o'qituvchi, 1911-yilda 14 ming o'qituvchida so'rovnoma o'tkazilgani ushbu metodning tarixiyligidan

kafolat beradi. Anketa (fransuzcha surishtirish, tergov) ma'lumotlar olish uchun to'ldirilgan varaqa pedagogik ilmiy tadqiqotning muhim metodlaridan biridir. Pedagogik ilmiy tadqiqotning dastlab ishchi ilmiy farazi, rejasi tuzilgandan keyin anketa so'rovnoma ishlab chiqiladi. So'rovnomada avvalo, axborot olishdan boshlanadi, keyin anketa tuziladi.

"Iner'vyu" inglizcha uchrashuv, ikkinchi ma'noda: xabar intervyu va mulohazali intervyu bir yoki bir necha shaxs bilan muhim masala yuzasidan suhbat. Demak, anketa so'rovnomada avvalo tadqiqot obyekti bilan mulohaza, suhbat o'tkazish o'rganilayotgan muammoga shaxsiy yoki ijtimoiy guruhni munosabatini aniqlash mumkin. Suhbatlar umumiy shaklda ham tashkil etilishi, qisqa va batafsil suhbat orqali ijtimoiy guruh yoki shaxsning holati aniqlanadi. Belgilangan mavzuda suhbatda maqsadga muvofiq mulohaza yuritish, tadqiqot obyekti hamkorlikka yo'naltirish mumkin. Shuni eslatib o'tish lozimki, suhbatda ham anketada ham savollar, ochiq, yopiq, yarim ochiq ma'noda mazmunda bo'ladi. Anketa metodini qo'llashda mavjud sharoitda uning qulayligi, imkoniyati hisobga olinadi. Muammoning o'rganilganlik darajasini aniqlash izlanuvchiga o'z tadqiqot yo'nalishini belgilashda anketa metodi samarali bo'ladi. Ya'ni, tadqiqot muammosiga doir maqsad, vazifalar bo'yicha anketalarning aniqligi, muhim qirralarni qamrab olgani ilmiy izlanish natijasini kafolatlaydi. Anketa savollarini tuzishda tadqiqotchidan metodologik madaniyat talab etiladi. Savollarni mantiqan pedagogik qoidalariga, mavjud shart - sharoitga, o'rganilayotgan muammoga, ilmiy farazga inosliligi; savollarda qisqa mantiq qoidalarining hisobga olinganligi; savollarni hamma uchun tushunarli bo'lishi; savollarga javoblar ifodalanganligi; ochiq savollarda javob beruvchi fikrini o'zi ifodalashga yo'naltirilganlik; yopiq savollarga alternativ "ha" "yo'q" javoblarida muammoning asosiy mohiyatini ifodalashni ta'limat. O'quvchilar o'rtasida o'tkaziladigan anketa so'rovnomada savollar soni 8,10 tadan oshmasligi, o'rta maxsus va kasb-xunar ta'limi talabalari uchun mustaqil fikrni ifodalashga yo'llaydigan savollar bo'lishi mumkin. O'quvchilar o'rtasida o'tkaziladigan anketa so'rovnomada avvalo 5,6 nafar o'quvchida o'tkazib sinash mumkin. Agar 6-sinf o'quvchilarida o'tkazilgan anketa savollariga javoblar qisqalik qilsa tadqiqotchi o'z javobi shaklini tavsifiya qilishi mumkin.

Masalan:

1. Sizning fikringizcha haqiqiy do'stlik nimada? Ikki eng muhim fazilatning ostiga chizing. Do'stona hamkorlik, og'ir sharoitda o'rtog'ini qo'llash. Bir birini tushunish, hamfikrlilik. Ishonch va ochiq ko'ngillik. Haqiqatni o'rtog'iga ochiq ayta olish, talabchanlik. Sadoqat va olijanoblik.

2. Sizning sinfingiz o'quvchilari o'rtasida do'stlikka nima to'siqlik qildi? Eng muhim illatlar ostiga uch chiziq, ikkinchi darajaliga ikki chiziq, uchinchi darajali illatga bir chiziq qo'ying.

- hasad raqobat, o'zini ustun qo'yishga intilish;
- aldash, yolg'onchilik, bir biriga ishonmaslik;
- faqat o'zi haqida o'ylash;
- bir-birimizni yaxshi bilmaymiz;
- umumiy maqsadimiz yo'q.

Anketa metodi tajriba-sinov ishlarini tashkil etishda yordamchi vosita hisoblanadi. Dastlabki anketa so'rovnomada muammoni obyektiv holatini aniqlash imkoniyati yaratilsa, eksperimentdan keyin o'tkaziladigan anketa so'rovnomada tajriba natijalarini baholashga sharoit yaratiladi.

Anketa so'rovnoma tuzishga qo'yiladigan talablar:

1. Avvalo tadqiqot obyekti, predmeti o'rganayotgan jarayon tarkibini, mezonini aniqlash, kuzatish orqali erishiladigan daraja; maxsus tashkil etiladigan vaziyatda voqelik; anketa so'rovnomadani kutilgan natija. Anketa so'rovnomaga jalb etiladiganlar miqdori, soni, ijtimoiy holati jinsi, yoshi, ma'lumoti, moddiy ta'minoti, yashaydigan manzili: shahar, qishloq, ko'cha va hokozo ko'rsatilishi, anketa o'tkazishga sarf qilinadigan vaqt belgilanishi lozim. Shuningdek, anketa o'tkazish vositalari, jihozi, sharoiti, holati, tipik oila, bola, shaxs turmush tarzi hisobga olinishi;

2. Anketa tadqiqot mazmuni, tarkibi bilan bog'liqligi, savollarga obyektiv javob olish, masalan, Seni matematika darsiga munosabating? Masalasi "Sevgan faningni ayt?", "Sening sevimli o'qituvching?", "Seni sevgan mashg'uloting? savollarida tekshirib ko'rish mumkin. Ma'lumot olish metodikasini yaratish, qanday sharoitda anketa o'tkaziladi, ma'umotlar qanday olinadi kabilar.

3. Anketa tuzishda javoblarni matematik tahlil qilish, umumlashtirish, matematik statistika va sotsiometriyaga mosligiga erishish;

obyektiv javob olish uchun so'rovnomalar o'tkazilayotganlar shaxsiga hurmat ifodasi "Sizdan iltimos", "Marhamat javob bering", "Sizning fikringiz qanday" va hokozo iltifotli, samimiy murojat aks etishi maqsadga muvofiq. Savollar hammaga tushunarli bo'lishi, savollarda mantiqiy izchillik, savollarni so'rovnoma o'tkaziluvchilar izlat nafsiga tegmaslik kabilar.

4. Anketa oldindan tayyorlanishi, ko'p nusxada chop etilishi yoki dastkada yozilishi.

5. Anketa so'rovnomaga qancha ko'p jalb qilinsa shuncha ishonchli javob olish mumkin. Faqat tipik sotsial xususiyatlarni hisobga olish maqsadga muvofiq.

6. Anketa tashkil etishda so'rovnoma o'tkazilayotganlar ijodiy munosabati, qiziqishi, kutilayotgan javob mohiyati aniqligi. O'quvchilar o'rtasida o'tkazilayotgan anketa savollarga javob variantlari ko'rsatilishi mumkin. Anketa metodi pedagogik ilmiy tadqiqot metodlari bilan uzviy bog'liq, bir-birini to'ldiradi, ta'lim-tarbiya jarayonlarining qonuniyatlarini aniqlashga, istiqbolini belgilashda muhim o'rin tutadi. Intervyu metodi respondent tomonidan tadqiq etilayotgan muammo-ning u yoki bu jihatini yorituvchi hodisaga nisbatan munosabat bildirili-shini ta'minlaydi. Intervyu respondent e'tiboriga turkum savollarni havola etish asosida o'tkaziladi. Intervyu jarayonida olingan savollarga nisbatan tadqiqotchi tomonidan munosabat bildirilishi uning samarasini oshiradi.

11.4. Ta'lim muassasasi hujjatlarni tahlil qilish metodi. Pedagogik hodisa va dalillarni tekshirish maqsadida ta'lim muassasalari faoliyati mazmunini yorituvchi ma'lumotlarni tekshirish maqsadga muvofiqdir. Mazkur metod O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni hamda «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» talablarining ta'lim muassasalari amaliyotidagi bajarilish holatini o'rganish, bu boradagi faollik darajasi, erishilgan yutuq hamda yo'l qo'vilgan kamchiliklarni aniqlash, ilg'or tajribalarni umumlashtirish va ta'lim muassasasi pedagogik tajribasini oshirish maqsadida qo'llaniladi. Ta'lim muassasasi faoliyati mohiyatini yorituvchi hujjatlar quyidagilardan iborat: O'quv mashg'ulotlarining majvali, o'quv dasturi, guruh (yoki sinf) jurnallari, o'quvchilarning shaxsiy varaqalari, buyruqlar, Pedagogik Kengash yig'ilishi

bayonnomalari yozilgan daftar, Pedagogik Kengash qarorlari, ta'lim muassasasi smetasi hamda pasporti, tarbiyaviy ishlar rejasi, o'quv-tarbiya ishlarini tashkil etish borasidagi hisobotlar, ta'lim muassa-sasi jihozlari (o'quv partalari, stol stullar, yumshoq mebellar va hokazo-lar) qayd etilgan daftar va hokazolar. Mazkur metod muayyan yo'nalishlarda o'quv-tarbiya ishlari samaradorli-gi darajasi, o'quvchilarda hosil bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar hajmi, ilg'or pedagogik tajribalar mazmunini o'rganishda muhim ahamiyatga ega.

11.5. Test metodi. Ushbu metod respondentlar tomonidan muayyan fan sohasi yoki faoliyat (shu jumladan, kasbiy faoliyat) bo'yicha o'zlashtirilgan nazariy bilim va amaliy ko'nikma, malakalar darajasini aniqlashga xizmat qiladi. Test o'z mohiyatiga ko'ra quyidagi savollardan iborat:

1. ochiq turdagi savollar (respondentlarning erkin, bafsil javob berishlari uchun imkon beruvchi savollar);

2) yopiq turdagi savollar (respondentlar «ha», «yo'q», «qisman» yoki «ijobiy», «qoniharli», «salbiy» va hokazo tarzidagi javob variantlarini tanlash orqali savollarga javob beradilar).

3) to'g'ri javob variantlari qayd etilgan savollar (respondentlar o'z yondashuvlariga ko'ra to'g'ri deb topgan javob variantini belgilaydilar). Test metodini qo'llashda aniqlanishi zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalami turkum asosida berilishiga e'tibor berish maqsadga muvofiq-dir. Ushbu metodning afzalligi respondentlar javoblarini aniq mezonlar bo'yicha tahlil etish imkoniyati mavjudligi hamda vaqtning tejalishi bilan tavsiflanadi. Biroq, metod ayrim kamchi-likdan ham holi emas. Chunonchi, aksariyat holatlarda javoblar yozma ravishda olinadi, shuningdek, respondent taklif etilayotgan javob variantlardan birini tanlashi zarur. Shu bois respondent o'z fikrini batafsil ifoda etish imkoniyatiga ega emas. Test metodi pedagogik tadqiqotda sotsiometrik va kvalametrik metodlar bilan bog'liq biri ikkinchisini toldiradi. Sotsiometriya (yunoncha ijtimoiy o'ch ov) ijtimoiy darajaning o'lchovi, mezon ma'nosida ishlatiladi.

Pedagogik tadqiqotda o'quvchi va o'qituvchi oilada o'zaro munosabatlarni barkamol shaxsni shakllantirishdagi imkoniyatlarini aniqlashda mavjud holatni, tajriba natijalarini aniqlashda test

metodidan foydalaniladi. Sotsiometriya pedagogik ilmiy tadqiqot metodida munosabatlarni baholash orqali pedagogik, psixologik qonuniyatlar yoki qonuniyatlarni buzilishi, ilg'or tajribalar aniqlanadi. Sotsiometriyada anketa metodi va test metodidan foydalaniladi. Buni o'ziga xosligi ijtimoiy munosabatlarning mohiyati, mazmuni, mezon, ijtimoiy, iqtisodiy qonun, qoidalar bilan beigilanadi. Jamiyatni insonparvarlashtirish, demokratlashtirish va pedagogikalashtirish bir-biri bilan bog'liqdir. Sotsiometriya pedagogik ilmiy tadqiqot metodi avvalo, ijtimoiy qonunlar va "inson, insoniylik, insoniyat" uchlik uyg'unligi asosida tashkil etiladi. Test metodi kvalametrik pedagogik ilmiy tadqiqot metodi bilan bog'liq. Ma'lumki, kasb tarbiyasi, kasbshunoslik, professiogramma pedagogikaning asosiy predmetidir.

Kvalometriya (kvala - "mutaxassislik" metriya - "o'lchov") kasbga layoqat, kasb fazilatlarini, mahorat mezonini o'lchash, baholashdir. Kasbshunoslik muammolarining tadqiqotda kvalametrik testlardan foydalaniladi Buning uchun tadqiqot muammosi bo'yicha mezon aniqlanadi, tajriba natijalarini aniqlashda kvalametrik testlar qo'llanilishi samaradorlik omilidir. Ta'lim-tarbiya jarayonini testlashtirish, uzluksiz ta'lim, mutaxassislar tayyorlash, ularning kasbiy malakasini baholashda testlardan foydalanish keng ommalashgan. Pedagogik ilmiy tadqiqotda test metodini qo'llash o'ziga xos xususiyatga ega.

11.6. Pedagogik tahlil metodi. Tadqiqotni olib borish jarayonida ushbu metodni qo'llashdan ko'zlangan maqsad tanlangan muammoning falsafiy, psixologik hamda pedagogik yo'nalishlarda o'rganilganlik darajasini aniqlashdan iborat bo'lib, tadqiqotchi ilgari surayotgan g'oyaning nazariy jihat-dan haqqoniyligini asoslashga xizmat qiladi. Bolalar ijodini o'rganish metodi. Mazkur metod o'quvchilarning muayyan yo'nalish-lardagi layoqati, qobiliyati, shuningdek, ma'lum fan soha-lari bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash maasadida qo'llaniladi. Uni qo'llashda o'quvchilarning ijodiy ishlari - kundaliklari, insholari, yozma ishlari, referatlari, hisobotlari muhim vosita bo'lib xiz-mat qiladi. Metodning afzailigi shundaki, u ma'lum o'quvchiga xos bolgan individual imkoniyatni ko'ra olish, baholash va uni rivojlantirish uchun zamin yaratadi.

Bolalar ijodini o'rganishning quyidagi shakllari mavjud:

- 1) fan olimpiadalari;
- 2) turli mavzulardagi tanlovlar;
- 3) maktab ko'rgazmalari;
- 4) festivallar;
- 5) musobaqalar.

Pedagogik tajriba (eksperiment - lotincha «sinab ko'rish», «tajriba qilib ko'rish») metodi. Pedagogik tajriba metodidan muammo yechimini topish imkoniyatlarini o'rganish, mavjud pedagogik sharoitlarning maqsadga erishishning kafolatlay olishi, ilgari surilayotgan tavsiyalarning amaliyotda o'z in'ikosiga ega bo'la olishi hamda samaradorligini aniqlash maqsadida foydal aniladi. Muayyan muammo echimini topishga yo'naltirilgan pedagogik tajriba ma'lum doirada, soni aniq belgilangan respondentlar ishtirokida amalga oshiriladi. Mazkur metoddan foydalanish tadqiqotchi tomonidan ilgari surilayotgan maxsus metodikaning samaradorligini aniqlay hamda unga baho bera olishi zarur.

Eksperimental tadqiqotlar yangi ilmiy bilimlar olishning asosiy usullaridan biridir. Eksperiment o'tkazishdan bosh maqsad nazariy qoidalarni tekshirish ya'ni ishchi gipotezani tasdiqlash hamda ilmiy tadqiqot mavzusini yanada kengroq va chuqurroq o'rganishdir. Eksperimentlar tabiiy va sun'iy bo'lishi mumkin. Tabiiy eksperimentlar ishlab chiqarish, turmush va h.k.larda ijtimoiy hodisalarni o'rganish maqsadida o'tkaziladi. Sun'iy eksperimentlar esa texnika va boshqa fanlarda keng qo'llaniladi. O'rganilayotgan obyekt yoki jarayon modelining xususiyatiga, eksperimentlarni tanlash va o'tkazishga bogliq holda ular laboratoriya va ishlab chiqarish turiga bo'linadi. Laboratoriya eksperimentlari maxsus modellashtiruvchi qurilma va stendlarda namunaviy asboblarni va tegishli apparatlar yordamida o'tkaziladi. Ular xarajatni kam qilgan holda qimmatli ilmiy axborotni olish imkonini beradi. Ammo, eksperimental tadqiqotlarning bunday turi hamma vaqt ham jarayon yoki obyekt haqidagi ma'lumotlarni to'liq aks ettira olmaydi. Ishlab chiqarish eksperimentlari atrof muhitdagi turli tasodifiy omillarni hisobga oigan holda, mavjud sharoitlarda o'tkaziladi. Ular laboratoriya eksperimentlariga qaraganda murakkab bo'lib, tajribalar naturalarda (real jarayon yoki obyektlarda) olib borilganligi uchun

salimkor hisoblanadi, shu sababdan o'tkazishdan avval puxta fikrlash va rejalashtirishni talab etadi. Eksploatatsiya qilinadigan obyektning turli dalil sinovlari ham ishlab chiqarish eksperimentlariga kiradi. Tegishli metodika va shakl bo'yicha tashkilotlar, muassasalar yoki korxonalaridan tadqiqot etilayotgan u yoki bu masala bo'yicha materiallar to'plash ham ishlab chiqarish eksperimentlarining birturi hisoblanadi. Eksperimental tadqiqotlarni samarali otkazish uchun eksperiment metodologiyasi ishlab chiqiladi. U quyidagi asosiy bosqichlarni o'z ichiga oladi: eksperimentni reja-dasturini ishlab chiqish; o'lchamlarni baholash va eksperiment o'tkazish vositalarini tanlash; eksperimentni o'tkazish; eksperiment natijasida olingan ma'lumotlarni ishlab chiqish va tahlil qilish.

11.7. Eksperimentning reja dasturi. Eksperimentning reja-dasturi eksperimental tadqiqotlarning metodologik asosidir. Reja-dastur quyidagilarni o'z ichiga oladi: tadqiqot mavzularining ro'yxati va ishchi gipotezaning mazmuni; eksperiment metodikasi va uni bajarish uchun zarur materiallar, asboblarni, qurilmalar va h.k.lar ro'yxati; bajaruvchilarning ro'yxati va ularning kalendar ish rejasi; eksperimentni bajarish uchun xarajatlarning ro'yxati. Eksperiment metodikasi deb metodlar, eksperimental tadqiqotlarni maqsadga muvofiq bajarish usullarining majmuiga aytiladi. Umumiy tarzda u o'z ichiga quyidagilarni oladi: eksperimentning maqsad va vazifasini; omillarni tanlash va ularning o'zgarish darajasini; vositalar va o'lchashlar intervalini asoslashni; eksperimentning mohiyati va tartibining bayonini; eksperiment natijalarini ishlab chiqish va tahlil qilish usullarini asoslashni.

Eksperimentning maqsad va vazifasi ishchi gipoteza va tegishli nazariy ishlanmani tahlil qilish asosida aniqlanadi. Vazifa aniq bo'lishi, ularning soni uncha ko'p bo'lmaganda asligi lozim: oddiy eksperiment uchun 3-4, majmuaviy eksperiment uchun esa 8-10 ta. O'rganilayotgan jarayon yoki obyektga ta'sir etuvchi omillarni tanlash qabul qilingan ishchi gipotezaga muvofiq nazariy ishlanmalarni tahlil qilish asosida amalga oshiriladi. Barcha omillar mazkur eksperiment uchun avval muhimlik darajasiga ko'ra saralanadi, so'ngra ulardan asosiylari va yordamchilari ajratiladi. Omillar soni uncha ko'p bo'lmaganda (3 gacha) ularning muhimlik darajasi bir omilli eksperiment bo'yicha aniqlanadi (bitta omil qolganlar muhim bo'lganda o'zgaradi). Agar

omillar soni katta bolsa, yuqorida ko'rib o'tilganidek, ko'p omillik tahlil qo'llaniladi. O'lchash vositalari eksperimentning maqsad va vazifasidan, o'lchanadigan parametrlar tavsifi va talab etilayotgan aniqlikdan kelib chiqib tanlanadi. Qoidaga ko'ra, tajribalarda mamlakatimizda va chet ellarda yalpi ishlab chiqariladigan standart o'lchash vositalaridan foydalaniladi. Ayrim hollarda, kamyob o'lchov asboblari va apparatlari qo'lbola tarzda bunyod etiladi. Eksperimentni o'tkazishning mazmun va tartibi - metodikaning markaziy qismi hisoblanadi. Unda eksperiment o'tkazish jarayoni to'la loyihalashtiriladi: kuzatish va o'lchash operatsiyalarini amatga oshirishning ketmaketligi tuziladi; eksperiment o'tkazishning tanlangan vositalarini hisobga oigan holda har bir operatsiya ayrim-ayrim holda mufassal tavsiflanadi. operatsiyalarning sifatini nazorat qilishda qo'llanadigan usullar tavsiflanadi; kuzatish va o'lchash natijalarini yozish uchun daftar tutiladi.

Eksperimental ma'lumotlarni ishlab chiqish va tahlil qilish usullarini asoslash metodikani muhim bo'limi hisoblanadi. Eksperiment natijalari namoyish etishning ko'rgazmali shakliga keltirilishi lozim, ya'ni jadvallar, grafik, nomogrammlar va h.k. tarzida, toki ulami qiyoslash va tahlil qilish mumkin bo'lsin. Bunda alohidagi e'tibor natijalarni ishlab chiqishning matematik usullariga ya'ni empirik bog'liqlik, omillar va chiqish parametrlari o'rtasidagi aloqa approksimatsiyasi, mezonlar, ishonchli intervallar o'rnatish va boshqalarga qaratiladi. Eksperimentning metodikasi ishlab chiqilgandan so'ng, eksperimental tadqiqotning hajmi va mehnat talabliligi aniklanadi. Ular nazariy ishlanmalarning chuqurligi va qabul qilingan o'lchash vositalarining tavsifiy ko'rsatkichlariga ya'ni aniqlik darajasi, ishonchliligi, tezkorligi, harakatlanishi va h.k. ga bog'liq. Tadqiqotning nazariy qismi qanchalik aniq ifodalangan bo'lsa, eksperimentning hajmi va mehnat talabliligi shuncha kam boiadi.

Eksperimentni o'tkazish - ilmiy tadqiqotning eng muhim va ancha mehnat talab etadigan bosqichidir. Eksperimentlar tasdiqlangan reja-dastur va eksperiment metodikasiga muvofiq o'tkaziladi. Tadqiqotchi eksperimentga kirishar ekan, sinovlarni o'tkazish metodikasi va ketma-ketligini tuga! aniqlashi lozim. Eksperimental tadqiqotlar o'tkazish jarayonida quyidagi bir qator asosiy qoidalarga

rioya qilish lozim: eksperimentator o'lchash natijalariga subyektiv ta'sir ko'rsatishga yo'l qo'ymay, tadqiq etilayotgan jarayon yoki obyekt parametrining barcha tavsifini vijdonan qayd etishi lozim; eksperimentator ehtiyotsizlikka yo'l qo'yishi murnkin emas, chunki bu hoi ko'pincha katta xatoliklarga va natijalarni sostalashtirishga, oqibatda esa, eksperimentlarni takrorlashga olib keladi; eksperimentator aibatta kuzatish va o'lchash daftarini yuritishi kerak, uni tartibli va hech qanday tuzatishsiz to'ldirib borish lozim; eksperiment jarayonida uni bajaruvchi o'lchash vositalari ishini, ular to'g'ri ko'rsatayotganligini va qurilma, jihoz, stand va h.k.lar ishining barqarorligini hamda atrof muhit holatini muntazam kuzatishi, ish zonasiga begonalarni kiritmasligi shart. eksperimentator o'lchov vositalarini, ular to'g'riligini nazorat qiigan holda ishchi nazoratni muntazam o'tkazishi kerak; o'lchashlarni o'tkazish bilan bir vaqtda tajribani bajaruvchi olingan natijalarni muntazam ravishda dastlabki ishlab chiqish va tahlil qilishdan o'tkazishi lozim. Bu tadqiq etilayotgan jarayonni nazorat qilish, eksperimentni to'g'rilash, metodikani yaxshilash va eksperiment samaradorligini oshirishga imkon beradi; eksperimentator texnika savfsizligi, sanoat sanitariyasi va yong'inni oldini olish bo'yicha yo'riqnomalarning talablariga amal qilishi lozim.

Eksperiment hodisalarni o'rganishda fanning muayyan maqsadga yo'naltirilgan uslubi bo'lib, bu uslub yordamida hodisalar sodir bo'lishi aniq qayd etilgan sharoitlarda tadqiqotchi tomonidan qayta hosil qilinishi va nazorat qilinishi mumkin. Eksperimentni kuzatishga nisbatan bir qator afzalliklari bor. Ilmiy tadqiqot umumiy strukturasi eksperiment alohida o'rin tutadi. Bir tomondan aynan eksperiment ilmiy tadqiqot nazariy va amaliy bosqichlari hamda darajalarini bog'lab turuvchi bo'g'in hisoblanadi. O'z mazmuniga ko'ra, eksperiment doimo dastlabki nazariy bilimlar bilan bog'langan bo'lib, u bir-biriga mos bo'lgan nazariy bilimlar asosida fikr yuritadi. Ko'pincha ilmiy nazariya va farazni asoslab berish yoki inkor etish uning maqsadi bo'lib hisoblanadi. Pedagogik eksperiment ta'lim-tarbiya jarayonining mazmuni, metodi, vositalarini takomillashga qaratilgan har xil optimal shart-sharoitni aniqlash kompleks usullaridir.

Eksperimentning quyidagi umumiy turlari mavjud:

- tadqiqot eksperimenti;
- tekshiruvchi yoki nazorat eksperimenti;
- qayta hosii qiluvchi;
- miqdoriy yoki sifatiy;
- tabiiy yoki ijtimoiy eksperiment.

Tadqiqot eksperimenti fanda ma'lum bo'lmagan yangi hodisa yoki ularning yangi kutilmagan xossalari aniqlashga yo'naltirilgan. Tekshiruvchi nazorat eksperimenti tadqiqot obyekti yoki faraz hisoblanadi. Nazariy farazlarga nisbatan eksperiment tasdiqlash yoki rad etishi mumkin. Eksperimentning o'ziga xos turi fikriy eksperimentdir. Real eksperimentda o'lim ma'lum hodisani qayta hosil qilish, ajratish yoki xossalarni o'rganish uchun uni turlicha real sharoitlarga qo'yib ko'radi. Fikriy eksperimentda bu sharoitlar tasavvur qilinadigan holatlar bo'lib hisoblanadi, lekin tasavvur bunda yaxshi ma'lum bo'lgan fan qonunlari va mantiq qoidalari bilan boshqariladi, bunday holda olim hissiy obrazlar yoki nazariy modellar yodamida ishlaydi. Pedagogik tadqiqotda fikriy eksperiment imkoniyatlari va usullari prof. D.Shodievning tadqiqotlarida ilmiy asoslangan. Eksperimental tadqiqot bir necha bosqichlardan iborat. Birinchi bosqich eksperimentni rejalashtirishdir. Eksperimentni o'ziga xos xususiyatlari, prinsiplari asosida mukammal rejalashtirish tadqiqot samaradorligini ta'minlaydi. Unda faraz etakchi g'oya amalga oshirish tizimi kutilayotgan yakuniy natija aniq bo'lishi. Shuningdek, pedagogik qonuniyatlar mavzuning nazariyasi, metodologik tamoyillar eksperimentning mohiyatini ifodalaydi. Ya'ni, pedagogik eksperimentni rejalashtirishda muammoning ifodalanishi muhim ahamiyatga ega.

Masalan, tarbiya muammosi bo'yicha eksperiment uzoq vaqtni talab etadi. Rejalashtirishda eksperimental va nazorat guruhini tanlash, ularni qiyoslash imkoniyati, o'tgan davr bilan qiyoslash shart-sharoit hisobga olinadi. Misol uchun pedagogik tadqiqotda natija aniq lekin, uning shart-sharoiti, omili aniq emas. U holda pedagogik eksperiment muammoning sababini ichki qonuniyatlarini aniqlashga qaratiladi. Pedagogik tadqiqotda tabiiy va laboratoriya eksperimenti o'ziga xos xususiyatga ega. Tabiiy eksperiment ta'lim tarbiyaning mavjud sharoitdagi holatini tahlil qilish, bir necha guruhlarini tajribasini umumlashtirish, xulosa chiqarish usulidir.

Ilmiy farazni asoslanishi (yoki asoslanmasligi) tabiiy eksperiment asosida ham ma'lum natijaga erishiladi. Bu tadqiqotchiga farazni asoslashda aniq qonuniyatlar, tayyor natijalarni beradi. Tabiiy eksperimentda ilmiy faraz asoslanmasa, bir necha variantda nazorat va eksperiment guruhida tajriba o'tkaziladi. Pedagogik nazariyani rivojlantirishda psixologik, pedagogik laboratoriya eksperimentidan ham foydalaniladi. Laboratoriya eksperimenti alohida shaxsda ham, ijtimoiy guruhda ham o'tkaziladi.

Masalan, Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi asosida ta'lim standartlarini ishlab chiqish bo'yicha mamlakatimizni turli mintaqalarida eksperimental maydonchalar tashkil etildi. Ta'lim mazmunini uzluksiz takomillashtirish bo'yicha joylarda eksperiment guruhlar, eksperiment maktablar faoliyat ko'rsatmoqda. Innovatsion pedagogik loyihalar eksperiment asosida isbotlangani, uning nazariy va amaliy ahamiyatini oshiradi. Masalan, laboratoriya metodi orqali ranglarga shaxsning ta'sirlanishi uning harakatini, didini, qiziqishini aniqlashda muhim vosita bo'ladi. Eksperiment natijalari mantiqiy va nazariy kategoriyalar, tushunchalar bilan ifodalanadi. Shuningdek, natijalar sifat va son, miqdor bilan ko'rsatiladi, umumlashtiriladi, yaratilgan yangi g'oyalar, voqelik o'ziga xos atamalar bilan atalishi mumkin. Fanda bunday misollar ko'plab uchrashi mumkin. Pedagogik eksperimentda tayanch g'oya ilmiy tadqiqot samaradorligini ta'minlaydi. Masalan, ijtimoiy gumanitar fanlarni, jumladan, pedagogika va psixologiyaning o'zaro bog'liqligini insonshunoslik qonuniyati tamoyili asosida o'rganish ilmiy tadqiqot tizimligini ta'minlaydi. Yoki barkamol shaxs modeli asosida pedagogik tadqiqotning ilmiy-amaliy ahamiyatini o'rganish eksperimenti aniq maqsadga qaratilgan bo'ladi. Pedagogikaning nazariy va amaliy rivojlanishida ilg'or pedagogik tajribalar alohida o'rin tutadi. Tajribalarni ilmiy o'rganish o'ziga xos metodik xususiyatga ega. Ilmiy bilishda amaliyot: asosiy omil, harakatlantiruvchi kuch, xaqiqat mezon va bilish maqsadidir. Pedagogik tajriba keng ma'noda ta'lim-tarbiya amaliyoti, tor ma'noda pedagoglarning innovatsion faoliyati. Ilg'or pedagogik tajriba pedagogika nazariyasiga doir ta'lim-tarbiya borasidagi samarali metodlar, vositalar texnologiyalarda ifodalanadi. Pedagogik jarayon ijodiy jarayon, malakali, tashabbuskor, o'qituvchi, murabbiylar tajribalari, ta'lim-tarbiya tizimini rivojlantirish

faoliyatidir. Ta'lim-tarbiya jarayonini demokratlashtirish uzluksiz ta'lim pedagoglarining ijodkorligiga sharoit yaratadi. Shuningdek, mamlakat miqyosida o'tkazilgan olimpiada, yil o'qituvchisi tanlovlari ommaviy ijodkorlikni rag'batlantirishga imkon bermoqda.

Ilg'or pedagogik tajribalarni tadqiqotchilar tomonidan o'rganilishi o'ziga xos xususiyatga ega. Ta'lim-tarbiya natijalarini pedagogik qonuniyatlar tamoyillar asosida, samaradorlik mezoni, innovatsiyani dolzarbligi, ilmiy-amaliy ahamiyatini tahlil qilish, baholash tadqiqotchidan yuksak metodologik bilim talab qiladi. Pedagogik tajriba maxsus tashkil etilgan eksperiment asosida ham bo'lishi mumkin. Ijodkor pedagog erishgan natijalari tajribalari tahlilida metodologik tamoyil alohida o'rin tutadi. Pedagogik tajribaning yangiligi, dolzarbligi, ilmiy amaliy ahamiyati asoslanadi, oldingi an'ana, tizimga qiyoslanadi. Ilg'or pedagogik tajribaning asosiy ko'rsatkichi innovatsion natijasidir.

Masalan, o'quvchi laming bilim darajasi, mustaqil o'zlashtirishi, olingan bilimlarni erkin qo'llay olishi, tarbiyalanganlik darajasi, bilish motivi, ezgu maqsadi shakllanganligi. Ilg'or pedagogik tajribani ilmiy tahlil etishda vaqt tejamkorligi, tajribaning iqtisodiy afzalligi alohida o'rin tutadi. Ma'lumki, pedagogik mehnatni ilmiy tashkil etish kam mehnat qilib yuqori natija olishdir. Ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish ijodkor o'qituvchilarni kashf qilish ta'lim-tarbiya nazariyasini va ahamiyatini boyitadi. Ilmiy tadqiqotchi ijodkor o'qituvchi bilan yangi tajribalarni yaratishi mumkin, birga izlanish ishlarini tashkil etishi, tajriba yakka va jamoa tarzida bo'lishi mumkin. Jamoaningning ilg'or tajribalari maqsadli, kompleks, rejali bo'lishi mumkin. Keyingi yillarda ta'lim muassasalarida metodik kengashlar, birlashmalar ilg'or tajribalarni umumlashtirish markazlariga aylangan. Ilmiy seminarlarda ilg'or tajribalar natijasi, innovatsion loyihalar ilmiy amaliy bahosini, tavsiyasini olmoqda. Ilg'or pedagogika tajribalarni o'rganish metodi ilmiy tadqiqot muammosidan kelib chiqib har xil usullarda qo'llaniladi. Ta'lim-tarbiya amaliyotiga doir dolzarb tadqiqot, muammonisini tanlashda ilg'or pedagogik tajribalarga asoslaniladi, ilmiy farazlar ham ilg'or pedagogik tajribalar asosida shakllanadi. Tadqiqotchi nazariy qarashlarni, umumlashtirish, eksperiment o'tkazish uni keng qo'llash, uzluksiz ta'lim-tarbiya faoliyatida joriy etishda, ilg'or pedagogik tajribalarga tayanadi.

Ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish natijasida nazariy va amaliy tavsiyalar yaratiladi. Pedagogik faoliyat o'z mehnatiga ko'ra ijodiy tavsifga ega. Pedagogik ijodkorlikning asosiy mohiyati pedagogik faoliyatning maqsadi va xarakteri bilan aniqlanadi.

Pedagogik ijodkorlik majmui - pedagogik tajribadir. Ilg'or pedagogik tajriba deganda o'qituvchining o'z pedagogic vazifasiga ijodiy yondashishi, o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishning yangi shakl, metod va vositalarini izlab topishdir. Ilg'or pedagogik tajribani o'rganish, unga asoslanib yangi pedagogik hodisa va qonuniyatlarni olish o'quv-tarbiya jarayoniga yaxshi sifatli o'zgarishlar kiritadi, o'quvchilarning bilish faoliyatini boshqarish, yangi turdagi o'quv jarayonini modellashtirish muammolarini yechishga sabab bo'ladi. Pedagogik tajriba o'qituvchining o'quv ishlari jarayonida egallaydigan bilim, ko'nikma va malakalari yig'indisidir. Pedagogik tajribani to'plash pedagogik mahoratning muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, u pedagogik faoliyatni samarali tashkil etish omili hisoblanadi.

Pedagogik tajribani to'plash tizimi quyidagi tarkibiy qismlardan tashkil topadi:

1. Maqsadni belgilash.
2. Ma'lumotlarni to'plash.
3. Ma'lumotlarni tahlil etish, umumlashtirish, xulosa qilish.
4. Yutuqlarni aniqlash va amaliy faoliyatga tatbiq etish.

Nazorat savollari:

1. Ilmiy-pedagogik bilimlarning manbalariga nimalar kiradi?
2. Ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahii etish usullarini izohlang?
3. Kuzatishning turlari va uning o'ziga xos xususiyatlarini bayon eting?
4. Suhbat metodini qo'llashga qo'yiladigan metodologik talablarga nimalar kiradi?
5. So'rov metodining asosiy shakllarini sharhlang?
6. Test savollarini tuzish qoidalarini bayon eting?
7. Test metodini qo'llashga qo'yiladigan talablarni izohlang?
8. Eksperimentning qanday turlari mavjud?
9. Ilg'or pedagogik tajribani o'rganishning o'ziga xosliklarini bayon eting?

12-MAVZU: PEDAGOGIK TAJRIBA-SINOV ISHLARINI TASHKIL ETISH VA SAMARADORLIGINI BAHOLASH

12.1. Pedagogik tajriba-sinov ishlari dasturini ishlab chiqish metodikasi. Pedagogik tajriba-sinov ishlari tashkil etish o'ziga xos murakkab va ma'suiyatüdir. Inson predmetida ayniqsa tajriba-sinov o'tkazish aniq dastur asosida tashkil etilishi, dastur har tomonlama pedagogika-psixologik qonuniyatlar, shart-sharoitni hisobga oladi. Ilmiy tadqiqot dasturi tajriba-sinov ishlari maqsadli, izchil amalga oshirish mazmuni belgilaydi. Pedagogik tajriba-sinov dasturi mavzuning dolzarbligi, ijtimoiy iqtisodiy ahamiyatini aniqlash, ilmiy farazning haqqoniyligini asoslash qo'lanmasidir. Tadqiqot nazariyasining amalda sinab ko'rish; tadqiqot ilmiy-amaliy imkoniyatini joriy etish, umumlashtirish; bir necha variantda har xil sharoitda tadqiqot natijasini tekshirib ko'rish; matematik statistik tahlil qilish va baholash kabi yo'nalishlardan iborat bo'adi. Ma'lumki, amaliyot ilmiy bilishning mezonidir. Ilmiy tadqiqot fanning istiqbolini belgilovchi, mumtoz qonuniyatlarni yorituvchi yoki vaqtinchalik bo'lishi, ba'zan takror bo'lishi ham mumkin. Shuning uchun tajriba-sinov ishlari ana shu imkoniyatlarni hayotda o'z ifodasini aniqlashdan iborat bo'ladi. Ilmiy farazlarni asoslashda tajriba-sinovlari muhim tarkibiy qismidir.

Ilmiy farazlarga asosan tajriba-sinov ishlari tashkil etiladi, ilmiy farazlar amaliyotda sinalsagina nazariy g'oyaga aylanadi. Ilmiy farazlar tajribalarda asoslanmasa ilmiy tadqiqot yo'nalishi o'zgartiriladi, qayta tajriba o'tkaziladi. Ilmiy tadqiqotning konsepsiyasi muammoning o'rganilish tarixiy taraqqiyoti, hayotda tipik ko'rinishlari tajribada sinab ko'riladi. Amaliy tajriba tadqiqot nazariyasini asoslaydi to'ldiradi. Shuning uchun tajriba-sinov ishlari dasturi ilmiy tadqiqotni izchil amalga oshirish tizimi, mexanizmdir. Tadqiqot nazariyasi tajriba-sinov ishlari bir-biri bilan uzviy bog'liq. Nazariyaning metodologik asosidir. Tadqiqotning ilmiy-amaliy ahamiyatini aniqlashda tajriba-sinov ishlari ekspertiza vazifasiga bajaradi. Tadqiqot argumenti tajriba-sinov ishlarining natijasiga asosan ifodalanadi. Ilmiy tadqiqotni argumentlash, g'oyaviy aksioma tajriba-sinov ishlarining har xil sharoitda

o'tkazilganiga bog'liq.

Pedagogik tadqiqotda subyektiv tavsiyalar o'tgan asrda ta'lim-tarbiya tizimini inqirozga olib bordi. Pedagogik tadqiqotlarni argumentlash tajriba-sinov ishlari dasturining tarkibiy qismidir. Bir necha variantda, shart-sharoitda ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish bo'yicha tajriba-sinov ishlari tajriba va nazorat guruhlarida sinab ko'riladi. Uzoq muddatli tajribada har bir bosqichda bajariladigan kuzatish tajriba-sinov ishlar tartibi belgilanadi. Tajriba guruhlari xususiyatiga ko'ra bir yoki bir necha bosqichli tajriba-sinov ishlari rejalashtiriladi. Tajriba-sinov ishlari natijalarini umumlashtirishda mantiqiy xulosalar bilan birga matematik statistik tahlil argumentli konsepsiyalar, amliy qo'llanmalar yaratish imkoniyatini oshiradi. Tadqiqot yo'nalishi pedagogikaning tarkibiy qismlari, mavzuga doir tajriba-sinov ishlari dasturi yaratilishi, tajriba-sinov ishlari tashkil etishda ham ijodkorlik bo'lishi mumkin.

12.2. Pedagogik ilmiy-tadqiqot jarayonini modellashtirish. Modellashtirish - lotincha modulus - o'lchov, me'yor - biror obyektlar tizimining obrazi yoki namunasi. Bilish obyektlarni tadqiq qilish, mavjud predmet va hodisalarning modellarini yasash, tizimli o'rganish imkonini beradi. Modellashtirish metodidan hozirgi zamon fanida keng foydalanilmoqda, u ilmiy tadqiqot jarayonini engillashtiradi, ba'zi hollarda murakkab obyektlarni o'rganishning yagona vositasiga aylanadi. Bu ayniqsa, mavhum obyektlarni, ta'lim-tarbiya jarayonini tadqiq etishda muhim ahamiyatga ega. Modellar obyekt xususiyatlarini unda sodir bo'ladigan jarayonlarni tushuntirib berish uchun qo'llaniladi.

Modellashtirish tadqiqotchilik faoliyatining yaxlit turkumini aks ettirishga xizmat qiladi. Tadqiqotchi turkum mohiyatini sinchiklab o'rganib chiqadi. Zero, u yakuniy model sifatida nazariyani xulosa va g'oyalar bilan boyitadi. Demak, modellashtirish tanlangan obyekt turkum ko'rinishida tasavvur etishga imkon beradi. Modellashtirish turli tabiatdagi obyektlarni ularning analoglari asosida mavjud obyekt yoki qaytadan bunyod qilinayotgan obyektlar xususiyatlarini belgilash yoki aniqlashtirish maqsadida tadqiq qilish metodi.

"Model" atamasi qandaydir bir tizimni (namuna, andoza) ifodalaytib, uning muayyan xususiyatlarini, boshqa, haqiqiy deb yuritiluvchi tizim bilan aloqasini aks ettirishi kerak va belgilangan ma'noda

uni o'rnini bosishi kerak. "Model" tushunchasi ilm-fanning ko'p sohalarida qo'llaniladi. Model - sxema, fizik konstruksiyalar, belgili shakllar va formulalar ko'rinishida sun'iy hosil qilingan obyekt bo'lib, u tadqiq qilinayotgan obyektga o'xshash bo'ladi, uning tuzilishini, xususiyatlarini, obyektning elementlari orasidagi o'zaro aloqalar va munosabatlarni sodda va tushunarli tarzda aks ettiradi. Model - rasm, jadval, chizma kabilar ko'rinishida tadqiq qilinayotgan obyektga o'xshash bo'lgan, uning tuzilishi, xususiyatlari, elementlari orasidagi o'zaro aloqa va munosabatlarni sodda, kichraytirilgan ko'rinishda aks ettiruvchi va namoyon etuvchi ramziy hosil qilingan obyekt.

Pedagogik ilmiy tadqiqot jarayonini, natijalarini modellashtirish, tizimli tadqiq etish, ifodalash, pedagogik va axborot texnologiyani keng joriy etilishi, ta'lim-tarbiya jarayonini serqirra murakkab, mavhum xususiyatlarini modellashtirish orqali samarali tadqiq etish mumkin. Modellashtirish o'zining murakkab kompleks harakteriga ko'ra, tadqiqot usullariga ko'proq mansubdir. U bunday tadqiqot usuliki, unda tadqiqotchini qiziqtirgan obyekt shunga o'xshash boshqa obyekt bilan almashtiriladi. Bunda birinchi obyekt original, ikkinchisi esa model bo'ladi. Modellashtirish chizmati, matematik, mantiqiy, belgili shaklda namoyon bo'lishi mumkin. Model - bilish obyektini o'rnini bosadigan, amalda obyektlashtirilgan yoki fikran tasavvur qilinadigan narsa. Modelning asosiy vositalarini tanlashga nisbatan modellashtirishning turli xillari ham farqlanadi. EHMning yangi avlodi paydo bo'lishi bilan fanda komp'yuterli modellashtirish keng miqyosda ommalashdi. Komp'yuterli modellashtirish mantiqiy va matematik modellashtirishdan foydalanishni ham o'z ichiga oladi.

Pedagogik ilmiy tadqiqotlarni modellashtirishda tadqiqot obyektini va uning mantiqiy modeli o'rtasida o'xshashlik, muvofiqlik bo'lishi g'oyani ifodalash, tadqiqot nazariy darajasini oshirish imkoniyatini beradi. Modellashtirish metodidan keng foydalanish ilmiy tadqiqot jarayonini engillashtiradi, ta'lim-tarbiya obyektini o'rganishning qulay vositasiga aylanadi. Shuningdek, modellashtirish pedagogik obyekt xususiyatlarini tushuntirib berish uchun ham qo'llaniladi. Modellashtirish har doim boshqa ilmiy metodlar bilan birga qo'llaniladi va u eksperiment bilan chambarchas bog'liq. Pedagogik tizimni tadqiqotida modeli eksperiment qo'llaniladi. Pedagogik ilmiy

tadqiqotlarda mantiqiy modellashtirishning har xil shakllaridan foydalanish ta'lim-tarbiya jarayonini tizimli ifodalash imkoniyatini beradi. Modelni eksperiment ta'lim-tarbiya muassasalarining tuzilishida, ta'lim-tarbiya vositalarini ishlab chiqishda samarali metoddir. Masofali ta'limni yo'llarini, shakllarini, tizimini yaratishda ham modelni eksperiment qo'llaniladi. Ta'lim-tarbiya jarayoni pedagogik kadrlar tayyorlashni ideallashtirishda modellashtirish hal qiluvchi imkoniyatga ega. Pedagogik jarayonning ideal shakli, tizimli modellashtirish orqali ifodalanadi, konseptual xulosa va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

12.3. Pedagogik tadqiqotlarni tashkil etish va o'tkazish bosqichlari. Ilmiy tadqiqotning natijasi, samaradorligi, uni tashkil etishga, izchilligiga bog'liq. Mantiqiy izchillik pedagogik tadqiqot tizimining tarkibiy qismlarini uzviyligi o'zaro bog'liqligidir.

Ular quyidagilardan iborat:

1. Tadqiqot obyektini va predmetini uning dolzarbligi;
2. Tadqiqot maqsadi fan taraqqiyotida tutgan o'rnini, ta'lim-tarbiya nazariyasini takomillashtirish, mavzu bo'yicha yangi konsepsiya yaratish, amaliy tavsiyalar ishlab chiqish;
3. Tadqiqotning muayyan maqsadi, predmetini, ilmiy muammodan kelib chiqadigan vazifalar;
4. Tadqiqotning konseptual asosi, nazariy qoidalari, tadqiqotning yetakchi g'oyasi. Tadqiqotchining ilmiy yo'nalishi, dastlabki konsepsiyasi unga fanning taraqqiyotida maqsad va vazifalarni aniqlash imkoniyati;
5. Tadqiqot natijasida fanning taraqqiyoti haqida ilmiy faraz. Ilmiy faraz o'ziga xos dastlabki fikriy tadqiqot, ilmiy faoliyatga yo'llovchi maqsad, motiv;
6. Ilmiy farazni amalda sinab ko'ruvchi ishonchli tajriba, natijaga erishadigan tadqiqot metodikasi;
7. Ishlab chiqilgan tadqiqot metodikasi asosida olinadigan ilmiy dalillar, ilmiy tadqiqotning asosiy tarkibiy qismi, tadqiqot natijasida pedagogik nazariya va amaliyotni rivojlanishi darajalarini aniqlash;
8. Ilmiy konsepsiyani ishlab chiqish, asosiy natijalarni alohida ko'rsatish, g'oyalar, xulosalarni ilmiy ifodalash;
9. Olingan natijalarni amalda qo'llash tadqiqotning muhim bosqichi.

Aniq metodik tavsiyalar ishlab chiqish, pedagogik qo'llanmalar yaratish, keng pedagogik ommaga umumlashtirish. Har bir pedagog izlanishi ana shunday ilmiy tadqiqot bosqichlariga amal qilishi, har bir bosqich uzviy bir-biri bilan bogliqligi fanning talabidir. Ilmiy tadqiqotning har bir bosqichini o'ziga xos prinsiplari mavjud. Ilmiy tadqiqot boshlovchi ana shu xususiyatlarni hisobga olishi tadqiqotchilik madaniyatini egallashi zarur. Yuqoridagi talablardan tashqari har bir ilmiy tadqiqot vazifasi muayyan ijtimoiy tarixiy shart-sharoitni hisobga oigan holda tajriba-sinov o'tkaziladi. Shuningdek, tadqiqotchi ilmiy izlanish vazifasining murakkabligi, mazmuni va metodik imkoniyatlarini hisobga oladi. Tadqiqot jarayonida u yoki bu bosqichda, faraz kutilmagan kamchilikka uchrashi mumkin. Ana shu kamchiliklarni tuzatish tadqiqotda to'g'ri yo'l tanlash, maqsadga erishish uchun tadqiqotchidan shijoat talab etiladi. Har qanday omadsiz urinish ilmiy izlanishni qulay yo'lni, muhimi, ustivor bosh g'oyani topish, butun muammoni yechimini aniqlaydigan metodikani yaratish. Tadqiqot boshlovchi qoidaga asosan yangi tizim yaratishga urinadi. O'zida yangilikka intilish hissini, ko'nikmasini shakllantirish, yangi konsepsiyalar rivojidan xabardor bo'lish tadqiqotchilik qudratini oshiradi. Muntazam yangi adabiyotni o'rganib borish, konspektlash, ayniqsa, avtoreferat va maqolalarni tahlil qilish, tadqiqot metodikasini takomillashtirish, ijodiy fikrlash, yangi g'oyalar ilgari surish pedagogik tadqiqot izchilligini ta'minlaydi. Pedagogik tadqiqotlarni tashkil etish va o'tkazish bosqichlarini quyidagi tadqiqot misolida ko'rib chiqamiz.

Tadqiqot mavzusi: Pedagogika oliy ta'lim muassasasi talabalarining ma'naviy madaniyatini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish. Tajriba-sinov ishlarini muayyan tartibda va dastur asosida tashkil etilishi ushbu jarayonning samaradorligini ta'minladi. Tajriba-sinov ishlari dasturida talabalarning ma'naviy madaniyatini rivojlan-ganligini tashxis etish mezonlari, ko'rsatkichlari hamda diagnostik vositalari aniqlashtirildi.

3. Umumlashtiruvchi bosqich. Maqsad - barcha o'tkazilgan tajriba-sinov ishlarining yakunini chiqarish. Tahliliy bosqichda tajribasinov ishlari va olingan natijalar tahlil etildi. Izohli bosqich asosida tashkil etilgan tajriba-sinov ishlariga doir tavsiyalar ishlab chiqildi. Muammoni tadqiq etishga yo'naltirilgan amaliy faoliyat bir

necha bosqichda amalga oshirildi. Dastlab amalga oshirilishi zarur bo'lgan maqsad va vazifalarning mohiyatiga tayangan holda tajribasinov ishlarining umumiy davri va bosqichlari belgilandi.

Bosqichlarning belgilanishida quyidagi tamoyillar ustuvor bo'ldi:

1. Har bir bosqichda aniq maqsad va vazifalarning amalga oshirilishiga erishish. 1. Bosqichlar o'rtasida o'zaro mantiqiy bog'liqlik hamda uzviylikning mavjud bo'lishini ta'minlash. Muammoga doir manbalar mazmunini nazariy jihatdan tahlil etish hamda respondent-talaba va professor-o'qituvchilarning faoliyatini bevosita va bilvosita kuzatish, ular ishtirokida suhbatlar tashkil etish asosida auditoriyadan tashqari ishlar jarayonida talabalarning ma'naviyatini rivojlantirishda quyidagi omillar muhim ahamiyat kasb etishi taxmin qilindi, tajriba-sinov ishlari jarayonida esa ushbu farazning to'g'riligi tasdiqlandi:

Obyektiv omillar: milliy qadriyatlar hamda milliy istiqbol g'oyasi asoslariga tayanilib yaratilgan o'quv manbalari (darsliklar, o'quv va metodik qo'llanmalar, risolalar, ma'ruza matnlari, ko'rsatmali qurollar, metodik ishlanmalar); xalqning boy o'tmishi, madaniy merosi xususida ma'lumot bera olish imkoniyatiga ega bo'lgan yozma manba, badiiy, san'at, ilmiy, ilmiy-ommabop asarlar; me'moriy yodgorliklar, tarixiy qadamlar; milliy qadriyatlar va ularning mazmunida ilgari surilgan yuksak insoniy g'oyalar; ilmiy, texnika, texnologiya, madaniyat, shu jumladan, sport sohalarida erishilayotgan yutuqlar, yaratilayotgan kashfiyotlar; yurt tabiati, uning o'ziga xosliklari.

Subyektiv omillar: Vatan ozodligi va ravnaqi yo'lida jonini fido qilgan xalq qahramonlarining shaxsi, faoliyatlarining mazmuni yillar davomida xotirasi; ijtimoiy ishlab chiqarish sohalarining turli yo'nalishlarida faoliyat olib borayotgan ishlab chiqarish ilg'orlari, ilmiy, texnika, texnologiya, madaniyat, shu jumladan, sport sohalarida yutuqlarga erishgan shaxslar va ulartomonidan amalga oshirilgan faoliyat mazmuni; talabalarning ma'naviyatini rivojlantirishga katta hissa qo'shayotgan, o'zining ma'naviy qiyofasi bilan ularga o'rnatilgan bo'layotgan pedagog-xodimlar; ibratli oilalar va ularning a'zolari; namunali mahallalarda istiqomat qiladigan keksa kishilar va ularning hayotiy tajribalari; xalq hurmatiga sazovor bo'lgan davlat arboblarning shaxsi va ular tomonidan amalga oshirilgan ishlar;

o'z Vatanidan uzoqda yashayotgan insonlarning taqdiri va ularning hayot yo'llari xususida ma'lumot beruvchi hikoyalar.

Talabalarning ma'naviy madaniyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan amaliy faoliyatning quyidagi tamoyillar ustuvorligi asosida tashkil etilishiga alohida e'tibor berildi:

1. Talabalarning ma'naviy madaniyatini rivojlantirishning ijtimoiy zaruriyat sifatida e'tirof etilganligi.

2. Tajriba-sinov ishlarini o'tkazilishidan ko'zlangan maqsadning aniqligi.

3. Asosiy maqsad doirasida tajriba-sinov ishlarining har bir bosqichida amalga oshirilishi zarur bo'lgan vazifalarning aniq belgilanishi, ya'ni, xususiy maqsadlarning aniqlanganligi.

4. Tajriba-sinov ishlarining puxta asoslangan loyiha asosida yo'lga qo'yilishi.

5. Talabalarning ma'naviy madaniyatini rivojlantirishni ta'min etuvchi shart-sharoitning mavjudligi.

6. Oliy ta'lim muassasalarida tashkil etilayotgan ta'lim-tarbiyaviy jarayonlarning milliy qadriyatlar hamda milliy istiqlol g'oyasi asoslari bilan boyitilganligi.

7. Oliy ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan pedagoglarning ma'naviy qiyofasi va ularning kasbiy mahorati darajasining inobatga olinganligi.

8. Oliy ta'lim muassasalari talabalarining ma'naviy madaniyatini rivojlantirish jarayonining izchil, uzviy, tizimli va maqsadga muvofiq tashkil etilganligi.

9. Oliy ta'lim muassasalari talabalarining ma'naviy madaniyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatning dinamik xususiyat kasb etishi.

10. Tajriba-sinov ishlarini tashkil etishda talabalarning shaxsiy imkoniyatlarini erkin namoyish eta olish huquqiga egaliklari.

Tajriba-sinov ishlari so'ngida tadqiqotga doir empirik materiallarni umumlashtirish asosida pedagogika oliy ta'lim muassasasi talabalarining ma'naviy madaniyatini rivojlanganlik darajasini aniqlashga doir to'rt (bilish-axboriy, qadriyatli-motivatsion, ijtimoiy-psixologik va faoliyatni tashkil etishga doir) guruh mezonlar bo'yicha yakuniy holati hosil qilindi.

Nazorat savollari:

1. Pedagogik tajriba-sinov dasturi deganda nimani tushunasiz?
2. Pedagogik tajriba-sinov dasturining tuzilishini izohlang.
3. Pedagogik tajriba-sinov ishlari dasturini ishlab chiqish tamoyillarini bayon eting.
4. Pedagogik tajriba-sinov ishlari dasturini amaliyotga tatbiq etish metodikasini tushuntirib bering.
5. Modellashtirish deganda nima tushiniladi?
6. Model nima va u qanday shakllarda loyihalashtiriladi?
7. Pedagogik modellashtirish tushunchasiga izoh bering.
8. Pedagogik jarayon modeli qanday ko'rinishga ega?
9. Ideallashtirish metodining modellashtirish jarayonidagi o'rnini izohlang.

13-MAVZU: PEDAGOGIK ILMIY TADQIQOT SAMARADORLIGINI ANIQLASH MEZONLARI

13.3. Pedagogik ilmiy-tadqiqot samaradorligini aniqlash mezonlari. Ilmiy tadqiqot samaradorligini, erishilgan natijaning haqqoniyligini aniqlashning o'ziga xos mezonlari mavjud. Ilmiy haqiqatga erishish uchun muayyan ilmiy mezonlar qo'llaniladi. Ilmiy tadqiqotning barcha belgilari o'zaro bog'liq tarzda namoyon bo'ladi. Faqat tizimli tarzda, o'zining bir butunligida ular ilmiy haqiqatni ro'yobga chiqara oladi. Ana shu jihati bilan ilmiy haqiqat kundalik bilish haqiqatidan yoxud, boshqa bilish shakllaridan farq qiladi. Pedagogik ilmiy-tadqiqot mezonlarining o'ziga xosliklarini quyidagi tadqiqot misolida ko'rib chiqamiz. Tadqiqot mavzusi: Umumta'lim maktabi o'quvchilarida tarixiy tafakkumi modernizatsiyalashgan ta'minot vositasida rivojlantirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tarixiy tafakkurni rivojlantirish samaradorligini baholashda quyidagi mezonlarga asoslanildi:

I. Motivatsion-kognitiv: tarixiy voqealarni bilishga qiziqish va ehtiyoj; tarixiy tushuncha va atamalarni o'zlashtirish; tarixiy voqealar mazmunini anglash; tarixiy voqelikni idrok etish;

II. Ijodiy: tarixiy voqelikka ijodiy yondashish; mantiqiy-analitik fikrlash; voqealarning sabablarini mustaqil tahlil etish, voqealarga o'zining shaxsiy munosabatini bildirish;

III. Faoliyatli: tarixiy voqealarni og'zaki, yozma va amaliy tarzda ko'rsatib berish; mustaqil qaror qabul qilish, boshqa nuqtai nazarlarni qabul qilish va o'z fikrini asoslash va o'zgartirish kiritish.

Modernizatsiyalashgan didaktik ta'minot vositasida «O'qish», «Odobnoma» fanlari hamda «Tarix alifbosi» va «Tarix olamiga sayohat» qo'shimcha kurslari o'qitilib bo'linganidan so'ng, boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilim va ko'nikmalarini tashxis etish maqsadida fasilitatsion ta'lim strategiyalari qo'llanildi. Nazorat va tajriba sinflari o'quvchilariga sinovni o'tkazishdan avval qo'llaniladigan fasilitatsion ta'lim strategiyalari haqida ma'lumot berilib, bajarish tartiblari ko'rsatildi.

Fasilitatsion ta'lim strategiyalari asosida bajarilgan topshiriqlar quyidagi mezonlar asosida tekshirildi:

I. Tarixiy voqea sodir bo'lgan davrga doir: tarixiy voqea sodir

bo'lgan vaqt, vaqt o'lchov birliklari (asr, yil, oy); voqelikni sodir bo'lish vaqti bilan bog'liqlikda uni ketma-ketligi va davomiyligi haqida tushunchaga ega bo'lish; Vatanimiz va jahonda yuz bergan voqealarni vaqt nuqtai nazaridan taqqoslash; tarixiy davr nuqtai nazaridan voqelikni baholash.

II. Tarixiy voqea sodir bolgan makonga doir: tarixiy voqea sodir bo'lgan joyning nomini, uning hozirda qanday atalishini bilish; voqeani mazkur hududda sodir bo'lish sabablarini anglash; voqeaning Vatanimiz tarixi bilan aloqadorligini baholash.

III. Tarixiy voqea bilan bog'liq dalillarga doir: voqeaning sodir bolishi sabablarini izohlash; voqeada ishtirok etgan shaxslar haqida ma'lumotga ega bo'lish; voqeaning ahamiyatini baholash. Mazkur mezonlar asosida o'quvchilarda tarixiy tafakkuming rivojlanganlik holatini aniqlash quyidagi darajalar asosida tahlil etildi: yuqori - o'quvchi tarixiy voqea sodir bo'lgan vaqt, voqelikni sodir bo'lish vaqti bilan bog'liqlikda uni ketma-ketligi va davomiyligi haqida aniq tushunchaga ega; Vatanimiz va jahonda yuz bergan voqealarni vaqt nuqtai nazaridan taqqoslay oladi; tarixiy voqea sodir bo'lgan joyning nomi, voqeani mazkur hududda sodir bo'lishi sabablarini tushuntirib bera oladi; voqeaning Vatanimiz tarixi bilan aloqadorligini baholay oladi; voqeaning sodir bo'lish sabablari, voqeada ishtirok etgan shaxslar haqida to'liq ma'lumotga ega; voqeaning ahamiyatini to'liq baholay oladi; o'rta - o'quvchi tarixiy voqea sodir bolgan vaqt, voqelikni sodir bo'lish vaqti bilan bog'liqlikda uning ketma-ketligi va davomiyligi haqida tushunchaga ega; Vatanimiz va jahonda yuz bergan voqealarni vaqt nuqtai nazaridan taqqoslay oladi; tarixiy voqea sodir bolgan joyning nomi, voqeani mazkur hududda sodir bolishi sabablarini izohlaydi; voqeaning sodir bo'lish sabablari, voqeada ishtirok etgan shaxslar haqida ma'lumotga ega; voqeaning ahamiyatini baholay oladi; quyi - o'quvchi tarixiy voqea sodir bo'lgan vaqt haqida tushunchaga ega; tarixiy voqea sodir bo'lgan joyning nomini biladi; voqeada ishtirok etgan shaxslar haqida ma'lumotga ega, biroq voqelikning yuzaga kelish sabablari va uning ahamiyatini tushuntirib berishda qiynaladi.

13.4. Ilmiy tadqiqotni aniqlash metodlari. Tarbiyalashga oid ish tajribalarini o'rganmay va umumlashtirmay, pedagogik jarayonni chuqur tadqiq qilmay turib, metodikani rivojlantirib bo'lmaydi.

Hozirgi ta'lim-tarbiya pedagogikani ilmiy bilishning umumiy metodi bilan uzviy, ammo boshqa har qanday fan kabi pedagogika fanining ham o'ziga hos xususini tadqiqot metodlari mavjud.

Ilmiy tadqiqot metodlari — bu qonuniy bog'lanishlarni, munoi sabatlarni, aloqalarni o'rnatish va ilmiy nazariyalarni tuzish maqsadida ilmiy axborotlarni olish usullaridir. Kuzatish, tajriba, bog'cha hujjatlari bilan tanishish, o'rganish, bolalarning ishlarini o'rganish, suhbat va so'rovnomalar o'tkazish ilmiy pedagogik tadqiqot metodlari jumlasiga kiradi.

Kuzatish metodi. Kuzatish metodi — odatdagi kuzatish natijalarini tegishli qayd qilish bilan pedagogik jarayonni bevosita maqsadga yo'naltirilgan holda idrok qilishdan iborat. Kuzatish metodidan o'quv-tarbiya ishining u yoki bu sohasidagi ishning qanday borayotganini o'rganish uchun foydalaniladi, bu metod pedagog-tarbiyachi va bolalarning faoliyatlari haqida majbur qilinmagan tabiiy sharoitda aniq material to'plash imkonini beradi.

Kuzatish aniq maqsadni ko'zlangan reja asosida uzoq yoki yaqin vaqt oralig'ida davom etadi. Kuzatishning borishi, dalillar, sodir bo'layotgan voqealar, bolalarning matematik tushunchalarni o'zlashtirish tasavvurlari kuzatish kundaligiga qayd qilib boriladi.

Kuzatish tutash yoki tanlama bo'lishi mumkin. Tutash kuzatishda kengroq olingan hodisa (masalan, matematika mashg'ulotlarida bolalarning bilish faoliyatlari), tanlama kuzatishda kichik-kichik hajmdagi hodisalar (masalan, matematika mashg'ulotlarida bolalarning mustaqil ishlari) kuzatiladi. Kundalik yuritish kuzatishlarni qayd qilishning eng sodda metodidir.

Eksperiment—bu ham kuzatish bo'lib, maxsus tashkil qiluvchi tadqiqotchi tomonidan nazorat qilib turiladigan va muntazam ravishda o'zgartirib turiladigan sharoitda o'tkaziladi. Pedagogik eksperiment mashg'ulot jarayonida kasbiy qiziqishlarni tarbiyalashning u yoki bu usulini, ko'rsatma qo'llanmalarining samaradorligini tadqiq qilishda qo'llaniladi.

Tadqiqotchi eksperiment o'tkazishdan oldin tadqiq qilinishi kerak bo'lgan masalalarni aniq ifodalab olishi, bunday masalalarni hal qilinishi amaliyotda va pedagogika fani uchun ahamiyatga ega bo'lishi kerak. Bolalar tasavvurlarini rivojlantirishga oid material to'plash yo'llarini belgilash imkonini beradi, tadqiqotchining aniq

materialda chalkashib ketishiga yo'l qo'ymaydi.

Eksperiment natijalarini tahlil qilish taqqoslash metodi bilan o'tkaziladi, buning uchun ikki yoki bir necha guruhlar tuziladi, bu guruhlarga olingan bolalar tarkibi bo'yicha tayyorgarlik darajalari va boshqa ko'rsatkichlar bo'yicha imkoni boricha bir xilda bo'lishi kerak. Tadqiqotchi tomonidan maxsus ishlab chiqilgan eksperimental material bo'yicha ish bajariladi. Taqqoslash uchun nazorat guruhlari tanlanadi, bu guruhlardagi bolalar tarkibi, ularning elementar matematik bilim darajalari bo'yicha taxminan eksperimental guruhlarga teng kuchli bo'lishi kerak, bu guruhlarda matematikadan mashg'ulotlar eksperimental guruhlarda qo'llaniladigan metodlar, vositalar va boshqalar qo'llanilmaydi.

Bolalarning tarkibi taxminan bir xil bo'lgan ikkita guruh olinadi; tadqiq qilinayotgan masalaning yangi yechimi shu guruhlarning bittasida qo'llaniladi so'ngra boshqa mavzu materiallarida ikkinchi bir guruhda qo'llaniladi; agar shunday qo'llanishdagi yangi metod, usul yaxshi natija bersa, metod o'zini oqlagan bo'ladi.

Tarbiyachi eksperimentni boshlashdan oldin, oraliq bosqichlarida va oxirida hamma guruh bolalarining bilimlarini tekshiradi. Olingan ma'lumotlarni tahlil qilish asosida tadqiq qilinayotgan metod, usul va hokazolarning samaradorligi haqida xulosalar chiqariladi. Eksperimental va nazorat guruhlardan olingan sifat va miqdoriy natijalarni tahlil qilish asosida eksperimental xulosa chiqariladi. Miqdoriy kattaliklarni aniqlashning turli xil usullari (o'zlashtirilishi bo'yicha, to'g'ri va noto'g'ri javoblarni taqqoslash va hokazo) mavjud. Keyingi vaqtlarda shu maqsadda turli xil statistika metodlaridan har xil hisoblash texnikasi va kibernetik vositalardan foydalanilmoqda. Ba'zi muhim qoidalarni tajribaviy tekshirish ommaviy eksperiment yo'li bilan amalga oshiriladi.

Hujjatlarini o'rganish. O'quv hujjatlari (o'quv rejasi, dasturi, metodik ishlar hujjatlari, hisobotlar va hokazo) o'quv tarbiyaviy ishlarni rivojlanish jarayoni va holatini aks ettiradi. Bolalarning amaliy ishlarini o'rganish ilmiy tadqiqot ishi uchun ahamiyatga ega. Uzoq vaqt davomida nazorat qilish, bolalar qobiliyatini rivojlantirish xususiyatlarini ochishga yordam beradi. Ish daftari mashg'ulot jarayonining oynasi, pedagog-tarbiyachi ishi sistemasining ko'zgusi, deb bejiz aytilmagan.

Suhbat metodi. Pedagogik tadqiqotlarda suhbat metodidan ham foydalaniladi. Bu metoddan foydalanish kuzatishdan olingan ma'lumotlarni to'ldiruvchi va aniqlovchi materiallar olish, eksperimental topshiriqlar bajarish imkonini beradi. Bu metod muvaffaqiyatining asosi bolalar bilan aloqa o'rnatilishi, ular bilan bemalol erkin muloqotda bo'lish imkoniyatidan iborat.

Suhbat uchun o'tkaziladigan tadbirning maqsadini belgilash, dastur ishlanmasi, yo'nalishi va metodikasini asoslash juda muhimdir. Suhbat rnlpdi bevosita berilgan savollarga javoblarning ishonchligini tekshirish imkonini beruvchi bevosita va bilvosita savollarni kiritishni nazarda tutadi. Bolalarning javoblari albatta video tasmasiga qayd qilinishi mumkin.

Biror masalaga nisbatan fikrlarni aniqlash, qo'llanmalarni to'plash talab qilingan hollarda tarbiyachilarda aniqlashtirish metodidan foydalaniladi.

Ilmiy-pedagogik tadqiqotlarda elementar matematik tasavurlarni shakllantirishda nazariy metodlar yetakchi rol o'ynaydi. Har bir tadqiqotda oldin o'rganish obyektini tanlash, nazariy tahlil asosida obyekt qaysi dalillarga bog'liqligini aniqlash va tekshirish uchun ulardan yetakchilarini tanlash kerak. Tadqiqotning maqsad va vazifalarini yaqqol aniqlash gipotezasini (faraz) tuzish, shunga mos ravishda tadqiqot o'tkazish metodikasini ishlab chiqish, tadqiqotning borishida olingan dalillarni tushuntirish hamda tahlil qilish usullarini tanlash va xulosalarni ifodalash lozim. Bu ishlarning hammasini bajarish uchun tadqiq qilinayotgan masalaning ilgari va hozirgi vaqtdagi nazariya hamda amaliyotni yorituvchi adabiy manbalarni o'rganish va tahlil qilish kerak. Nazariy metodlar boshqa metodlar bilan bir qatorda matematika mashg'ulotlariga oid har bir tadqiqotda qo'llaniladi. Har qanday ilmiy muammolarni hal qilishda eng oldin qilinayotgan masalaga oid hamma adabiyotni o'rganish va nazariy tadqiqot o'tkazish kerak. Busiz u maqsadga yo'naltirilgan bo'lmaydi, sinash ba'zan xatolar yo'li bilan olib boriladi, har doim ham qo'yilgan masalaning to'la jalb qilinishiga olib kelavermaydi. Shu bilan birga adabiyotni o'rganmay turib va nazariy tahlil qilmay turib, fanda izchillik ta'minlanmaydi.

Matematik tasavvurlarni shakllantirish metodikasiga doir

tadqiqotlarda boshqa metodlardan ham foydalaniladi. Odatdagi bu metodlarning hammasidan birgalikda foydalanish, bir xil ishonchli bo'lishini ta'minlaydi.

Hozirgi zamon didaktikasida mashg'ulot metodlari kvalifikatsiyasiga har xil yondoshish mavjud. Yuqorida keltirilgan mashg'ulot metodlari pedagog-tarbiyachi va bolalarning birgalikdagi faoliyatidan iborat ekanligi ko'rinadi.

Binobarin, bunday faoliyat tashkil qilish rag'batlantirishga va nazorat qilishni nazarda tutadi, shunga ko'ra mashg'ulot ham uchta katta guruhga bo'linadi:

- o'quv bilish faoliyatini tashkil qilish metodlari;
- o'quv bilish faoliyatini rag'batlantirish metodlari;
- 6 o'quv bilish faoliyatining samaradorligini nazorat

I. Bolalarni amaliy ishlari (plastilin, karton, qog'ozlardan yasashgan narsalar, turli predmetlar va hokazo).

II. Bolalar fikrining yo'nalishi bo'yicha: O'xshashlik, uzviylik, bog'liqlik.

III. Pedagogik ta'sir, boshqarishning darajasi, bolalarning mustaqilliklar darajasi bo'yicha: pedagog-tarbiyachi boshchiligidagi bajariladigan o'quv ishi metodi; bolalarning mustaqil ishlari metodi.

IV. Bolalarning mustaqil aktivliklari darajasi bo'yicha Reproduktiv metod: bilimlarni muammoli bayon qisman izlanish va tadqiq qilish metodi.

Og'zaki metodlar — qisqa muddat ichida hajmi bo'yicha eng ko'p ma'lumotlar berish, bolalar oldiga muammolar qo'yish, ularni hal qilish yo'llarini ko'rsatish imkonini beradi.

Bu metodlar bolalarning matematik tasavvurlarini shakllantirishdagi abstrakt tafakkurlarining rivojlanishiga sharoit yaratadi.

a) Tushuntirish. Bilimlarni tushuntirish metodining mohiyati shundan iboratki, bunda pedagog-tarbiyachi materialni bayon qiladi, bolalar esa uni, ya'ni bilimlarni tayyor holda qaljji qilib olishadi.

b) Suhbat—bu eng ko'p tarqalgan va yetarlicha mashg'ulot metodlaridan biri bo'lib, jarayonning har xil bosqichlarda, har xil o'quv maqsadlarida qo'llanishi mumkin, ya'ni yangi berilgan topshiriqlarni va mustaqil ishlarni tekshirishda, yangi materialni

tushuntirishda, mustahkamlash va takrorlashda qo'llanilishi mumkin.

Suhbat — bu mashg'ulotning savol-javob metodidir, bunda pedagog-tarbiyachi bolalarning elementar matematik tasavvurlari, bilimlarni o'zlashtirganliklari va amaliy tajribalariga tayangan holda, maxsus tanlangan savollar tizimi va ularga beriladigan javoblar yo'li bilan qo'yilgan ta'limiy va tarbiyaviy masalalarni hal qilishga olib keladi.

Metodik adabiyotda suhbat metodidan ko'pincha matematik tushunchalar bilan tanishtirilayotganda qonuniyatlar tipidagi bilimlar tanishtirishda foydalanish tavsiya etiladi.

Mashg'ulotlarda suhbatning ikki xilidan, ya'ni katexezik va evrestik suhbatdan foydalaniladi.

Katexezik suhbat shunday savollar tizimi asosida tuziladiki, va Savollar ilgari tasavvurdagi o'zlashtirilgan bilimlar, matematik ttfhunchalarni oddiygina qayta eslatishni talab etadi. Ko'rsatmali metodlar. Mashg'ulotning ko'rsatmali metodlari bolalarni ko'rsatmalar asosida bilimlar olish imkonini beradi. Kuzatish hissiy tafakkurning aktiv shaklidir, bundan mashg'ulotda, ayniqsa, bog'cha-maktablarda keng foydalaniladi. Atrof-borliqdagi predmet va hodisalar hamda ularning turli-tuman modellari (har xil turdagi ko'rsatma qo'llanmalar) kuzatish obyektlari hisoblanadi. Mashg'ulotning ko'rsatmali og'zaki metodlaridan foydalaniladi. Ko'rsatma-qo'llanmalarni namoyish qilish har doim pedagog-tarbiyachining tushuntirishlari bilan birgalikda olib boriladi. Pedagog-tarbiyachining so'zi bilan ko'rsatma vositalardan birgalikda foydalanishning 4 ta asosiy shakli aniqlangan:

- 1) pedagog-tarbiyachi so'zlar yordamida bolalarning kuzatishlarini boshqaradi;
- 2) og'zaki tushuntirishlar obyektning bevosita ko'rinmaydigan tomonlari haqida ma'lumotlar beradi;
- 3) ko'rsatmali qo'llanmalar tarbiyachining og'zaki tushuntirishlarini tasdiqlovchi yoki konkretlashtiruvchi ilyustratsiya bo'lib xizmat qiladi;
- 4) pedagog-tarbiyachi bolalar kuzatishlarini umumlashtiradi va umumiy xulosa chiqaradi.

Amaliy metodlar. Malaka va ko'nikmalarni, tasavurlarni shakllantirish hamda mukammallashtirish jarayoni bilan bog'liq

bo'lgan metodlar mashg'ulotning amaliy metodlari hisoblanadi. Xususan, bunday metodlar mashg'ulotlar jumlasiga og'zaki mashqlar, amaliy (sayr davomida) Ijodiy xarakterdagi mashqlarga, masalan, masala va misollarni turli usullar bilan og'zaki yechish, og'zaki masala tuzish, sxemaga ko'ra og'zaki sodda masala tuzish, muammoli xarakterdagi masalalarni og'zaki yechish mashqlari va boshqa mashqlar kiradi.

Nazorat savollari:

1. Ta'limiy mezonlar va indikatorlar deganda nima tushuniladi?
2. Individual-shaxsiy rivojlanish mezonlariga nimalarni kiritish mumkin?
3. Tarbiyalanganlik darajasini aniqlash mezonlarini manbalardan o'qib-o'rganing?
4. Ta'lim sohasini rivojlantirishning maxsus mezonlari va ko'rsatkichlarini mustaqil ravishda aniqlashtiring va loyiha ko'rinishida taqdim eting?

14-MAVZU: PEDAGOGIK TADQIQOTNING MATEMATIK-STATISTIK METODLARI

14.1. Pedagogik tadqiqotning matematik-statistik metodlari.

Avvalo metod tushunchasiga ta'rif beradigan bo'lsam, Metod (lotincha «metodos»-«yo'l») tadqiqot yo'li, nazariya, ta'limot deb tarjima qilinadi. Ilmiy tushuncha sifatida «metod» so'zi keng ma'noda muayyan maqsadga erishish yo'lini, tor ma'noda tabiat va ijtimoiy hayot hodisalari hamda qonuniyatlarini bilish maqsadida qandaydir vazifani hal etish usulini bildiradi. Pedagogikada shunday maxsus metodlar mavjudki, ular yordamida ta'lim-tarbiya jarayoniga oid muhim faktlar, turli pedagogik vaziyatlar mohiyatlari, mexanizmlari, xususiyatlari o'rganiladi. Bundan tashqari metodlar bilim oluvchi yoshlarni va talabalarni ruhlantirib ilm olishga davat qiladi, ularni bilimni o'lchab yakuniy xulosalarni beradi. Pedagogik tadqiqot bosqichlari quyidagilardan iborat: ma'lumotlarni yig'ish, xulosalarni jamlash, tadqiqot bo'yicha miqdoriy tahlil o'rtacha miqdoriy raqamlarni aniqlash, korrelyatsiya koeffitsiyenti grafiklarini tuzish, xulosalarning to'g'riligini ta'minlovchi ma'lumotlarni yig'ish: (buning uchun turli xil metodlar qo'llaniladi), ta'lim-tarbiya jarayoniga oid ishchi farazni ilgari surish, uni nazariy va amaliy jihatdan sinovdan o'tkazish maxsus metodikasini ishlab chiqarish va boshqalar.

Pedagogika fani rivoji muayyan pedagogik muammolarni tadqiq etish maqsadida olib borilgan tadqiqot ishlarining g'oyasi, mazmuni hamda natijalari hisobiga ta'minlanadi. Ijtimoiy va ishlab chiqarish jarayonining keskin rivojlanishi, shaxsni har tomonlama kamol toptirish imkonini beruvchi omil hamda pedagogik shartsharoitlarni aniqlash, jamiyat va shaxs ma'naviyatiga ziyon yetkazuvchi holatlarni bartaraf etishni taqozo qiladi. Tarbiya jarayonlarining mohiyatini anglash ularni keng yoki tor doirada o'rganish, mavjud ko'rsatkichlar vositasida ularning sodir bo'lish sabablarini o'rganish, zarur chora-tadbirlarni belgilash ilmiy izlanishlarni tashkil etish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Pedagogik izlanishlarning samarali kechishi bir qator obyektiv va subyektiv omillarga bog'liq. Pedagogik ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish murakkab, muayyan muddatni taqozo etuvchi, izchillik, uzluksizlik, tizimlilik hamda aniq maqsad kabi

xususiyatlarga ega bo'lgan jarayon bo'lib, uning samarali bo'lishi uchun bir qator shartlarga rioya etish zarur.

Ular quyidagilardir:

- 1) muammoning dolzarbligi va mavzuning aniq belgilanganligi;
- 2) ilmiy farazlarning to'g'ri shakllantirilganligi;
- 3) vazifalarning tadqiqot maqsadi asosida to'g'ri belgilanganligi;
- 4) tadqiqot metodlar tizimiga nisbatan obyektiv yondashuv;
- 5) tajriba-sinov ishlari jarayoniga jalb etiluvchi respondentlarning yosh, psixologik va shaxsiy xususiyatlari, shuningdek, shaxs rivojlanishi qonuniyatlarining to'g'ri hisobga olinganligi;
- 6) tadqiqot natijalarini oldindan tashxislash va uning natijalarini aytib o'tish;
- 7) tadqiqot natijalarining kafolatlanganligi;

Shuningdek, metodlar belgilanishida dars jarayonida ishtirok etayotgan o'quvchilarning ko'nikmasi, o'zlashtirish darajasi hisobga olinadi va o'rni kelganda bir vaqtda bir nechta metoddan foydalanishga to'g'ri keladi. Bunday vaziyatda metodlar bir-biriga mutanosib bo'lishi va o'quvchilar darajasiga mos bo'lishi ham kerak. Pedagogika fanining ilmiy-tadqiqot usullari qanchalik to'g'ri tanlansa, ta'lim-tarbiya mazmunini yangilash va takomillashtirish shu darajada yuksaladi. Shuni ta'kidlash kerakki, ilmiy-tadqiqot metodlari aynan tizimi hozirgacha fanda to'la yaratilmagan, hal etilmagan. O'qituvchilar bilim ko'nikmasi oshgani sari tadqiqot metodlarning soni va usullari ortib boradi.

Hozirda asosan mavjud bo'lgan metod usullari quyidagilarni tashkil etadi:

1. Adabiyotlarni o'rganish metodi;
2. Kuzatish metodi;
3. Suhbat metodi;
4. Bolalar ijodini o'rganish metodi;
5. Maktab hujjatlarini tahlil qilish metodi;
6. Eksperiment-tajriba, sinov usuli;
7. Test sinovlari metodi;
8. Statistik ma'lumotlarni tahlil qilish usuli;
9. Matematik va kibernetik usullar;
10. Sotsiologik tadqiqot metodi.

Pedagogika fani o'z mazmun mohiyatini boyitishda, yangilashda

mavjud pedagogik hodisa va nazariyalarni uning maqsadi va vazifalariga muvofiq keladigan uslublari bilan o'rganadi. Ushbu ilmning ilmiy tadqiqot uslublari deganda, yosh avlodni tarbiyalash, bilimli qilish va o'qitishning real jarayonlariga xos bo'lgan ichki aloqa va munosabatlarni tekshirish, bilish yo'llari, usullari va vositalari majmui tushuniladi.

Metodlar asosan ikki usul yordamida amalga oshiriladi. Bular: kuzatish va tajriba. Kuzatish ilmiy pedagogik metodi bo'lib, pedagogik voqea va hodisalarni ilmiy asoslashga tayanadi. Tajriba bo'lsa ta'lim-tarbiya jarayoniga aloqador ilmiy faraz yoki amaliy ishlarning tadbiqu jarayonlarini aniqlash maqsadida o'tkaziladi. Kuzatishning ikki turi mavjud bo'lib, oddiy kuzatish hayotiy voqea-hodisalarni tahlil qilish bilan cheklanadi. Ilmiy-pedagogik tadqiqot esa pedagogik voqea-hodisalarning ichki qonuniyatlarini, mohiyatini ilmiy asoslab beradi, maxsus kuzatish natijalari qayd etib boriladi. Tajriba ham ikki turga bo'linib, laboratoriya o'tkaziladigan tajriba va tabiiy holatda o'tkaziladigan tajriba. Laboratoriya o'tkaziladigan tajriba maxsus ajratilgan xonalarda, didaktik vositalar yordamida o'tkaziladi. Bu laboratoriya jarayonlaridan asosan, kimyo va fizika fanlarida o'qilgan nazariyani amaliyotda qo'llashda foydalaniladi. Tabiiy holatda o'tkaziladigan tajriba esa shaxs rivojlanishining turli bosqichlarida o'tkaziladi. Ya'ni psixologik va jismoniy holatlarning bosqichlarida bo'lishi mumkin.

Muammo - bu ilmiy-tadqiqot ishidagi yechimi talab qilinadigan nazariy yoki amaliy masala bo'lib, u mavzuning dolzarbligi asosida ifoda qilinadi. Ular ilmiy, ilmiyuslubiy, ilmiy-metadologik jihatdan tadqiq etiladigan masaladan iborat bo'ladi. Ilmiytadqiqot ishi davomida muammoni to'g'ri qo'yish va unga mos tadqiqot maqsadini aniqlash muhim bosqich hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, barcha ilmiy izlanishlar va metodlarni qo'llanishi ma'lum bir masala-muammoga yechim va unga yakuniy xulosalar berishdan iborat. Asosiy masala esa o'sha muammoni aniq topish va to'g'ri yechim bera olishdir. Dars o'tish jarayonida sinfdagi yoki dars holatidagi muammolarni to'g'ri yo'nalish bilan bartaraf etish o'qituvchining vazifasidir.

Matematik-statistik metod ilmiy tadqiqotda keng qollanilishi hozirgi davr fanining o'ziga xos xususiyatlaridandir. Matematik-

statistik metodning qo'llanilishi tadqiqot samaradorligini oshiradi, pedagogik voqelikning aniq ifodalash, mavjud voqelikning ichki bog'liqlik qonuniyatlarini aniqlash, uni har xil sharoitda samaradorligi, rivojlanish darajalarini bilish, baholash imkoniyatlarini oshiradi. Pedagogik tadqiqotlarni matematikalashtirish o'ziga xos xususiyatlarini ishlab chiqish ilmiy ishlami samaradorligini kafolatlaydi.

Pedagogik tadqiqotda miqdoriy baholash ta'limiy, tarbiyaviy voqelikni mohiyati va matematik tilda ifodalash metodikasidir. Pedagogik tushuncha aniqligi, matematik tilda uni ifodalash, tadqiqot natijalarini umumlashtirishni osonlashtiradi.

Pedagogik tadqiqotni matematikalashtirish ilmiy sifat darajasi aniq bo'lishiga bog'liq. Muayyan voqelikni natijani faqat darajalarini tahlilida nazariyani yaratilgani, nazariy tushunchalar matematik tilda ifodalanishi farazni asoslaydi. Sifatiy tahlil, miqdoriy tahlilda yanada samarali bo'ladi.

Matematik metoddan samarali foydalanish asosi maxsus metodlar tizimini rivojlanishi bilan bog'liq. Maxsus metodlarni taraqqiy etgani matematik metodga manba' tayyorlaydi, uyg'unlikda ilmiy tadqiqot natijasini interpretatsiya natijasini oshiradi. Matematikalashtirish har bir fanning predmeti uning tarixiy taraqqiyoti fundamental bog'liq murakkab va samarali jarayondir. Bugungi kunda axborot texnologiyalarining keng rivojlangani pedagogik tadqiqotlarni matematikalashtirish imkoniyatlarini, zaruriyatini yanada oshirdi. Ta'lim-tarbiya jarayoni rivojlanishi sifatini miqdoriy tahlili keng qo'llanilmoqda.

Pedagogik tadqiqotlarning matematik tili, lingvistikasining shakllanishi ta'lim-tarbiya nazariyasining ifodalovchi vositasiga aylangan. Bu esa pedagogik voqelik, tadqiqoi natijalarini muayyanlik darajasini oshiradi. Shuning uchun pedagogik tadqiqotlarni matematikalashtirish tadqiqot metodlaridan ko'ra ilmiy konsepsiya, nazariyani ifodalovchi samarali vositaga aylanmoqda. Matematik metoaning evrestik xususiyatini oshirish, pedagogik tadqiqotlarni yangilik yaratish, ijodiy izlanish, fikrlash omilkorligini oshirmoqda. Shuning uchun bo'lajak olimlarni pedagogik tadqiqotlarni matematikalashtirish madaniyati ilmiy tadqiqot intensivligini ta'minlaydi.

Matematik tahlil metodini qollashda:

dalillarni miqdoriy sonlar bilan ifodalash zaruratini asoslash;

- sonlar bilan umumlashtirish maqsadini yoritish;
- tablitsalarni oddiy, tushunarli til bilan umumlashtirish;
- eng muhim miqdorni, jadvaini taqdim etish;
- jadvallarni gorizantal va vertikal tahlil qilish kabi tamoyillarga amal qilinadi.

Pedagogik tadqiqotlarda matematik-statistik metodni qo'llashni quyidagi tadqiqot misolida ko'rib chiqamiz.

Matematik-statistik metod ilmiy tadqiqotda keng qo'llanilishi hozirgi davr fanining o'ziga xos xususiyatlaridandir. Matematik-statistik metodning qo'llanilishi tadqiqot samaradorligini oshiradi, pedagogik voqelikning aniq ifodalash, mavjud voqelikning ichki bog'liqlik qonuniyatlarini aniqlash, uni har xil sharoitda samaradorligi, rivojlanish darajalarini bilish, baholash imkoniyatlarini oshiradi. Pedagogik tadqiqotlarni matematiklashtirish o'ziga xos xususiyatlarini ishlab chiqish ilmiy ishlarni samaradorligini kafolatlaydi. Pedagogik tadqiqotda miqdoriy baholash ta'limiy, tarbiyaviy voqelikni mohiyati va matematik tilda ifodalash metodikasidir. Pedagogik tushuncha aniqligi, matematik tilda uni ifodalash, tadqiqot natijalarini umumlashtirishni osonlashtiradi. Pedagogik tadqiqotni matematiklashtirish ilmiy sifat darajasi aniq bo'lishiga bog'liq. Muayyan voqelikni natijani faqat darajalarini tahlilida nazariyani yaratilgani, nazariy tushunchalar matematik tilda ifodalanishi farazni asoslaydi. Sifatiy tahlil, miqdoriy tahlilda yanada samarali bo'ladi. Matematik metoddan samarali foydalanish asosi maxsus metodlar tizimini rivojlanishi bilan bog'liq. Maxsus metodlarni taraqqiy etgani matematik metodga manba tayyorlaydi, uyg'unlikda ilmiy tadqiqot natijasini interpretatsiya natijasini oshiradi. Matematiklashtirish har bir fanning predmeti uning tarixiy taraqqiyoti fundamental bog'liq murakkab va samarali jarayondir.

Pedagogikada nazariy tadqiqotlar natijasiga o'lchovli yondoshish 19 asr oxiri 20 asr boshlarida joriy etila boshlandi. Miqdoriy baholash metodi nazariy, eksperimental tadqiqotlarning, didaktikaning asosiy metodidan biri bo'ldi. Ammo bu metodikaga germevistik pedagogika, madaniyat pedagogikasi, falsafiy pedagogika, ekzistensialistik pedagogika tarafdorlari qarshi chiqdilar. Shunga

qaramay, eksperimental pedagogika rivojlandi, matematik statistik metod pedagogik tadqiqotlarning samarali metodlaridan biri bo'lib qoldi. Bugungi kunda axborot texnologiyalarining keng rivojlangani pedagogik tadqiqotlarni matematiklashtirish imkoniyatlarini, zaruriyatini yanada oshirdi. Ta'lim-tarbiya jarayoni rivojlanishi sifatini miqdoriy tahlili keng qo'llanilmoqda. Pedagogik tadqiqotlarning matematik tili, lingvistikasining shakllanishi ta'lim-tarbiya nazariyasining ifodalovchi vositasiga aylangan. Bu esa pedagogik voqelik, tadqiqoi natijalarini muayyanlik darajasini oshiradi. Shuning uchun pedagogik tadqiqotlarni matematiklashtirish tadqiqot metodlaridan ko'ra ilmiy konsepsiya, nazariyani ifodalovchi samarali vositaga aylanmoqda. Matematik metodning evrestik xususiyatini oshirish, pedagogik tadqiqotlarni yangilik yaratish, ijodiy izlanish, fikrlash omilkorligini oshirmoqda. Shuning uchun bo'lajak olimlarni pedagogik tadqiqotlarni matematiklashtirish madaniyati ilmiy tadqiqot intensivligini ta'minlaydi.

Matematik tahlil metodini qo'llashda:

- dalillarni miqdoriy sonlar bilan ifodalash zaruratini asoslash;
- sonlar bilan umumlashtirish maqsadini yoritish;
- tablitsalarni oddiy, tushunarli til bilan umumlashtirish;
- eng muhim miqdorni, jadvaini taqdim etish;
- jadvallarni gorizantal va vertikal tahlil qilish kabi tamoyillarga amal qilinadi.

Pedagogik tadqiqotlarda matematik-statistik metodni qo'llashni quyidagi tadqiqot misolida ko'rib chiqamiz. Tadqiqot mavzusi: Umumta'lim maktabi o'quvchilarida tarixiy tafakkurni modernizatsiyalashgan ta'minot vositasida rivojlantirish. Pedagogik sinov-tajpiba natijalarini tahlil etishda o'quvchilar tomonidan ishlab chiqilgan ioyihalar va yaratilgan o'quv portfoliosini baholash samaradorlik darajasini aniqlash yuzasidan tajriba hamda nazorat sinflaridagi o'zlashtirishlarni yuqoridagi mezonlar bo'yicha matematik-statistika metodi yordamida tahlil etildi. Tajriba-sinovda 987 nafar o'quvchilar qatnashdi, shundan hisoblash qulay bo'lishi uchun reprezentativ ravishda tajriba sinfining 175 nafar va nazorat sinfmning 165 nafar o'quvchisining natijalari asos sifatida olindi.

Masalaning qisqacha mohiyati quyidagilardan iborat: ikkita bosh to'plam berilgan bo'lsin. Biri tajriba-sinov sinfidagi

15-MAVZU: PEDAGOGIK ILMIY TADQIQOT ISHLARINI HIOYAGA TAYYORLASH VA OMMALASHTIRISH

15.1. Dissertatsiyaning tuzilishi va mazmuni. Doktorlik dissertatsiya quyidagi tarkibiy qismlardan iborat bo'lishi lozim: mundarija; kirish (dissertatsiya annotatsiyasi); asosiy qism; xulosa; foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati; shartli belgilar va atamalar ro'yxati (mavjud bo'lsa); ilovalar (mavjud bo'lsa). Dissertatsiyaning mundarijasida boblar va paragraflarning nomlanishi hamda ularning beti ko'rsatiladi. Dissertatsiyaning kirish qismi tadqiqotning mohiyati to'g'risida qisqa, lekin yaxlit tasavur hosil qilishga imkon berishi kerak. Mazkur qismda dissertatsiya tadqiqoti mohiyatini tavsiflaydigan asosiy ma'lumotlar puxta tahrir qilingan, qisqa, aniq va ravon bo'lishi kerak.

Dissertatsiyaning kirish qismida quyidagilar yoritib berilishi kerak: dissertatsiya mavzusining dolzarbligi va zarurati;

tadqiqotning respublika fan va texnologiyalari rivojlanishining ustuvor yo'nalishlariga mosligi;

dissertatsiya mavzusi bo'yicha xorijiy ilmiy tadqiqotlar sharhi (faqat fan doktori (Doctor of Science) dissertatsiyasi uchun);

muammoning o'rganilganlik darajasi;

dissertatsiya tadqiqotining dissertatsiya bajarilgan oliy ta'lim yoki ilmiy-tadqiqot muassasasining ilmiy-tadqiqot ishlari rejalari bilan bog'liqligi;

tadqiqotning maqsadi;

tadqiqotning vazifalari;

tadqiqotning ob'ekti;

tadqiqotning predmeti;

tadqiqotning usullari;

tadqiqotning ilmiy yangiligi;

tadqiqotning amaliy natijalari;

tadqiqot natijalarining ishonchiligi;

tadqiqot natijalarining ilmiy va amaliy ahamiyati;

tadqiqot natijalarining joriy qilinishi;

tadqiqot natijalarining aprobatsiyasi;

tadqiqot natijalarining e'lon qilinganligi;

dissertatsiyaning tuzilishi va hajmi.

Dissertatsiyaning asosiy qismida ishning mazmun-mohiyati bayon qilinadi. Asosiy qism — boblar va paragraflardan tashkil topadi. Falsafa doktori (Doctor of Philosophy) dissertatsiyasining asosiy qismi kamida uchta bobdan, fan doktori (Doctor of Science) dissertatsiyasining asosiy qismi esa, kamida to'rtta bobdan iborat bo'lishi lozim. Dissertatsiya xulosasida dissertatsiya tadqiqoti bo'yicha umumlashtirilgan xulosa, fikr, taklif hamda tavsiyalar qisqa va aniq keltiriladi.

Xulosa tahririy jihatdan puxta, qisqa, aniq va ravshan ifodalanib, bandlangan (raqamlangan) holda rasmiylashtiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati dissertatsiya matnida havola qilingan barcha ilmiy va boshqa nashrlar ro'yxatidan iborat bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati quyidagi uch qismdan iborat bo'ladi: normativ-huquqiy hujjatlar va metodologik ahamiyatga ega nashrlar; monografiya, ilmiy maqola, patent, ilmiy to'plamlar; foydalanilgan boshqa adabiyotlar. Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati alifbo, sistematik yoki matnda havola qilinishi ketma-ketligi tarzida keltiriladi. Dissertatsiyada foydalanilmagan va havola qilinmagan adabiyotlarni ro'yxatga kiritishga yo'l qo'yilmaydi. Dissertatsiyada foydalanilgan materiallar manbai, uning muallifi va nomi to'liq ko'rsatilishi lozim. Dissertatsiyada ilmiy ish yozishda ishtirok etgan hammualliflarning g'oya yoki ishlanmalaridan foydalanilgan holatda, ular dissertatsiya va dissertatsiya avtoreferatida qayd etilishi shart. Dissertatsiyaning shartli belgilar va atamalar ro'yxati qismida dissertatsiya matnida nisbatan ko'p uchraydigan maxsus belgilar va qisqartma so'zlarga izoh berilishi kerak.

Dissertatsiyaning ilovalari dissertatsiyaning asosiy matni bilan birga bitta jildga jamlangan yoki alohida jild shaklida rasmiylashtirilishi mumkin. Ilovalarga dissertatsiya matnini to'ldiradigan va tasvirlaydigan yordamchi materiallar kiritilishi mumkin. Ilovalarning ketma-ketligi dissertatsiya matnida ularga havola qilish tartibiga mos kelishi kerak. Falsafa doktori (Doctor of Philosophy) dissertatsiyasining hajmi 60 varaqdan, fan doktori (Doctor of Science) dissertatsiyasining hajmi esa, 100 varaqdan oshmasligi kerak (matn varaqning old va orqa tomoniga yoziladi).

Ijtimoiy-gumanitar fanlar yo'nalishidagi dissertatsiya hajmi ko'pi bilan 30 foizga oshirilishi mumkin. Mundarija, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati, shartli belgilar va atamalar ro'yxati hamda ilovalar ko'rsatilgan hajmga kiritilmaydi.

15.2. Magistrlik dissertatsiyasining tuzilishi va rasmiylashtirish qoidalari. Magistrlik dissertatsiyasi o'qish va o'quv dasturlarini o'zlashtirish jarayonida magistratura talabasi egallagan rvazariy va amaliy bilimlari asosida bajarilgan ilmiy-tadqiqot ishlarining natijasi hisoblanadi. Magistrlik dissertatsiyalarining mavzulari oliy ta'lim muassasalari kafedralarida kafedralarning professor-o'qituvchilari tarkibi,

O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi ilmiy muassasalari, tarmoq ilmiy tadqiqot va loyihalash muassasalari xodimlari tomonidan shakllantiriladi. Magistrlik dissertatsiyalarining mavzulari, qoidaga ko'ra, dolzarb ilmiy-tadqiqot masalalariga yoki aniq amaliy vazifalarni hal etishga bag'ishlanadi. Magistrlik dissertatsiyasiga ilmiy rahbarlik oliy ta'lim muassasalarida ishlaydigan professorlar, fan doktorlari, dotsentlar, fan nomzodlari, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi ilmiy muassasalari olimlari, tashkilotlarning yuqori malakali va tajribali mutaxassislari, shuningdek belgilangan tartibda magistrlik, ilmiy darajalar yoki ilmiy unvonlarga ega boigan xorijiy mutaxassislar tomonidan amalga oshiriladi. Magistratura talabasi o'qiyotgan oliy ta'lim muassasasida ishlamaydigan xodimlardan unga ilmiy rahbar tayinlangan taqdirda, talabaga qo'shimcha ravishda tegishli kafedra professor-o'qituvchilari tarkibidan ilmiy maslahatchi tayinlanadi. Belgilangan talablarga muvofiq magistrlik dissertatsiyasini bajarish doirasida ilmiy rahbar bilan bir xil mas'uliyat ilmiy maslahatchiga ham yuklatiladi.

Magistratura talabasi o'qiyotgan oliy ta'lim muassasasi xodimlari tarkibidan boigan ilmiy rahbar va ilmiy maslahatchining magistrlik dissertatsiyasini tayyorlash bo'yicha talabalar bilan ishlashi ularning oliy ta'lim muassasasida o'quv yili shaxsiy ish rejasi bilan belgilanadigan o'quv yuklamasiga kiritiladi. Magistratura talabasi o'qiyotgan oliy ta'lim muassasasida ishlamaydigan xodimlardan bo'lgan ilmiy rahbar mehnatiga haq to'lash belgilarigan tartibda mehnatga soatbay haq to'lash shartlari bo'yicha bir o'quv yiliga bir magistratura talabasi uchun 50 soatdan oshmagan hajmda, tegishli

oliy ta'lim muassasasi xarajatlar smetasida bu maqsadlar uchun nazarda tutilgan mablag'lar doirasida amalga oshiriladi.

Magistrlik dissertatsiyasi quyidagi tarkibiy qismlardan iborat bo'lishi kerak:

titul varaq;

ikki tilda (o'qitish tili va ingliz tilda) magistrlik dissertatsiyasining qisqacha annotatsiyasi;

mundarija;

kirish;

asosiy qism;

xulosa;

adabiyotlar ro'yxati;

ilovalar (mavjud bo'lsa).

Kirish quyidagilarni qisqacha o'z ichiga olishi lozim: magistrlik dissertatsiyasi mavzusining asoslanishi va uning dolzarbligi; tadqiqot ob'ekti va predmeti; tadqiqot maqsadi va vazifalari; ilmiy yangiligi; tadqiqotning asosiy masalalari va farazlari; tadqiqot mavzusi bo'yicha adabiyotlar sharhi (tahlili); tadqiqotda qo'llanilgan metodikaning tavsifi; tadqiqot natijalarining nazariy va amaliy ahamiyati; ish tuzilmasining tavsifi. Magistrlik dissertatsiyasining asosiy qismi kamida uch bobdan iborat bo'lib, boblar hajm jihatidan o'zaro mutanosib bo'lishi va quyidagilarni o'z ichiga olishi lozim: tadqiqot mavzusiga taalluqli boshqa manbalarda keltirilgan nazariy, amaliy va empirik tadqiqotlar natijalarining tanqidiy tahlili; tadqiqot metodikasi va ishning amaliy qismi bayoni; tadqiqot olib borilgan masalani hal etishda magistratura talabasining shaxsiy hissasi ko'rsatilgan holda tadqiqotning asosiy natijalari bayoni, Magistrlik dissertatsiyasining xulosa qismida barcha boblarda qayd etilgan natijalarning ilmiy va amaliy ahamiyati, shuningdek ilmiy tadqiqot muammosini hal etish bo'yicha xulosalar yoritiladi. Xulosa qismi 4 sahifadan oshmasligi kerak.

Magistrlik dissertatsiyasiga uning mazmunini bayon etish uchun bevosita zarur bo'lgan qo'shimcha ma'lumotlarni o'z ichiga oigan materiallar ilova qilinishi mumkin. Ilova qismining hajmi magistrlik dissertatsiyasi umumiy hajmining uchdan bir qismidan oshmasligi lozim. Magistrlik dissertatsiyasi ustida ishlayotgan magistratura talabasi kasb odob-axloqi qoidalariga rioya etishi

(plagiat, ma'lumotlarni soxtalashtirish, shuningdek yolg'on sitatalar keltirishga yo'l qo'ymaslik) lozim.

Dissertatsiya matni standart varaqda yozilgan bo'lib, unda quyidagi qoidalarga rioya etilgan bo'lishi lozim: qatorlar oralig'i — 1,5 sm; yuqori va pastki hoshiya 2 sm, satr boshi: chap tomondan 3 sm, o'ng tomondan 2 sm; xatboshilar orasidagi oraliq — 5 yoki 6 belgili. Magistrlik dissertatsiyasi matnini Microsoft Word matnli redaktorida Times New Roman shriftida yozish tavsiya etiladi. Magistrlik dissertatsiyasining hajmi ti tul varaq, mundarija, adabiyotlar ro'yxati va ilovalardan tashqari 70 — 80 sahifa bo'lishi tavsiya etiladi.

15.3. Magistrlik dissertatsiyasining dastlabki va rasmiy himoyasini o'tkazish tartibi. Magistrlik dissertatsiyasining dastlabki himoyasi ilmiy rahbar (ilmiy maslahatchi) ishtirokida kafedra tomonidan tuzilgan komissiyada tashkil etiladi. Dastlabki himoyaga boshqa kafedralardan, shuningdek boshqa tashkilotlardan mutaxassislartaklif etilishi mumkin. Ilmiy maslahatchi tayinlangan holda dastlabki himoyaga qadar undan magistrlik dissertatsiyasiga xulosa olish ham talab etiladi. Dastlabki himoyaga qadar magistratura talabasi ichki va tashqi hamda ilmiy rahbar taqrizlariga, shuningdek dissertatsiya mavzusiga doir kamida 2 ta ilmiy maqola yoki tezisga ega bo'lishi kerak. Dastlabki himoya yakunlari kafedralar yig'ilishi bayonnomasi bilan rasmiylashtiriladi. Ichki va tashqi taqrizchilarni oliy ta'lim muassasasining tegishli kafedrasini tavsiya etadi va ularning ro'yxati ilmiy ishlar bo'yicha prorektor (direktor o'rinbosari) tomonidan tasdiqlanadi.

Taqrizchi vazifalariga quyidagilar kiradi:

magistrlik dissertatsiyasining dolzarbligi, ilmiy yangiligi va tugallanganligi to'g'risida xulosa taqdim etish;

dastlabki himoyadan kamida 3 kun oldin taqriz taqdim etish;

kasb odob-axloqi qoidalarining buzilishi holatlari (plagiat, ma'lumotlarni soxtalashtirish, yolg'on sitata keltirish va boshqalar) aniqlangan taqdirda, ularni taqrizda ko'rsatish.

Magistrlik dissertatsiyasi belgilangan talablarga mos kelmagan holatlarda, magistratura talabasi tomonidan kasb odob-axloqi qoidalari (plagiat, ma'lumotlarni soxtalashtirish, yolg'on sitata keltirish va boshqalar) buzilganligi aniqlangan taqdirda, shuningdek

ushbu holatlarni qisqa muddatda tuzatish imkoniyati mavjud bo'lmaganda taqrizchi magistrlik dissertatsiyasini himoyaga qo'yish maqsadga muvofiq emasligi to'g'risida xulosa beradi. Magistrlik dissertatsiyasini rasmiy himoya qilish kuni oliy ta'lim muassasasi rektori (direktori)ning buyrug'i bilan tasdiqlangan jadval asosida belgilanadi. Magistrlik dissertatsiyasining rasmiy himoyasi oliy ta'lim muassasasining Davlat yakuniy attestatsiya komissiyasi (keyingi o'rinlarda Komissiya deb ataladi) tomonidan o'tkaziladi.

Magistratura talabasi magistrlik dissertatsiyasining rasmiy himoyasi taqdimot materiallari bilan bayon etilishi va 20 daqiqadan oshmasligi lozim. Rasmiy himoyada

Komissiya a'zolari magistratura talabasini quyidagi mezonlar asosida baholaydi:

magistrlik dissertatsiyasi tadqiqot mavzusining dolzarbligini va uning amaliyot bilan bog'liqligini ko'rsatib bera olishi;

magistratura talabasining tadqiqotga va vazifalarni hal etishga mustaqil yondashuvi;

foydalanilgan ilmiy adabiyotlar, ilmiy nashrlar, normativ-huquqiy hujjatlar, statistik ma'lumotlar, shuningdek xorijiy tillardagi adabiyotlar tanqidiy tahlilining to'liqligi va chuqurligi;

tadqiqot usullari amaliyotda qo'llanilganligining asoslanganligi; olingan natijalar asosida ishlab chiqilgan tavsiyalarning amaliy ahamiyati;

magistratura talabasining magistrlik dissertatsiyasi doirasida o'tkazilgan tadqiqotlar va olingan natijalarni rivojlantirish istiqbollari ko'ra bilish qobiliyati;

magistrlik dissertatsiyasining nazariy va amaliy qismlaridagi o'zaro mantiqiy bog'liqlikni kuzata bilish malakasi.

"Qoniqarsiz" baho qo'yilganda yoki magistrlik dissertatsiyasi rasmiy himoyaga qo'yilmagan taqdirda magistratura talabasi keyingi 3 yil davomida uni qayta himoya qiliish huquqiga ega. Magistrlik dissertatsiyalari rasmiy himoyasi natijalari oliy ta'lim muassasasi ilmiy kengashida muhokama etiladi. Himoya qilingan magistrlik dissertatsiyalari oliy ta'lim muassasasida 3 yil davomida saqlanadi.

Nazorat savollari:

1. Doktorlik dissertatsiyalari qanday tarkibiy qismlardan iborat bo'lishi lozim?
2. Doktorlik dissertatsiyasining kirish qismi qanday komponentlarni o'z ichiga oladi?
3. Doktorlik dissertatsiyalari hajmi va rasmiylashtirilishiga qo'yiladigan talablarni tushuntirib bering.
4. Magistrlik dissertatsiyalarni rasmiylashtirish talablarini bayon eting.
5. Magistriik dissertatsiyani dastlabki va rasmiy himoya qilish tartibini tushuntirib berin

GLOSSARIY

Abstraklashtirish (mavhumlashtirish) – fikrlash jarayoni, o'rganilayotgan hodisalarning asosiy qonuniyatlarini aks ettirish imkonini beradigan nazariy umumlashtirish.

Abstraksiya – narsalar va ular o'rtasidagi munosabatlarning bir qator xossalarni fikran ajratish.

Agnostitsizm – falsafiy ta'limot, obyektiv borliq va haqiqatning obyektiv mohiyatini bilishni rad etadi, fanning vazifasini hodisalarning bilish bilan chegaralaydi, narsalar mohiyati va tabiiy hamda ijtimoiy jarayonlar rivojlanish qonuniyatlarini bilish mumkin emas deb hisoblaydi.

Adaptatsiya yoki moslashtirish – aks ettirishning alohida shakli, ichki va tashqi muhit o'rtasida dinamik muvozanat o'rnatuvchi jarayon.

Algoritm – 1) qat'iy belgilangan qoida bo'yicha tatbiq etiladigan operatsiyalar tizimi, u tadrijiy ravishda bajarilgandan so'ng qo'yilgan masalani yechimga olib keladi; 2) boshlang'ich berilganlarni izlanayotgan natijaga keltiruvchi mohiyatni belgilovchi va operatsiyalar ketma-ketligining ifodasi.

Amaliy ahamiyat (qimmat) – tadqiqotchilik ishi natijalaridan amaliyotda foydalanish tusi.

Analogiya – o'xshashligi, prototipi tanlanadigan fikriy operatsiya.

Aniqlashtirish – abstraklashtirishga teskari jarayon, yaxlit, o'zaro bog'liq, ko'p tomonlama obyektning topilishini nazarda tutadi.

Annotatsiya – nashr haqidagi qisqacha axborot; hujjat, uning bir qismi yoki hujjatlar guruhining vazifasi, mazmuni, shakli va boshqa xususiyatlari nuqtai nazaridan tavsifnomasi.

Aprobatsiya – tekshirish, sinashga asoslangan qo'llab quvvatlash, tasdiqlash.

Arxetip – jamoaviy ongsiz holatlarda mavjud bo'lib, tasavvurning faolligini o'stiruvchi fantaziyalar obrazlarining tug'ma psixik tuzilmalari, boshlang'ich sxemalari.

Bibliografiya – 1) nashr va qo'lyozma mahsulotlarini hisobga oluvchi va u haqidagi ma'lumotlardan iborat ilmiy va amaliy faoliyat tarmog'i; 2) mavzu bo'yicha adabiyotlarning to'liq yoki saralangan ro'yxati.

Gipoteza – faraz; biror hodisani tushuntirish uchun ilgari surilayotgan va ishonchli ilmiy nazariya bo'lishi uchun tajribada tekshirishni hamda nazariy jihatdan asoslashni talab etuvchi ilmiy fikr.

Gnoseologiya – nazariy bilish, ilmiy bilish manbalari, shakllari va usullarini, uning haqiqat ekanlik shartlarini, insonning hayotini o'rganish.

Dalillangan esse – quyilgan savolga dalillangan javob mavjud bo'lgan yozma ish. Muallif muayyan pozitsiyaga ega va uni himoya qiladi, uni quvvatlash uchun bir qator dalillarni taq-dim etadi.

Maqsad – muallifning nuqtai nazariga boshqalarni ham ishontirish.

Deduksiya – fikrlashning umumiy qonuniyatlardan xususiy faktlarga tomon rivojlanishini nazarda tutadigan fikriy operatsiya.

Ilmiy ish – muayyan ilmiy (akademik) malakani (darajani) olish maqsadida maxsus tayyorlangan, ommaviy muhokamaga va himoyaga qo'yiladigan ilmiy asar.

Ilmiy yo'nalish – tadqiqot o'tkazish sohasidagi fan, fanlar yoki ilmiy muammolar majmui.

Ilmiy ish – boshqa har qanday ishdan o'zining maqsadi, yangi ilmiy bilimni olishi bilan farq qiladi. Ayni shu ish jarayonda voqelik haqidagi obyektiv bilimlar ishlab chiqiladi va bir tizimga solinadi.

Ilmiy ish rejasi – muallif g'oyasining sxematik ifodasi.

Ilmiy mavzu – yechimini talab qiladigan murakkab vazifa. Ilmiy ish mavzusi muayyan ilmiy yo'nalishga yoki ilmiy muammoga tegishli bo'lishi mumkin.

Ilmiy muammo – ilmiy tadqiqotchilik ishi mavzusini belgilaydigan murakkab nazariy va (yoki) amaliy vazifalar majmui. Muammo tarmoq, tarmoqlararo, global bo'lishi mumkin.

Ilmiy tadqiqot uslubi – muayyan bilish maqsadini hisobga olgan holda muayyan bilish vazifalarini hal etishga qaratilgan aqliy va (yoki) amaliy operatsiyalar (rusum-qoidalar) tizimi.

Induksiya – xususiy faktlarni umumlashtirish, ayrim hollarda umumiy xulosaga, ayrim faktlardan umumlashmalarga olib keluvchi fikriy operatsiya.

Konspekt – asosiy xulosalar va qoidalar, faktlar, dalillar, usullarni o'z ichiga oladi; tuzuvchining materialga nisbatan munosabatini aks ettiradi.

Konsepsiya – qarashlar tizimi, hodisalar, jarayonlarning biror tarzda tushunilishi.

Kuzatish – eng ko'p axborotli tadqiqot uslubi, bo'lgan va o'rganilayotgan jarayonlar va hodisalarni chetdan turib ko'rishga imkon beradi.

Mavzuning dolzarbligi – mavzuning nazariya va amaliyot uchun kerakli ekanligi, fanda ko'pincha oldingi nazariy tasavvurlar doirasiga yaqqol joylashmaydigan yangi faktlarning kashf qilinishi natijasida vujudga keladigan vaziyatning mavjudligi bilan belgilanadi.

Magistr – ilmiy ijod metodologiyasi va uslubi, zamonaviy axborot texnologiyalarini egallagan, axborotlarni tahlil etish va sintez qilish malakasiga ega bo'lgan keng bilimli mutaxassis.

Magistratura – oliy ta'limning ilmiy tadqiqotchilik va ilmiy-pedagogik faoliyatga mutaxassislarni tayyorlash shakli.

Ilmiy ish – magistrni tayyorlash bo'yicha asosiy kasbiy ta'lim dasturiga o'qitishning yakunlovchi bosqichida talaba-tadqiqotchi tomonidan ilmiy rahbar rahbarligida mustaqil bajariladigan ilmiy yo'nalishdagi ish.

Maqola – mustaqil ilmiy tadqiqot, dolzarb ilmiy muammo bo'yicha o'z fikrlarini bayon qilish.

Metod – 1) tabiat hodisalari va ijtimoiy hayotni tadqiq etish va bilish usuli; 2) yo'l, usul yoki harakat tarzi.

Metodika – biror ishni maqsadga muvofiq bajarish usullari, yo'llarining majmui.

Metodologiya – 1) bilishning ilmiy usuli haqidagi ta'limot; 2) biror fanda qo'llaniladigan usullar majmui.

Modellashtirish – tadqiqotchilikning model qurilishini nazarda tutadigan nazariy uslubi.

Model – 1) yalpi ishlab chiqarish uchun biror bir buyumning namunasi; 2) narsaning kichraytirilgan ko'rinishdagi tarzi; 3) tabiatda va jamiyatdagi biror hodisa yoki jarayonning tasviri yoki tavsifi, tarxi.

Monitoring – tadqiqot natijalarining doimiy nazorat qilinishi, muntazam kuzatib borilishi.

Muammo – bilim bilan bilmaslik o'rtasidagi o'ziga xos chegara. U oldingi bilim etarli bo'lmagan, yangi bilim esa hozircha rivojlangan shaklga ega bo'lmagan holatda paydo bo'ladi.

Mutolaa – nutqiy faoliyatning murakkab turi, texnik jihati – mutolaa qilish va tez o‘qish malakalarini o‘rttirish, ijodiy jihati – matndan zarur axborotlarni olishdan iborat.

Nazariya – 1) tabiat va jamiyat rivojining obyektiv qonuniyatlarini ifodalovchi ijtimoiy amaliyot, tajribani umumlashtirish; 2) biror fan yoki uning qismi umumlashtirilgan qoidalarining majmui.

Naturfalsafa – tabiat falsafasi; tabiatni uning yaxlitligida aqliy mushohada yo‘li bilan talqin qilish.

Obyekt – 1) bizdan tashqarida va bizning ongimizga bog‘liq bo‘lmagan holda mavjud tashqi dunyo, u idroklash subyektning amaliy ta‘sir o‘tkazuvchi manba; 2) biror faoliyat yo‘naltirilgan narsa, hodisa.

Paradoks – 1) umum qabul qilingan, oqilona fikrga zid fikr, mulohaza; 2) odatdagi tasavvurlarga mos kelmaydigan kutilmagan hodisa.

Reja – eng qisqa yozuv bo‘lib, u fikr bayonining izchilligini aks ettiradi va umumlashtiradi; matnning mazmunini ochib beradi; manbaning mazmunini xotirada qayta tiklaydi; konspekt va tezislar o‘rnini bosadi; har xil yozuvlarni (ma‘ruza, axborot, xisobot) tuzishga yordam beradi; bajarilgan yozuvni yaxshilaydi; o‘zini o‘zi nazorat qilishni tezlashtiradi; e‘tiborni jamlaydi; yaxshi tanish bo‘lgan matnni xotirada jonlantirish uchun ishlatiladi.

Referat – bir yoki bir necha manbalarda mavjud bo‘lgan g‘oyalarning qisqacha yozuvi, u har xil nuqtai nazarlarni qiyoslash va tahlil qilish mahoratini taqozo etadi.

Sintez – fikriy operatsiya; ongda bir butunlikda, birgalikda va o‘zaro aloqadagi qismlar sifatida mavjud bo‘lgan biror narsa, hodisani ilmiy tadqiq etish usuli; qo‘shilma, umumlashma.

Subyekt – 1) tashqi dunyo (obyekt)ni idrok etayotgan va o‘z amaliy faoliyati mobaynida unga ta‘sir o‘tkazadigan inson; 2) huquq va majburiyatlarni zimmasiga oluvchi (jismoniy yoki yuridik) shaxs.

Suhbat – empirik uslub; javob beruvchi bilan shaxsiy aloqani nazarda tutadi.

Tadqiqot vazifasi – ilgari surilgan farazga muvofiq maqsadga erishish uchun yo‘llar va vositalarning tanlanishi.

Tadqiqot dasturi – aniq mavzu ustidagi bo‘lg‘usi ishning mohiyati va tarkibiy qismlari haqidagi aniq tasavvurdir.

Tadqiqot maqsadi – tadqiqotchi o‘z ishini yakunlashda erishishni so‘hlagan pirovard natijalar.

Tadqiqot obyekti – muammoli vaziyatni yuzaga keltiradigan muayyan jarayon yoki hodisa, bu muammoning o‘ziga xos tashuvchisi, tadqiqotchilik faoliyati yunaltirilgan narsa.

Tadqiqot predmeti – obyektning aniq bir qismi bo‘lib, uning ichida izlanish olib boriladi. Hodisalar, ularning ayrim tomonlari tadqiqot predmeti bo‘lishi mumkin. Tadqiqotchi ilmiy izlanishlar natijasida tadqiqot obyekti haqida oladigan yangi ilmiy bilim sifatida belgilash mumkin.

Tadqiqot uslubiyati (texnologiyasi) – tadqiqot usullarining bir tizimli majmui, tadqiqot uslublari, usullari, texnikalarining qo‘llanish va ular yordamida olingan natija-larni talqin qilish qoidalari tizimi. Uslubiyat o‘rganiladigan obyekt xarakteriga, tadqiqot metodologiyasi, maqsadlariga ishlab chiqilgan uslublar, tadqiqotchi malakasining umumiy darajasiga bog‘liq bo‘ladi.

Tadqiqot farazi – bevosita kuzatilayotgan hodisa, o‘rganilayotgan hodisaning tuzilishi yoki uning tarkibiy qismlari o‘rtasidagi aloqalar tusi haqidagi ilmiy asoslangan taxmin. Farazlar mavjud faktlar asosida ishlab chiqiladi.

Tajriba – umumiy empirik tadqiqot uslubi bo‘lib, u boshqariladigan sharoitda o‘rganilayotgan obyektlar ustidan qat‘iy nazorat yuritilishiga asoslanadi.

Tajriba ishi – birmuncha yuksak natijalarni olishni ko‘zlab jarayonga oldindan belgilangan o‘zgarishlar, innovatsiyalarni kiritish uslubi.

Taksonomiya – iyerarxik tuzilishga ega bo‘lgan mavjudlikning murakkab tashkil etilgan sohasini tasniflash va sistemalashtirish nazariyasi.

Tasniflash – o‘rganiladigan obyektlar, faktlarni o‘rganishning nazariy uslubi; hodisalarni bir-biriga nisbatan tartibga solishga asoslanadi.

Tablil – 1) yaxlitni tarkibiy qismlarga fikran yoki fizik ajratishdan iborat ilmiy tadqiqot usuli; 2) bo‘laklarga ajratish, nimanidir ko‘rib chiqish.

Tekshirish – tadqiq qilinayotgan obyektning u yoki boshqa darajadagi teranlik va detallashtirish bilan o‘rganilishi; tadqiqot

maksadlari va vazifalari bilan belgilanadi.

Test – 1) aqliy rivojlanish, qobiliyat, iroda va insonning boshqa ruhiy fiziologik tabiatini belgilash sinov o'tkaziladigan topshiriqlarning standart shakli; 2) muayyan ijtimoiy tadqiqotlar uchun foydalaniladigan so'rovnoma.

Traktat – muayyan yondashuvni belgilashni o'z oldiga maqsad qilibqo'ygan mulohaza shaklidagi ilmiy ish.

Transsendensiya – hissiy tajriba bilan tasdiklanmaydigan aqliy mushohada obyektlarining oliy turini ifodalovchi falsafiy tushuncha.

Umumlashtirish – muhim fikriy operatsiyalardan biri; uning natijasida obyektlar va ular munosabatlarining nisbatan barqaror xususiyatlari ajratiladi va qayd qilinadi.

Unifikatsiya – uyg'unlashtirish; biror narsani yagona sistema, shakl, bir toifaga keltirish.

Fakt – 1) haqiqatda mavjud, o'ylab topilmagan voqea, hodisa; biror taxminni tekshirishdan iborat qandaydir xulosa, mulohaza uchun xizmat qiluvchi qat'iy belgilangan bilim, tajribadagi ma'lumot; 2) obyektiv mavjud bo'lgan haqiqat, aniqlik.

Faraz (gipoteza) – oldindan o'rganilgan faktlar, hodisalar, jarayonlarning muayyan majmuiga asoslangan, ularni izohlash uchun ilgari suriladigan va tasdiqlanishi yoki inkor etilishi lozim bo'ladigan nazariy taxmin.

Evristika – 1) yo'naltiruvchi savollar yordamida ta'lim berish tizimi; 2) nazariy tadqiqotning mantiqiy usullari va uslubiy qoidalari majmui va haqiqatni izlash.

Ekstrapolyasiya – hodisaning bir qismida kuzatish tufayli olingan xulosani boshqa qismiga tadbiq etishdan iborat ilmiy tadqiqot usuli.

Esse – muallifning alohida individual pozitsiyasiga ega erkin shakldagi bayon; qandaydir buyum yoki qandaydir sabab bo'yicha umumiy yoki oldindan bildirilgan fikr-muloxazalar.

Yangilik – fanning shu tarmog'iga yoki umuman fanga ulush darajasi; natijalar har xil tusda bo'lishi mumkin; natijalar yoki ularning bir qismi yangi bo'lishi mumkin, shuningdek natijalarning katta qismi yangilik sifatida qayd qilinmasligi ham mumkin.

Qiyoslash – obyektlarning o'xshashligi va farqlarini, umumiyligi va alohidaligini aniqlash maqsadida obyektlarning qiyoslanishini nazarda tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1.Алемасов В., Мамадалиев Ш. Илмий тадқиқот: методология, методика, ижодиёт / Ўқув қўлланма. – Т.: ИИВ Академияси, 2015.

2.Алимжоновна Ж.И. Илмий тадқиқот методологияси / Маъруза матнлари. – Т., 2010.

3.Алимова Х.А. ва бошқ. Магистрлар илмий иш ишларини ташкил қилиш, бажариш ва ҳимояга тайёрлаш бўйича услубий қўлланма. – Т.: ТТЕСИ, 2001.

4.Ануфриев А. Ф. Научное исследование. Курсовые, дипломные и диссертационные работы. – М., 2002.

5.Баскаков М. И. От реферата до дипломной работы. – Ростов на Дону, 2001.

6.Бахтина И.Л., Лобут А.А., Мартюшов Л.Н. Методология и методы научного познания/Учебное пособие. – Екатеринбург: УГПУ, 2016. – 119 с.

7. Вайнцвайг П. Десять заповедей творческой личности. – М., 1990.

8. Веревкин А. Я. Как оформить библиографию к научной работе: Методическое пособие. – М., 1992.

9. Гецов Г.Г. Работа с книгой: рациональные приемы. – М., 1984.

10.Горелов Н.А. Методология научных исследований / Учебник для бакалавриата и магистратуры. – М.: Юрайт, 2016.

11.Давлат божхона кўмитасининг Божхона институтида бакалавриат ва магистратура босқичларида ўқув жараёнини ташкил этиш тўғрисидаги низом (ДБКнинг 2019.01.12 даги 677-сон буйруғига 1-илова).

12.Илмий-тадқиқотчилик фаолиятига тайёргарлик асослари / Ўқув-услубий қўлланма / Б.Ю.Ходиев, А.Ш.Бекмуродов, М.Р.Болтабаев, Л.В.Голиш, О.Б.Гимранова. – Т.: Экономика, 2010. – 138 б.

13.История экономических учений: Учебное пособие / Под ред. В.Автономова, О.Ананьина, Н.Макашевой. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 784 с.

14.Кара-Мурза Г. Проблемы организации научных

исследований. – М., 1981.

15. Колмогоров Ю.Н., Сергеев А.П., Тарасов Д.А., Арапова С.П. Методы и средства научных исследований / Учебное пособие. – Екатеринбург: Изд. Уральского ун-та, 2017.

16. Краевский В.В. Методология научного исследования / Пособие для студентов и аспирантов гуманитарных университетов. – Санкт-Петербург: ГУП, 2001.

17. Крутиков В.К., Зайцев Ю.В., Костина О.И. Методология и методика в экономических исследованиях / Учебно-методическое пособие. – Калуга: Изд. “Эйдос”, 2012.

18. Крутов В.И., Грушко И.М. Основы научных исследований / Учебное пособие. – М., 1989.

19. Кузнецов И.Н. Научное исследование. – Минск, 1998.

20. Липчиу Н.В., Липчиу К.И. Методология научного исследования / Учебное пособие. – Краснодар, 2013. – 290 с.

21. Магистратура тўғрисида Низом / ЎзР ВМ 02.03.2015 йил 36-сон Қарорига илова (ЎзР ҚХТ, 2015 й., 9-сон, 98-модда, 43-сон, 549-модда; ҚХММБ, 11.08.2018 й., 09/18/638/1690-сон).

22. Максудов Э.Т. ва бошқ. Магистрлик илмий иш ишини бажариш ва расмийлаштириш бўйича услубий қўлланма. – Т.: ТТЕСИ, 2001. – 16 б.

23. Методические указания по написанию магистерской диссертации. – Москва, 2014.

24. Мигачев Ю.И., Петров М.П., Шамрин М.Ю. Как написать магистерскую диссертацию по государственно-правовому профилю / учебное пособие. – Москва: ООО «Перспект», 2019.

25. Мокий М.С., Никифоров А.Л., Мокий В.С. Методология научных исследований / Учебник для магистров. – Москва: Юрайт, 2014. – 255 с.

26. Новиков А.М. Как работать над диссертацией: Пособие для начинающего педагога-исследователя. – М.: Издательство ИПК и ПРНОМО, 1996. – 112 с.

27. Новиков А.М., Новиков Д.А. Методология научного исследования / Учебно-методическое пособие. – Москва: Либроком, 2010. – 280 с.

28. Олий таълим муассасаларини ўқув адабиётлари билан таъминлаш тўғрисида // Ўзбекистон Республикаси Вазирлар

Маҳкамасининг қарори (ҚХММБ, 11.10.2018 й., 09/18/816/2032-сон).

29. Основы научно-исследовательской деятельности: учеб. пособие / А.Г.Бурда; Кубан. гос. аграр. ун-т. – Краснодар, 2015.

30. Папковская П.Я. Методология научных исследований. – Минск, 2002.

31. Подольская Е.А. Методология научных исследований / Терминологический словарь. – Харьков: Изд. НУА, 2016. – 124 б.

32. Пономарев А.Б., Пикулева Э.А. Методология научных исследований / Учебное пособие. – Пермь: НИПУ, 2014. – 186 с.

33. Пустынникова Е.В. Методология научного исследования / Учебное пособие. – Ульяновск: УлГУ, 2017. – 130 с.

34. Рахматов А.Д., Юнусов Р.Ф. Илмий тадқиқот асослари / Ўқув қўлланма. – Т.: ТИМИ, 2008. – 210 б.

35. Рузавин Г.И. Методология научного исследования / Учебное пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999.

36. Сабитов Р.А. Основы научных исследований / Учебное пособие. – Челябинск: ЧГУ, 2002. – 138 с.

37. Салимова Т.А., Бирюкова Л.И., Маколов В.И. Подготовка и защита магистерской диссертации / Учебно-методическое пособие. – Саранск, 2015. – 62 с. 123

38. Светлакова Н.А. Научные исследования в экономике / Учебное пособие. – Пермь: ИПЦ «Прокрость», 2016. – 137 с.

39. Учебные и научные издания. Основные виды и аппарат (Методические указания) / сост. Н. П. Лиханская, Г. В. Фисенко, Н. С. Ляшко, А. А. Багинская. – Краснодар: КубГАУ, 2015. – 31 с.

40. Шермухамедова Н.А. Илмий тадқиқот методологияси. – Т.: Фан ва технология, 2014.

41. Эко Умберто. Как написать дипломную работу. Гуманитарные науки: Учебно-методическое пособие / Пер. с ит. Е. Костюкович. – М.: Книжный дом «Университет», 2003.

42. Ўзбекистон Республикасининг “Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида”ги қонуни // ЎзР ҚХТ, 2006 й., 28-29-сон, 260-модда; 2011 й., 51-сон, 542-модда; 2013 й., 1-сон, 1-модда, 41-сон, 543-модда; ҚХММБ, 19.04.2018 й.,

03/18/476/1087-сон; 24.05.2019 й., 03/19/542/3177-сон.

43. Ўзбекистон Республикасининг “ЭХМ учун яратилган дастурлар ва маълумотлар базаларининг ҳуқуқий ҳимояси тўғрисида”ги қонуни // ЎзР Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1994 й., 5-сон, 136-модда; ЎзР Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2002 й., 4-5-сон, 74-модда, 9-сон, 165-модда; ЎзР ҚХТ, 2011 й., 52-сон, 555-модда.

44. Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимида магистратура фаолиятини янада такомиллаштириш, унинг самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида / ЎзР ВМ 10.09.2007 йил 190-сон қарори (ЎзР ҚХТ, 2007 й., 37-38-сон, 384-модда).

45. Фуломов С.С., Қосимов Ф.М. Маркетинг илмий тадқиқот методологияси: Дарслик. – Т.: ТДАУ, 2013.

46. Internet saytlari:

<http://www.vak.uzsci.net>

<https://ru-science.com>

<https://edunews.ru>

<https://www.dissertatus.ru/>

<https://dissertatsija.com/>

<https://nauchniestati.ru>

MUNDARIJA

Kirish.....	3
1-Mavzu: Pedagogik tadqiqotning mazmun va mohiyati	5
2-Mavzu: Pedagogik fanlar va pedagogik amaliyot o‘zaro aloqadorligining funksional-tuzilmali modeli.....	21
3-Mavzu: Pedagogik tadqiqotlarning asosiy kategoriyalari va tushunchalari.....	36
4-Mavzu: Pedagogik tadqiqotlarda ilmiy dalillar va ularning roli	47
5-Mavzu: Pedagogik muammoni tanlash va pedagogik tadqiqot mavzularini shakllantirish. Pedagogik tadqiqotlarning dolzarbligini aniqlash	66
6-Mavzu: Pedagogik tadqiqot obyekti va predmeti	72
7-Mavzu: Ilmiy tadqiqotning farazi	76
8-Mavzu: Pedagogik tadqiqotning metodologik tamoyillari.....	84
9-Mavzu: Ilmiy izlanuvchining metodologik madaniyati	92
10-Mavzu: Pedagogik ilmiy-tadqiqot metodlarini tasniflash muammolari	95
11-Mavzu: Adabiyotlar va arxiv materiallarini o‘rganish, kuzatish, suhbat, so‘rov, test, eksperiment-emperik tadqiqot metodlari sifatida.....	101
12-Mavzu: Pedagogik tajriba-sinov ishlarini tashkil etish va samaradorligini baholash.....	120
13-Mavzu: Pedagogik ilmiy tadqiqot samaradorligini aniqlash mezonlari.....	128
14-Mavzu: Pedagogik tadqiqotning matematik-statistik metodlari... 136	
15-Mavzu: Pedagogik ilmiy tadqiqot ishlarini hioyaga tayyorlash va ommalashtirish.....	144
Glossariy	151
Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati	157

U.N.XODJAMQULOV

ILMIY TADQIQOT METODOLOGIYASI

Darslik

Muharrir: X. Tahirov
Texnik muharrir: S. Meliqo'ziyeva
Musaxhih: M. Yunusova
Sahifalovchi: A. Muxammadiyev

Nashr. lits № 247227. 29.03.2023 y.
Bosishga ruxsat etildi 24.09.2024 y.
Bichimi 60x84 1/16. Ofset qog'ozi.
"Times New Roman" garniturasini.
Hisob-nashr tabogi 10,3.
Adadi 100 dona. Buyurtma № 2306183.

«Osiyo tur» MChJ bosmaxonasida chop etildi.

Nashriyot tel. raqami +998 (94) 673-66-56

+998 (97) 017-01-01

QAYDLAR UCHUN

ISBN 978-9910-782-19-3

9 789910 782193